повість

"Осип-Юрій Федькович — се, безперечно, одна з найоригінальніших фізіономій в нашій літературі. Так і здається, що природа гуцульської землі і гуцульської породи зложила в ньому що мала найніжнішого і найсердечнішого".

Іван Франко

"Ще наша зелена Буковина спала тихим сном, ще була недоступним світом, забутим закутком України, як нечаяно, гей гірський соловій у гірському лузі, заспівав могутню пісню верховинський гуцул і, розбудивши нею сплячих, вніс життя, вніс весну у стулену хату, та й тим зайняв перше місце побіч безсмертного Тараса".

Марко Черемшина

ГЛАВА ПЕРША

ТРЕМБІТА КЛИЧЕ

Віддавна переказують, що до схід сонця злітаються з Чорногори найдужчі орли полоскати свої дзьоби і крила в бистрині, де зливаються Білий і Чорний Черемоші, несучи водограї, щоб химерними закрутинами обіймати задумливі гуцульські гори.

Шумить, нуртує і піниться він, як оскаженілий, розпорошує дрібні бризки, б'ючись об каміння, нестримним плином перекочує через холодні брили, несамовито вирівається з тісних скелястих лещат і повільним розливом заповнює низовини, обрамлені ошатною габою густолистої калини.

Про що шепочуть шумовійні хвилі? Які таємниці ховає в собі незмовкна мелодія невидимих струн зачарованої арфи? Яку пісню награє вона, де її початок і кінець? Серцем пізнавати її бездонне глибоку печаль і коломийково-грайливе роздолля — така вдача гуцула, що увібрав у свою мову та пісню голос рідної ріки, її барви й вигадливі несподіванки.

Не спинити бунтівливого виру ні в негоду, ні в ясну днину. Жартує і тоскно зітхає він, оспіваний і легендами повитий.

Ватаг, підіймаючись на полонину, зупиниться над Черемошем, замилується його плином. А коли доля закине буковинця десь далеко від Карпат, то довго в його душі дзвенітиме зваблива симфонія рідної ріки. Розповість він про неї і внукам своїм, а може, й проспіває коломийку, пригадуючи, як на затишному березі позбираються легіні, —

Озмуть свої трембіточки

Та й затрембітають...

Снує одвічну пісню Черемош, а її відгомін западає в дув наповнюючи почуттями, яких не змити хвилями часу...

Погожого дня біля Сокільської скелі зупинився мандрівний леґінь, задивившись на бурхливі водограї. Збуджене його молоде обличчя крило в собі таємницю. На верхній губі ледь-ледь пробивалися волосинки. Звичайна гуцульська ноша' свідчила, хто він: киптарик не прикрашено дармовисами 2, побляклі від сонця кольорові гачі3, добре топтані постоли оструґвами 4, як для дороги, пов'язані, крисаня 5, як водиться, оздоблена павиним пером, що торкається аж до кучерявого темно-каштанового непричесаного волосся. Замість бартки 6 тримав у руці флоєру 7, поклавши біля ніг подорожні, припорошені пилом бесаги 8.

1 Одяг.

2 Оздоблення.

3 Штани.

4 Ремінці для постолів.

5 Гуцульський капелюх.

6 Топірець.

7 Сопілка.

8 Дві з'єднані між собою торби, які носять, перекинувши через плече.

Таких парубчаків завжди можна зустріти на березі Черемошу. Але цей дечим відрізнявся від інших — вираз його карих очей задумливий і палкий, в зблідлому обличчі світилися гідність і сміливість, наче він тією флоєрою може орудувати краще, ніж барткою, і не поступиться перед зустрілим якимось лиходієм. Про це говорили і рівна постава та міцна рука.

Стояв леґінь, наче пригадував щось, збираючи докупи , думки, як той, хто знає, що людська втіха з прикрощами і ходять по світу. Здавалося, разом з ним насторожилися й навколишні гірські далі, вкриті прозорим серпанком. Якийсь неспокій заповзав йому в душу і тужавів роздумами.

Знявши крисаню, видер із неї павине перо й пустив за течією, дивлячись, як воно закружляло, пірнуло під хвилі і знову виринуло.

Наче тепло огорнуло враз — усміхнувся й поправив на голові розкуйовдженого чуба. Може, пригадалось юнакові, як він хлопчиком пускав на воду пір'ячко, бавлячись на березі рідної Путилівки? А може, ще якісь пригоди заронили сердечний неспокій.

Та найбільше, мабуть, бентежить його та одвічна пісня, що її снує Черемош. Наче голос рідної матері вчувається в ній.

Такий він звабливий, пестливо прозорий, як та дрібна хвиля, повита веселкою. І такий сумний, ніби скорбота матері, що випроводжає сина в далекі світи. Пізнавав її голос, як колись:

— Осипку, Осипку! Ти вже прокинувся, рідненький?

Оглянувся навколо. Нікого нема. Тільки вуркотливо стогне течія, а за нею повінню ринуть спогади дитячих літ.

* * *

— Не сплю, нене... Чому зарання стогнуть трембіти? Мо, хто помер?

— Або я знаю... Недаром снився клекіт вірлів. А ніч була зорешлива. — Анна пильно дивилась у вікно, прислухаючись до голосу трембіти.

Здавна зріднилась вона з тими звуками: чи хто помре, чи трапиться інша біда — на все обзивається гуцул голосом трембіти. Тільки серед цих узгір'їв могла народитись вона, де розкидані віддаля оселі, занурені в смерекових далях хутори. Не докличешся ж через долину від оселі до оселі, не сповістиш про якусь наглу подію — тільки голосом трембіти можна гукнути до сусідів, закликати їх для поради. Трембіта стала засобом перегуку, єднання людей.

Навчилася Анна читати звуки трембіти ще з дитячих років, бо то голос рідних лісів і полонин, голос людської снаги і скарги. Дарма що

сама попівського роду — батько протоєрей з Дихтинця Михайло Ганіцький, але народні звичаї були їй рідними, дорогими. Наче вичитувала в голосі трембіти промайнулі роки свого нерадісного життя. П'ятнадцятирічною красунею віддалась за Миколу Дашкевича, придбала за ним восьмеро дітей...

Не раз голосила трембіта, коли доводилось хоронити померлих дітей. Сумно звучала й при погребанні першого мужа. Недовго залишалася вдовою, вдруге побралася з шляхтичем Адальбертом Федьковичем-Гординським. Набула й з ним трьох діток. Цих уже охрещено за католицькими обрядами, з наданням відповідних імен. Найстаршого назвали Осип-Домінік. Отого ж, що зарання не спить, прислухається та матір запитує.

Навчила Анна й сина читати голос рідної трембіти. Ось йому вже дев'ять літ, ходить добувати грамоту далеко, аж до двору родичів Ганіцьких, бо в рідному селі Сторонці-Путилові нема школи. Батько ж тепер наче запанів, рідко коли навідується до двору. Десь за мандатора править. Живе то у Вижниці, то деінде, наводячи порядки в маєтках пана Ромашкана.

Снувалися довгою волічкою 9 гадки за голосом трембіти, розсівали і множили тривогу. Навіть Осипко звівся з ліжка, та й сестриці його піднялися.

9 Нитка з високоякісної вовни.

Що трапилось? Адже гуцул не здійме трембіти без поважної причини. Чого так зарання кличе вона? Повелося тепер ще й сповіщати трембітою, коли спостигне якась незвичайна подія.

За однією трембітою обзивалася друга, третя, четверта. Линули кличні звуки зі всіх боків села.

— Що то є, мамцю? — Осипко вловлював печаль матері.

— Увесь у смутку нині, Осипку... Тото десь ґазди збираються, — спокійний вигляд удавала Анна, а голос злегка затремтів. Недаремно ж на майдан простують люди — хто піший, хто на коні, хто ніс бартку, а хто — кріс за плечима.

Старший син Іван, а йому вже двадцяток років, зачувши, як церковний дзвін ударив на сполох, схопив топірця, якого пильно нагострював напередодні, накинув киптар та крисаню й миттю вибіг з хати, гукнувши:

— То Лук'ян Кобилиця скликає людей не на похорони, а на весілля!

Анна трохи зблідла. Тепер вона збагнула, про яке сватання днями торочив Іван, оздоблюючи свою крисаню орлиним пір'ям. Говорив, що так прикрашалися легіні у ватазі славного Довбуша.

Накинувши на себе що змогла, Анна збентежено вийшла на подвір'я.

— Нене! Я з тобов! — гукнув Осипко, побігши за матір'ю.

Засновигали доріжками й стежками люди, виходячи з своїх почорнілих, критих драницями, обставлених грубезним воринням, осель. Ішли суворі й мовчазні, наче несли свою бідняцьку нужденність, тяжкий безпросвіток на розсуд громади.

Анна, а за нею й Осипко попростували за людьми до майдану, де зібралася велика гурма народу біля домінікальної управи — канцелярії. Прибули сюди ґазди з сусідніх сіл Русько-Кимполунзької округи. У всіх заклопотаний, збуджений вигляд. Розбурханими хвилями гойдався натовп, ряботіли крисані, густоволосі кудельці на головах чоловіків.

— Депутати прибули! Депутатам дорогу дайте! — почулися голоси.

— Най правду говорять депутати, яким законом позагарбували пани наші ліси, землю, пасовиська!

— Чи мають вони патент на те від цісаря?

— А ти меш читати ті патенти?

— Час би приборкати тих панів, як правив їх бартков Олекса Довбуш!

— Правда, дій його кату! 10 Калаї 11 голови підняли!

10 Лайка.

11 Біднота.

— Доста вже натерпілись. Не меш пану вірити!

— Коби чорти живцем у пекло їх вхопили!

— Киньмо заворуху! Послухаймо депутатів.

— Най Кобилиця скаже! Ще ніколи свого слова не потолочив!

Наперед вийшли трембітарі, стали в три ряди. За плечима в них кріси, бартки. Обізвались разом трембіти, небо і гори потрясаючи.

Наче виливали стогін під'яремної гуцулії, зубожілої землі.

Виїхав на коні перед громадою Лук'ян Кобилиця. Підніс бартку догори. Запанувала тиша. Навіть молодиці затамували своє хлипання. Кінь під вершником вигравав, не міг устояти на місці, як перед походом. Гуцули добре знали Лук'яна.

Цього разу він був рішучий, гнівний. Середнього зросту, широкоплечий, з виразними, правильними рисами обличчя, темні вусики й підстрижена борідка, пронизливі чорні очі, орлиний ніс. Своєю мужньою поставою, владними рухами він справляв неабияке враження. Такому б командувати полками, вести народ на звитяги, а не хилитися в кріпацтві пана Джурджувана. Здавалося, гори й урвища Черемошу випестили й загартували цього сміливого ватажка.

— Братове гуцули! Вставайте громадою! Підіймайтеся за нашу прадідівську правду! Не патентами цісаря Фердінанда її добувати, не у австрійського ката — канцлера Меттерніха — випрошувати, не від галиційського губернатора Стадіона сподіватися! Возили ми, обрані вами депутати, скарги до Відня. Але там на наші щирі слова зважають так, як вовки на ягнят. Не до народного голосу прислухаються, а беруть до уваги те, що скажуть пани Ромашкани, Джурджувани, Айвої, Флондори, Амброзіуси — всі ці п'явки, загарбники нашого добра, даного щедрою природою!

— Говори, Лук'яне, говори про харцизяк-шкуролупів!

— Це ж ті, що в баби жебручої хліб з торби вкрадуть!

— Говори, Лук'яне, говори! Ти наш, як ним завжди був! Як Черемош у повінь нуртує, рушить каміння й дерева, завирувала громада. Підіймалися догори крисані й бартки.

— Наші ліси! — гриміло сотнями голосів.

— Наші полонини!

— Нема моці того все терпіти!

— Цілий тиждень робимо на пана, а в неділю ходимо на обрахунки.

— Обрахувати би ребра у того Ромашкана та Джурджувана!

— Най ще говорить Лук'ян. Добру голову має.

Кобилиця продовжував промову. Говорив про тяжкі податки й повинності, що їх накладають пани на селян. Кожне його слово западало в серця слухачів, збуджуючи гнів. Заколихалася громада, звихрено загомоніли гуцули, готові виступити грізною силою. Легіні стали в коло. Завели пісню:

А ви, хлопці любі, милі,

Хапайтеся за сокири!

Остріть коси, остріть вила.

Аж так пукне панська жила!

Анна, не зводячи очей з Кобилиці, тримала за руку Осипка, слухала. Ущемилося серце матері, коли побачила сина Івана в колі легінів і почула в пісні його знайомий голос. А Осипко радів, що його братик має кріс за плечима, гостру бартку у руці та добрих побратимів навколо.

* * *

Сторонець-Путилів — село давньої гуцульської слави. Тут подавали свої кличі опришки, а легенди оповідають про Довбушеві печери та стежки, якими ходив. Розкидане по узгір'ях та в долині Путилівки, село увібрало до себе окремі підсілки — Сергії, Тороки, Киселиці, Сторонець, ставши найпомітнішим в Русько-Кимполунзькій окрузі, обшири якої сягають аж Білого Черемошу.

Велике подвір'я Федьковичів упирається в берег грайливої Путилівки. Серед двору простора хата, в якій народився 1834 року Осип. Найбільше тішилась ним Анна, плекаючи материнські сподіванки. По-різному вона любила своїх синів. Старший Іван уже відбився від рідної хати, часто вирушає в мандри і тепер ось пристав до Лук'яна Кобилиці, незважаючи на осінню сльоту, пішов з ним добувати волю...

Кожного ранку виходить Анна на шлях, вдивляється, прислухаючись та сподіваючись зустріти Івана. Не повертався син. Де його шукати? Кому повісти про болі материнського серця?

Несла свою журбу до хати. Найстарша донька Марійка розповідала вже казки та бавила співаночками Осипка й дволітню Павлинку. Оце й уся сім'я в Анни — те мале, а те хворе. Хоч Марійка вже дівка, але помочі від неї мало — нездужає на ноги. Зате душа в неї чиста, ласкава, співуча. Співає так, що й за Путилівкою чути; добре й на флоєрі грає. Нагородила цим умінням Осипка, а найщедріше дарувала йому гуцульських казок. Уже й сам він уміло проказував улюблені з них — "Як парубок посватав царівну-дівку", "Як бідний відібрав душі з пекла", "Війт-лупій у пеклі"... Найбільше про Довбуша любив хлопець. Дивувався з того, як сміливий ватаг, добувши собі зачаровану бартку, переміг на Чорногорі злого Арідника, а Чорну Біду загнав у печери. Вибереться Довбуш на високу кичеру 12, погляне на долини, бескеття й пісню заспіває. А спуститься в долину — обмиє в Черемоші бартку свою там, де вірли полощуть дзьоби. Підійме її догори — зупинить хмари, і вони надовго зависнуть на карпатських схилах. Розмахне нею — нажене в долини та ущелини дощу. Підійме вістря догори — викреше блискавку. Ударить нею об землю — громовицею обізвуться гори, покотиться відлуння з печери або потоне в Черемоші. Та ще й чарівну флоєру з денцівкою золотою мав Олекса Довбуш. Задуднить нею — співоче царство птахів обізветься на той клич, приносячи вісті йому з верховин і низин. Заховав казковий отаман опришків дивну бартку та флоєру десь у печері, а може, на дні Черемошу, най сміливі легіні відшукують її, щоб чинити дивовижні діла. А в день народження Олекси сама грає та

флоєра — лиш почути її або навчитися пізнати, про що вимовляє вона та що провіщає. Треба все знати...

12 Гора, поросла лісом.

З думкою про Довбушеву бартку засинав не раз Осипко, наслухавшись оповідок Марійчиних. А уві сні шукав той опришківський скарб, наче мандрував серед бескеть. Прислухався, як шумить Черемош, снуючи таємничі вісті...

* * *

Одного ранку Осипко почув, як у дворі затурготіла бричка. Глянув у вікно й крикнув:

— Неню! До нас дєдя 13 приїхав!

13 Батько.

Анна вийшла у двір. Не часто доводилось їй тепер зустрічати Адальберта. Бундючно сходив він з брички, тримаючи під руку чоловіка в мундирі комісара. Кілька вершників пов'язали до вориння окульбачених коней. Запросивши в хату прибулих, Адальберт гукнув:

— Вітай і частуй, Анно, дорогих гостей! До нас прибув комісар. А це його помічники й лісничі!

Всі прибулі увійшли в хату, сіли за стіл. Адальберт взяв на руки Павлинку, дав їй цукерку, Марійці крамну хустку подарував, а Осипкові — якусь німецьку книгу.

На хвилинку заясніла радість у очах Анни. Вона задивилась на Адальберта. Пізнавала його наче виточене з мармуру чоло, вилискували

чітко окреслені вилиця і рівний ніс, розкриллями брови спадали на перенісся. Хотіла уявити його усмішку, як колись — у дні щирої втіхи.

Осипко, тримаючи подаровану книжку, звернувся до батька:

— Дєдю! Мені коби бартку в подарунок!

— Бартку?! — перепитав Адальберт.

— Еге, бартку... Щоб гостра, гей у Довбуша! — весело подивився на батька і раптово принишк. Адальберт, зніяковівши, розгнівався, суворо глянув на Анну. Раптово зникла шляхетна його бундючність.

— Так ти навчаєш наших дітей? Дуже зле, що в домі Гординських мовиться про опришка. То хлопська повадка! — висичав таким тоном, як читають сповідь ченці.

— Дєдю... — хотів ще щось мовити Осипко, але Адальберт не слухав, повернувся до гостей, заджерґотів по-німецьки, сівши поруч пана комісара.

Анна не відповіла на докір мужа, не звела очей, лише тихо. зітхнула й продовжувала заставляти стіл пугарями, приносила з сіней наливку та різні страви. Мовчала, бо добре знала, що краще їй не обзиватися. Та про що мала говорити?

Думки її сповнені гіркоти. Не хотіла перелити її і в серце Осипка, який забрався в куток і звідти запитливо позирав на гостей. Отой облисілий головний за столом здавався йому схожим на руду диню. А навколо тієї дині ніби обсіли то чорні, то рижі жуки — і вусачі, й рогачі. Коли диня повертає свої в'язи, то жуки теж ворушаться, гудуть. Щось і пахтіло ядуче від них, як від тих жуків, що часом збирав у лісі.

Дедалі гомінкіше гули гості за столом. Хоч Анна не говорила по-німецьки, але мову розуміла. Прислухаючись, вона збентежено сіла осторонь, насторожилась, вловлюючи слова сп'янілих. У тому варняканні жінка відчувала не тільки глупоту, а щось хиже, підступне. Нарешті Адальберт обізвався до неї:

— Анно! Випий і ти чарку перцівки, шануючи наших гостей.

— Най потім... — не знала, що відповісти.

— Пий! — налив Адальберт.

Анна взяла пугар, випила. Голова пішла обертом.

Наче гарячим приском обдало її, коли комісар почав зачитувати написане на аркуші грубого паперу. Вловлювала слово за словом, хоч і похилила голову, наче в забутті.

"1843 листопада 19... № 21580. Із донесення обласного комісара пана Кароля, яке до цього додається, ви дізнаєтеся, що спокою і порядку в Русько-Кимполунзькій окрузі можна досягнути лише з допомогою значної кількості війська. Причини заворушення підданих у цій місцевості відомі вам з надісланих актів..."

Кожне зачитуване слово наче вогнем обпікало Анну. Вона стиснула вуста, щоб не вронити якого слова.

Комісар продовжував читати: "Отже, треба приборкати непокірних..."

Стривожена Анна заслухалась, звелась і, беручи зі столу миску, вронила її. Докірливо глянув Адальберт. У тому погляді можна було прочитати: "Хлопка".

Ще щось теревенив комісар, але Анна далі не вловлювала його слів. Почувала, як підкошуються ноги. Сіла на ослінчикові, незважаючи на злобливі позирки Адальберта. Байдуже їй до того, що вже звівся комісар і, піднявши догори пугар, вигукнув:

— Австрійському цісарю віват!

— І крулю польському! — додав Адальберт. — Нєх жиє!

Комісар, випивши пугар наливки, добродушно звернувся до Адальберта:

— Пане Гординський, круль польський то є капітан корабля, що пливе на буксирі.

Присутні засміялись, прийнявши за жарт слова комісари. Адальберт, зніяковівши, мовив:

— Хай на буксирі, але то корабель, що витримує штормові хвилі.

— Завдяки нашому мудрому Меттерніху. То державний розум, — комісар окинув зором присутніх. — Будемо говорити про діло. Що скажуть лісничі?

Розохочені до розмови доброю наливкою, заговорили лісничі.

— Недобре діється, пане комісар, в Русько-Кимполунзькій окрузі. З кожним днем збільшується кількість непокірних гуцулів. Від повинностей відмовляються, податків не сплачують, лісничих проганяють з панських лісів. Та ще й загрожують буками побити.

— Бунтівники не мають жодної поваги до своїх священиків, — додав другий лісничий. — Не відвідують служби божої.

— У Розтоках заколотники прогнали війта, а замість нього поставили свого бунтаря.

— Найбільше зла чинить Лук'ян Кобилиця. Всі його слухають, виконують його крамольні накази.

— Він наче за отамана в них. Сходяться озброєні ватаги або десь на березі Черемошу, або забираються в нетрі, ніби ті опришки.

Занотовуючи все почуте від лісничих на папері, обізвався комісар:

— Де саме збираються бунтівники, де ті нетрі? Яку навколо себе має ватагу Лук'ян Кобилиця? Якою вони користуються зброєю? Якими шляхами ходять? Про це все розповідайте, панове лісничі, докладно. Треба спіймати того гірського дракона, не дати йому каламутити воду в Черемоші! — Пан комісар набундючився. — За кожного виявленого або спійманого вами бунтівного матимете винагороду грошима. Та готуйте міцні букові киї на спини тих ворохобників. Киями настановимо порядок домовий у маєтностях наших. За кожен відміряний кий на спині хлопа винагорода по одному злоту, — зухвало посміхався комісар.

— Пане комісар, — вставив Адальберт. — То все дуже добре. Але так можна наварити аж занадто солоної каші...

— Пане Гординський! Вам як шляхтичу належить знати, що конфедерації завжди закликали схрещувати хлопів киями, бо хрестом і молитвою не дошкулити його спині.

Буком спроможемося швидше навернути хлопа на послух, ніж пострілом з гармати! — Комісар закликав випити міцної перцівки.

Тепер лісничі ще більше розговорилися. Комісар наказав їм бути при військових загонах і розвідувати, де збираються повсталі ватаги. Коли

повідомили про одну з них, Анна ледве не зойкнула, бо гадала, що саме там перебуває її Іван.

Адальберт був задоволений, що його оселя знагодилася для таких розмов. У домінікальній же канцелярії збиратися небезпечно. Влучивши хвилину, він запитав у Анни:

— А де це твій Іван?

— Сватається Іван... Десь пішов аж у Вижницю. Там його молода, — відповідала Анна, намагаючись не виказати свого хвилювання.

— А дівка гожа?

— Говорить, що дуже гожа, душевна...

Аж в обідню пору гості звелися з-за столу. Комісар дякував Адальбертові за всі добрі послуги.

Коли після недовгого гостювання виїздив Адальберт, Анну опанувала байдужість. Може, полегшало б їй на душі, коли б він налаяв та побив. Не знала, що сказати йому на прощання, тамуючи сльози, щоб не бризнули вони з її великих очей. Все їй збайдужіло. Сумно дивилася, коли він одягав сардак14, прикро було бачити, як поклав кілька злотих на стіл, наче жебракам кинув на безталання. Серце билося в грудях, а на устах зринали слова, не виливалися ні благаннями, ні докорами.

14 Верхній одяг.

Не проводжала за ворота мужа, сиділа нерухомо, лише поглянула та й одвернулась, коли сів з комісаром у бричку, й поїхав. Здавалося, що то назавжди помчали у безвість її щастя, молоді літа й радість, пустку і смуток залишивши в непривітаному серці. Куди понести його, з ким поділити пекучі болі? Обняла Осипка, дивилась — зовні він схожий на

Адальберта. А яким виросте? Взяла за руку сина і попростувала, як жебрачка, на кладовище. Ось тут могилки її дітей, передчасно померлих. Усі сім могилок повиті барвінком, а над восьмою, де поховано першого мужа, понахиляла калина червоні, наче кров'ю налиті, кетяги.

Анна стала на коліна й голосно заридала, виливаючи нестримні болі. Осипко не знав, як дати раду матері. Обняв її за шию, припав губами до щоки, спиваючи з поцілунком сльозинки. Здавалися вони терпкими і боляче краяли дитяче серце.

— Велика печаль на нас, — мовила Анна і заклякла, схилилась біля могилок. А вітер, як ошалілий вершник, бився об хмари; забунтувалися верхів'я смерек, затріпотів зів'ялий лист орішника, й калина вронила сльози.

* * *

Минали дні, як каламутний плин вуркотливої Путилівки. Прислухалася Анна — чи не почує голосу Івана в обійсті. Вдивлялася в позавішувані туманами гірські далі. Захмарилось небо, засіваючи царину 15 дрібномаківчатою водяною порошею. Десь здалеку ненароком почується протягле виття зголоднілого вовка — мабуть, зазирає в спустілі загороди на пасовиськах.

15 Обгороджена ділянка сінокосу.

Подоланий нудьгою час не приносив радісних вістей. Чекала гожої днини Анна, щоб вирушити в дорогу. Треба повести Осипка до знахарки, бо часом очима хворіє хлопчик. Може, дасть яке зілля. Шлях не близький — аж до Вижниці. Там, може, де зустріне Івана, що пішов з Лук'яном Кобилицею. Треба ж віднести синові дублений сардак та вовняні онучі, бо незабаром спустяться з верховин холоди, принесуть зимову стужу. Недарма ж ото вовки обзиваються, віщуючи неспокій.

Хотілося Анні, зустрівши Івана, розповісти про все, що почула в своїй хаті, коли приїздив комісар з лісничими. Збиралася в дорогу. А небо то розхмарювалось, то знову пелехата завіса закривала далину. Раділа, коли вітер розвихрював нагромаджені хмари і сонце позолочувало крайнебо. Веліла Осипку лагодитись до мандрів. Тішився він з того, збирався, наче готувався вирушити в далекі, незнані світи. Уявляв їх такими, як розповідала Марійка в казках. Там, у мандрівках, трапляються різні пригоди. Зазнати б і собі такого дива, стати опришком або полетіти на крилах зачарованого птаха.

Ходив аж до Путилівки, прислухався. Всюди тихо. Лише десь чулися голоси п'яних жовнірів. А село — ніби чума притлумила, і воно принишкло, спустіло. По шляху обвітрені віти смерек наче вабили в свої обійми, кликали вирушати в дорогу.

Читав тривогу в очах матері, коли вона виходила до царини, позирала на замрячені обрії. Та ось наче змилостивилось над нею небо, посміхнувшись цятками блакиті. Гірське вітровіння, розтерзуючи тумани, визволяло схили гір, вкритих ніби поруділою жебрацькою сардачиною, полатаною сірим шматтям.

Треба поспішати. Осипко одяг червоні гачі. А бартку вистругав з дерева та ще й різьбою позначив.

Готовий був до мандрів, хотілось побачити, де Путилівка обіймається з Черемошем. Наслухався ж доста про ту Кам'яну багачку, що стоїть заклятою на березі відтоді, як замість шматка хліба кинула жебрачці камінь та й сама скам'яніла. Стоїть тепер, нагадуючи про нелюдську жорстокість. А там десь ще й печера Довбуша. Коби то хоч заглянути в неї.

Подорожували довго. Сідали на порозкиданих камінняхвідпочивати.

— Неню! — гукав Осипко. — А цей камінь, наче Довбушеве крісло, витесане ним, як у тій казці.

Пили воду з Черемошу. Занурював Осипко руки в його студені хвилі, замахувався барткою, підгонячи хвилі, та прислухався, як за кожним ударом чувся ніби зойк. Може, то обзивається жива водяниця, кличучи веселого чугайстра до танку, як розповідала Марійка?..

Простували далі. Осипкові думки огорталися оксамитовими шумами смерек, що тоскно виводили: "Прощай, літечко, прощай, пташино, щебетушко швидкокрила..." А може, то щезник своєю бородою грається: "Ш-ш-ш... Ш-ш-ш... Щезну-полечу, погуляю досхочу, чу-шу-чу..."

Діставав із-за паска флоєру, прикладав губи, і вона тріпотіла звуками. Ось би так задуднити, щоб почувся і голос чугайстра, і химерного щезника...

Снувалися думки-казки, відганяючи втому. Анна, зупиняючись, приглядалась, чи не побачить де рясних слідів, що могла б залишити ватага. Сутеніло вже, коли почули сюркотливий плин Виженки, що віддавала свій гірський потічок поважному Черемошу. Ось і древнє гуцульське село Вижниця. Добились до хати знахарки. Тут і заночували.

Злива вражень не давала заснути Осипкові. Чув, як серед ночі десь ходила знахарка, приносила зілля та привела до хати двох чоловіків. Швидко пізнав брата Івана. А другий — то ж той, що виступав у Путилові перед гуцулами. Справді, Лук'ян Кобилиця! Сіли до столика. Каганець, блимаючи, гойдав тіні. Від розвихреної Лук'янової голови падала на стінку велетенська тінь. Уважно слухав тиху розповідь Анни і дякував за принесені вісті.

Не втерпів Осипко, звівся й підбіг до брата, обняв його, не зводячи очей з того кріса, що тримав у руці Іван. А далі пригорнувся до матері,

вловлюючи її слова. Хоч не все сказане розумів, але відчував щирість тієї розповіді.

Залишаючи хату, Лук'ян приязно поклав Осипкові руку на плече, мовив:

— Рости великий, до правди щирий, а до кривди гнівний.

Цієї ночі Осипко бачив дивовижні сни. А рано-вранці вирушав з матір'ю до рідного села. Здавалося Анні, що за цю подорож набагато зріс її син.

* * *

У зав'южені вікна зазирнули пелехаті зимові дні, приносячи несподівані вісті. Демон колючих сніговіїв тоскно застогнав у бовдурі, пересиливши сюркотливий голос веселого цвіркунця.

У хаті пахло лежаними яблуками, сухими травами та свіжим хлібом. Трепетокрило, як світлячок, блимала в кутку лампадка, тьмяно освітлюючи почорнілу ікону, оздоблену вишиваним рушником. Все тут дихало святковою простотою. Не порушував її сірий кіт, що дрімливо лежав на ослінчику біля печі. Час від часу він муркотливо простягав лапу. Осипко прислухався, хотів збагнути, про що муркоче кудлай. Може, йому теж сняться Марійчині казки?

Довгими вечорами засиджувався Осипко, задивляючись на оздоби до різдвяних свят, що їх готувала вправною рукою мати. Але ні в її очах, ні у виразі задумливого обличчя не читав святкової радості. Та й Марійка останнім часом не розповідала веселих казок, а все торочила про напасників, упирів та різних зловісників. її співаночки, повиті смутком, сіяли неспокій.

По вулиці крадькома іноді проходили люди від хати до хати. До корчми ніхто не простував, бо там розташувалися жовніри. Не одна молодиця заголосила від них. Котилися бентежні вісті від оселі до оселі, від села до села — того забрали жовніри, того побили киями або погнали під конвоєм до в'язниці у Вижницю. Звістка про арешт Лук'яна Кобилиці облетіла навколишні села, туском обзивалась у кожній хаті...

Ой зв'язали Кобилицю міцними линвами,

Проводили у Сторонець з острими шаблями.

Наче готувалась Анна до зустрічі дорогого гостя. Квітчала калиною святковий книшик, ставила його на покуті, а сама позирала у вікна, когось виглядаючи. Вловлював материну тривогу Осипко, запитував:

— Має прибути дєдя в гості!? — Боляче вкололи слова Анну. Жура гризла серце.

— Хай йому радісно буде з панами, а нам... — не домовила...

У розчинені двері гуцулів надійшли різдвяні свята, принісши давно народжені віншування, колядування. Різдво — свято перемоги дня над ніччю, свято сподіванок, свято родючості маржинки. Тиху радість дає воно ґаздам з давніх-давен, коли ще гуцули молилися Велесу й приносили йому в жертву ягнятка першого окоту. Найдорожчим гостем зустрічають ґазди в цей день ватага — чарівника полонини, що заступив тепер прадавнього отамана, який водив гуцулів на сміливі вчинки, боронячи рідні гори й долини від напасників-чужинців. Різдво — свято готування в далекі мандри, зустрічі рідних і друзів. Сходяться й обіймаються побратими в ці дні, а в колядках славиться праця скотарів, хліборобів, вихваляються доброти й чесноти людей. То все дари сонця, що підіймається щодень вище над засніженими верхів'ями, предрікаючи перемогу тепла.

Ще повиті долини сніговими заметами, ще не виходить із своєї гаври 16 ведмідь-вуйко, ще не скинули з себе кучеряву паморозь смереки, а земля вже обіймається з сонячним промінням, впиваючи в себе силу родючості, щоб дарувати її всьому живому.

16 Ведмеже лігво.

Нуртують соки землі, як кров казкової царівни, коли вона пробуджується з тривалого сну.

Неквапно одягала Анна святкове різдвяне вбрання. Дивилася у вікно, де залягали, сизиною повиті, віддалини. Наче виглядала звідти свою долю, що надовго забарилася серед гірських роздоріжжів...

Надходив свят-вечір. Не можна цього дня ні з ким сваритися, злого думати, гніватися. Застилала стіл, за звичаєм, пахучою пухкою отавою; поверх неї накидала насіння й прикрила скатеркою. Під неї поклала зубочки часнику.

Звеліла Осипкові принести добрий оберемок отави й накидати під стіл.

Та найбільше розваги приніс день колядування... Радо запрошувала Анна колядників до хати. Здавалося, що з ними приходила на часинку її молодість. Приєднувала і свій ще незгаслий голос до колядників. А з нею ставала до співів і Марійка. Слухав колядки Осипко, і здавався йому світ пишним, урочистим. Ось заходить у хату ватаг колядників — "береза". У супроводі скрипки почав, а слідом підхопили інші голоси:

Зажурила си крутая гора,

Що не зродила шовкову траву,

Але зродила зелене віно. 17

Ґречна ґаздиня віно садила,

Віно садила та й обсторожила.

А чорний ворон все злітає

Та тото вінце він істинає.

Ґречна ґаздиня все проганяє:

"Ой гоя, гоя, чорний вороне!

О тото віно не є для тебе,

Ой не для тебе оно саджено,

Віно саджено, та й обсторожено.

Є ж в мене у рік ой три гостеві,

Ой три гостеві, три колядники:

Один колядник — яснеє сонце,

Другий колядник — місяцю ясний,

Третій колядник — се дрібен дощик..."

17 Добро, надбане для молодої або для .гостей.

З колядкою наче увірвався до хати подув снігових полонин. Морозом запахли киптарі й сардаки колядників. Забилося непривітане долею

серце Анни, смуток повив її добрі очі. А Осипкові велику радість принесла колядка.

Ой рано, рано зорі зоріли,

Але ще раніше парубочок устав,

Устав парубочок, наш Іваночок,

Устав Іваночок, коника сідлав,

Коника сідлав у сім дев'ять попруг.

А у десяту золотисту.

Ой як усідлав, сів та й поїхав.

Біжить він собі та й чистим полем,

Ой чистим полем конем вороним...

Від того коня буйний вітерець,

А в того коня срібні копита,

А в того коня шовковий хвостик,

А в того коня кильова грива.

Срібні копита камінь лупають,

Срібло-золото в світ розсипають,

Шовковий хвостик слід замітає,

Кильова грива землю покрила...

Блудило блудців сімсот молодців

Та й приблудили до брата Івана.

Брате Іване, виведи нас,

Виведи нас з сего лісу,

Та з сего лісу з медобора.

У цей час з тісного гурту колядників виходить і стає посеред хати Іван.

Анна, забачивши сина, сплеснула руками, але не мовила слова, щоб не зашкодити колядникам і звичаю.

Навколо Івана тісним колом стали його друзі.

Іваночку, Іваночку, господарочку.

Де барився, з ким журився,

З ким журився-радився?

Будь же здоровий, брате Іване...

Ще тісніше зближуються чоловіки-колядники, по-побратимському обіймаючи Івана. Жінки-колядниці обходять навколо, а з ними і Анна та Марійка.

Ґречна Марійка білизну білила,

Білизну білила, братику дарила...

Дужими голосами чоловіки перевершують жінок. Дивну, ще не знану пісню принесли вони, порушуючи звичай колядування:

А чи чули, люди добрі, таке дозволінє?

Звоювали Путилівку з початку говіння.

Звоювали Путилівку цісарські жовнішки,

Записали легініків, що вони опришки.

Звоювали Путилівку з початку говіння

Та забрали барабульки, нема й на насіння...

Розходилися колядники. Залишився один Іван, стояв наче привид. Анна зробила кілька кроків.

— Іваночку! Сину мій! Де барився? — здіймала руки.

— Я, неню, прийшов посвяткувати у своїй хаті та попрощатися перед тим, як вирушити в далеку дорогу.

— Оце такі твої заручини, Іване?

— Такі, нене...

— Моє серце чуло, тривожилось. Для тебе спекла з калиною книшечок. Сідай до столу. Осипко підбіг до брата, обійняв.

— І бартку гостру маєш, Іване, і кріс, — радів Осипко.

— Все маю, братику. Маю й долю гуцульську, — звернувся до матері. — Цієї ночі, неню, виряджайте мене в дорогу.

— Куди, Іваночку?

— За Гори! Не дам себе киями карати! Краще в Молдову тікати...

Підійшла до столу й Марійка, журно дивлячись на брата.

Анна не могла вимовити слова, наче закам'яніла. Мерехтів вогник, гойдаючи тіні. У бовдурі стогнав вітер, огортаючи материну печаль.

Осипко не зводив очей з брата. Хотів і сам стати таким великим, сміливим, дужим, щоб помандрувати разом.

Уже вщухли голоси колядників, лягла над селом тиша святкової ночі, коли залишав оселю Іван. Випроводжала Анна сина аж за обійстя. А Осипко, притулившись щокою до холодної шибки, роздмухував паморозь на ній і дивився на подвір'я, хотів бачити ще брата. Не відходив хлопець від шибки й після повернення матері. Знеможена, сиділа вона край столу біля полив'яного горнятка, з якого на прощання напився Іван криничної води. Тьмяно миготів вогник лампадки. Тінь зажури сповила Анну...

— Неню! Горить! — гукнув Осип, не відриваючись од шибки.

Анна теж припала до вікна. Розгорялась пожежа. Горіла контора лісничa й будівлі на подвір'ї, куди загонили посіпаки забрану в селян худобу; там часом і катували за несплату податків. Заграва хвилястими відблисками падала на гори, сполохане гайвороння кружляло в небі. Уява Осипка вимальовувала на тлі заграви Довбуша з чарівним топірцем, яким він вимахував, примовляючи слова прокляття лиходіям.

— Неню! То, мабуть, Довбуш з'явився! Еге ж, неню? Анна, глянувши на сина, тихо зітхнула.

* * *

Сонце поволі відбирало хвилини в ночі, надаючи їх дневі, щоб разом торжествувати перемогу тепла над зимовими стужами. Ще лютували останні заметілі, засипаючи гостинці та сутки 18, топтані від хати до хати, від села до села — аж до в'язниці у Вижниці, куди щоденно жовніри згонили арештованих. Сів за грати і нескоримий Лук'ян Кобилиця. Десятки жовнірів супроводжували його. На майдані в Путилові, де зібралося багато люду, він, дзвонячи ланцюгами з залізними наручниками, подав голос:

18 Вулиці та провулочки.

— Кріпіть си, люде! Наша правда велика, як сонце!

Більше не дали говорити жовніри, погнали ватажка на тортури.

Виходила й Анна проводжати завзятця, а потім розповідала Осипкові про все, що бачила, переказувала почуте. Глибоко запали в душу хлопця ті слова: "Наша правда велика, як сонце". Носив їх у своєму серці, а часом і на уста зринали.

Нескоримий дух бунтівливої гуцулії жив у піснях, у традиційних святах, проривався у вабливому звучанні флоєри й трембіти.

З півдня повівав легіт, а з ним на переможному коні з'явився лицар Юрій, привіз своє провесняне свято. Розмахнув списом лицар, струшуючи снігове покривало з лісів. Обізвались йому назустріч ручаї, помчали чисті води, а з ними й сльози скривджених до Черемошу. Заворушився, прокидаючись від сну, гірський красень, загомонів, заграв, застогнав, погнавши водограї в сині неозори.

Тепер Осипкові не сиділося в хаті. Пробував все далі й далі підійматися стежками в гори. Видереться на височінь, гляне навколо — здається, все посміхається йому: і сонце, й смереки, і білі хмаринки в блакитному небі. Ненароком зустрів на стежинці трохи старшого за себе хлопця. Зупинилися один проти одного, мовчки поглядали.

— Що ти за єден? Чо' ходиш тут? — першим обізвався хлопець.

Осипко побачив у його руці кріс. Гачі на ньому латані, киптарик драний, убогий. На голові кучма нечесаного рудуватого волосся.

— А хіба тут не вільно ходити? — відповів Осипко.

— Мені вільно, а комусь ні. От візьму тебе та й покочу, як писанку, з цеї кичери!

— То ти фудулишся, бо кріс у руці. Аби без нього, то би поміряли сили.

— Хі-хі... Яке ти загонисте, — рудоголовий кинув кріс на землю. — Давай поміряємось, може, гачі спадуть.

— Аби твої не спали.

— Таке ти цокотливе, як курча, що відбилося од квочки, — ступив кілька кроків.

Осипко теж ступив уперед, не здаючись перед несподіваним зухвальцем.

— Бий ти перший! — наблизився рудоголовий, блиснувши своїми сірими очима.

— Ні, ти перший засперечав! То й бий...

За хвилину хлопці обидва покотилися з кичери. Разом звелися на ноги.

— Ти сміливий, — посміхнувся рудоголовий. — Кріс залишився на кичері, біжи принеси мені! Та не стріль, бо то не грашка яка!

Осипко завагався. Але таке доручення здалося йому не образою, а честю. Він видерся на кичеру і взяв до рук кріса.

— Неси! — гукнув рудоголовий.

— Несу! — відгукнувся Осипко. — Для чого тобі кріс?

— Я полюю...

— Полюєш? — заздрість прозвучала в голосі Осипка. — А чий ти?

— Або я знаю... А ти?

— Я Федьковичів. Звуть мене Осипком.

— А дєдю, неню маєш?

— Маю неню, а дєдю... — завагався. — А ти?

— Я не маю.

— А живеш як?

— В однієї бабусі, що ген-ген її покривлена безверха хата, — показав на узгір'я. — Дерево їй рубаю, піч розпалюю. Маржинку доглядаю... Та нічо. Літечко надходить, подамся на полонину.

— Звати тебе як?

— Звуть Юзьком. А може, й не так. Кажуть, що десь записано мене Огоновським. А я не шляхтич. Бігме, не шляхтич. Мій дід, кажуть, з Довбушем ходив.

В Осипка прокинулась приязнь до Юзька. Хотів ще почути щось від нього, запитав:

— На полонині бував?

— Ого! Незабаром мене ватаг покличе за спузаря19 на полонину. То-то там пишно, файно, — усмішка заясніла в очах.

19 Той, хто розпалює й пильнує ватру на полонині.

З цікавістю дивився Осипко на Юзька, а той, закинувши на плече кріс, пішов стежкою до оселі старої вдови, лише докинув:

— Приходь сюди, на кичеру, розповім тобі про полонину...

З того часу кожного дня забирався Осипко на узгір'я, виглядав Юзька, а забачивши, біг назустріч. Слухав від нього розповіді про полонину.

* * *

На храмове свято до Сторонця-Путилова зібралося більше ніж будь-коли людей. Може, це тому, що хотіли почути новини, довідатися про долю Лук'яна Кобилиці.

По-святковому вбрана молодь розважалась безнастанними співанками, танцями, стрільбою. Наче й горя їй мало, що багатьох односельчан позаарештовувано та бито киями.

Як отой Черемош скресає після зими й нестримно вирує, так і молодь. Не приборкати її екзекуціями. Навіть діти сходилися дивитися на святкові розваги. Легіники, як соколи, позліталися сюди, хизувалися хвацькою їздою на конях. Дівчата, взуті в кольорові чобітки, пишалися своїми вишивками на рантухових 20 сорочках, волочковими опинками 21, коралами та іншими кольоровими прикрасами.

20 З тонкого полотна.

21 Вовняна запаска.

Де з'являлися парубки, там розлягався гомін, сміх, дотепи. Аж вихрився майдан від парубоцьких витівок. Не спинити їхньої жвавості — молода врода рветься до веселощів, як весняна паросць до світла.

На краю майдану утворилось ціле торжище. Тут і цигани вигравали на скрипках та бубнах. Продавали різні доморобні та крамні речі. Осипка зацікавили повирізувані з дерева топірці та флоєри, тарілочки. Продавав їх Юзько. Біля нього зупинився, дивувався з вправності приятеля. А він все розповідав, як навчив його майструвати ватаг на полонині. Ось незабаром піде туди на все літо.

Осипко ближче сідав до Юзька, зазираючи у вічі, захоплювався розповіддю.

— Там всю Чорногору видно! І зорі, наче свічки, горять уночі не так, як тут, на придолинках. А в лісі всякі птахи обзиваються і вдень і вночі. Ходімо з нами! — заохочував Юзько.

— А що я там робитиму?

— Щось же вмієш?

— Умію на флоєрі грати.

— Потішний ти... Хіба то робота?

— Можу овечок пасти, — зніяковівши, мовив Осипко.

— Ні, краще ставай мені на допомогу. Треба, щоб вогонь не згасав на полонині. Такий звичай. Я домовлюсь із ватагом. Підеш?

— Піду, коли неня дозволить...

— А ти проси... Або... — Юзько запитливо поглянув: — Або втечи з дому. Боїшся?

— Ні, не боюсь. Але краще вблагати неню.

— То благай! Хі-хі-хі. А мені нема кого благати.

День хилився до вечора, коли хлопці спохватилися, бо вже порозходились люди з майдану. Але Осипку хотілося вести розмову з бувальцем...

Мрії про полонину заворожили його. Лягав спати і прокидався з думкою про Юзькові слова. Але не наважувався розповісти матері про свій намір піти на полонину. А що скаже хвора сестриця Марійка?

Залишаючись на самоті, прислухався, щоб почути, коли відгримлять перші весняні громи. Тоді й вирушатиме ватаг на полонину.

* * *

Заздалегідь готувались ґазди випроваджувати вівчарів-чередників. Відчувала неспокій і маржинка, обзиваючись у стійлах, а вівці збивалися в тісні отари. Багато турбот ватагові. Треба облічити всю маржину, припасувати дзвіночки, переглянути отари, щоб не потрапила хвора й не понесла пошесті на полонину. А головне — зібрати всі речі для господарювання на стоїщі.

Мала свої турботи й Анна. Вона не давала згоди на мандри сина, хоч він і домовився з ватагом піти на якийсь час.

— Знаючи твого брата Івана, візьму тебе, хлопче, — мовив ватаг, змірявши поглядом Осипка. — На полонині кожному знайдеться діло. Аби не перепудився чого.

— Я нічого си не бою, — намагався поважним голосом відповідати Осипко, тримаючи в руці саморобну бартку.

Множились клопоти Анні. Не могла розраяти сина. А він не відходив та все зазирав у вічі, то приязно, то жалібно просив, благав. Не витримало серце матері — дала згоду. Готувала сина до ватаги. Марійка вишила киптарик з різнокольоровими прикрасами. Червоні гачі мати повила білими волічками під нові постоли, крисаню оздобила за звичаєм.

— Справжній легіник... Аби здоров був. Най щастить, — ущемилося серце матері.

— Нене, не убивайтеся, — зняв крисаню, в глибокім уклоні схилив голову.

Настав довгожданий день. Обізвалися флоєри. Засурмив і Осипко на своїй, ставши поруч Юзька, що поважно підійшов до ватага. Адже неабияка робота спузаря — пильнувати ватру на полонині й доглядати, щоб не згасав "чистий вогонь", добутий предковічним способом.

Повиходили ґазди проводжати ватагу. Попригонили на край села маржину, вівці, кози. Сів на коня верхи ватаг і подав клич вирушати. Загомоніли люди, розляглася голосним відлунням співаночка:

Щасти же вам в полонині,

Вівчєрики милі...

Порізьблені кичерами обшири відкрилися перед зором. Шлях на полонину стелився крізь ліси, через камінні покиди, долини. Все вище й вище підіймалася ватага.

— Ставаймо на перепочинок! — стоголосою луною обізвався клич ватага. Підніс він догори руку, скинув з голови крисаню: — Пильнуйте, хлопці, отару! Тут можна попасти. Та стережіте, аби вуйко не зчинив напасті!

Осипко зачаровано сидів, наче в казці. На блакиті крайнеба висторчилась Говерла, виблискуючи проти сонця ще не розталим снігом. Білі хмаринки застигли, зачепившись за гірські кряжі. А навколо синь, смерекові розкрилля в сонливій нерухомості, як у опришківських легендах. Мовчазні, занімілі й суворі, биті вітрами й громовицями, як охоронці на варті, бовваніють гори, нездвижно, велично.

Осипко задуднив у флоєру. Трепетні звуки наздоганяли прудкокрилих бабок-вертух, а далі повільно сягали в синє небо, відлунювали стогоном гір, падали журно в ущелини. Зібрати б докупи все те відлуння, що проймає душу людини, породжує дивні,

вільноплинні думки. Тут воля обіймається з промінням сонця й синявою неосяжного неба.

Вливається звук флоєри в багатострунну гармонію природи. Тоді наче вчувається її голос:

— Люди! Плекайте волю, що її дарує вам сонце! Гори! Долини! Слухайте мову вольності!

Радість, сповнену надіями, поніс Осипко аж на полонину. Прибули на стоїще, оперезане з одного боку смереками, а з другого — водограями вигравав потік, поділяючи широку полонину. Ватаг заклопотано підійшов до тогорічної колиби, похитав головою.

— Видать, гостив тут непроханий вуйко. Тра раду дати. — І заходився поправляти колибу.

Тим часом усі бралися до праці. Де за годину було тихо, тепер застукотіли бартки, закипіла робота, загомоніли хлопці, ладнаючи огорожу стоїща, щоб не міг пробратися пустотливий вуйко.

Юзько став розпалювати ватру. Йому допомагав Осипко, наносив сухого хмизу. Але головне — добувати вогонь треба тертям деревини об деревину. Це нелегка справа. Саме такий вогонь зветься "чистим". Обкурена ним маржина не зазнає пошесті. Так здавна ведеться. У цій традиції крилась своя поезія. Родилась вона в часи, коли предки, що населяли ці гори, обожнювали вогонь. А тепер все це доповнює казку дивного побуту на полонині.

Осипка швидко захопила робота спузаря, і він щиро допомагав Юзькові. А коли після довгого тертя деревини показався димок і сполум'янів ворох сухої хвої, Осипко перший гукнув:

— Ватра!

Це слово покотилося по полонині радісними відгуками:

— Ватра-а! Ва-а-а-тра-а!

Запахло димом. Зійшлася вся ватага. Дивилися на Юзька, як на переможця.

— Добрий спузар! — схвально мовив ватаг. — Хай сей вогонь не згасає. А щоб дощ його не залляв, тра спорудити з каменю піч, — і взявся складати каміння. Хлопці йому допомагали.

Перший день життя на полонині захопив Осипка. Та як і не захопитися, коли тут сонце повними обіймами огортає землю, а трави незлічимо квітнуть різнобарвними чічками 22, незміряне стелиться простір, підпираючи сині верховини. Тут в одвічному шумовинні гірських потоків народжуються казки й бринять струни невидимої ліри, прокладаючи шлях до чуйного серця, щоб воно наповнювалось радощами буття. Тут розквітає душа, сповнюється священним трепетом, стає чулою до всього видимого. Здається, що й голе каміння обзивається до серця. Носив у ньому Осипко незбагненну радість, що її породжувала кожна днина, кожна хвилина життя на просторах.

22 Квітка.

Починався день покликом ватага. Швидко вівчарі, козарі 23, бовгарі 24 ставали до стоїща, вигонили худобину на пасовисько. Біля них проворні пси не давали відбитися овечці від отари, пильнували.

23 Козопаси.

24 Чередники.

Юзько з самого рання біля ватри. Він навіть гаразд не мив задимленого обличчя, вважаючи, що спузареві досить, аби світилися лише білі зуби та очі.

Сонце пливло понад горами, відміряючи години. Ватаг спостерігав, як падає тінь від устромленого біля колиби брая 25. То його годинник. Коли тінь стає такою короткою, що її можна зміряти, розставивши ноги, то, значить, уже промайнуло півдня. Треба тирлувати на обіднє доїння та напування. На клич ватага рушають до стоїща пастухи, сідають обідати. Смачно пахне засмажений салом куліш. Всі мовчать, чекають, щоб першим заговорив ватаг.

25 Буковий кіл.

Все це просто й урочисто вбирав у свою душу Осипко. Ватаг поставав перед ним якимсь чарівником, коли підходив до великих бербениць 26, наповнених молоком, і готував з нього бринзу, будз.

26 Діжка.

Увечері збиралася до нього вся пастуша громада. Відлиски полум'я вигравали на засмаглих під вітром і сонцем обличчях. Іскри, вириваючись з ватри, пирскали у безодню неба, мережаного сузір'ями. Навколо залягали поснулими велетами гори, наче причаїлись древні богатирі. Від подиху тих велетів стелиться легіт, лоскоче зігріте від ватри обличчя, пестить груди, ворушить куделю на голові. Пустотливий повів з гір приносить ледве вловимий таємничий шум, розсипає його по полонині, торкаючись струн невидимої кобзи, і вона ронить дивні мелодії. Зібрати б їх, перелити у звуки флоєри, щоб серце тремтіло разом з ними.

Навчився душею сприймати ті чари ватаг. Оглянувши стоїще, він читає молитву, не з "закону божого" вивчену, а створену гірським життям, де сонце, зорі, смереки повідають людині про таємниці буття,

про красу всього народжуваного на землі. Ватаг зичить здоров'я тварині й людині, бажає, щоб буяли травами полонини, щоб гомонів рідний Черемош "нині й вовіки"...

Шепочучи ці слова, ішов Осипко спати з Юзьком на пахучому сіні.

* * *

Міг уже такої честі доступитися, що ватаг доручав навіть виконувати роботу спузаря, коли Юзько був зайнятий чимось іншим. Тоді поважно ворушив вогнище, вигортаючи грань 27, самовпевнено поглядав навколо, бо знав, що в нього обличчя задимлене, як у справжнього спузаря.

27 Вугілля.

Та й інші доручення довіряв ватаг завзятим хлопцям.

Якось щезла десь корова, відбившись від стоїща. Треба відшукати. На це зохотились хлопці; нагострювали бартки, оглядали кріс, туго підперізувалися.

— Рушайте й не баріться! — наказав ватаг. Обійшовши близькі хащі, вузькою стежкою пішли в ліс. Малось на думці не тільки знайти маржину, а й пошукати Довбушеву печеру. Адже десь тут вона. Часом зупинялися, заходили в гущавину й знову шукали.

— Коби доступитися тої печери, — роздумував голосно Юзько. — З барткою Довбуша не тяжко й маржину знайти.

— Повними бочівками скарби наставлено в тій печері, — додав Осипко, відхиляючи хвої, що били в обличчя.

Проходили серед камінних зломів: ноги ступали то на гострі камінці, то намацували м'яке моховиння.

Юзько зупинився, оглянув навкруги. Непроглядний ліс. Видно лише шматочки неба, по якому часом повзе біла хмаринка, зачіпаючись за смерекові вершечки.

— Тут печера знайдеться, — Осипко показав рукою на заломи, де природа нагромадила велике каміння й повалені бурею дерева. По дорозі трапився потічок. Сіли на ковбички біля води, напилися. Недовго перепочивали. Оволодівав ними запал шукання. Настирливо йшли вперед, понад потічком, хоч часом ноги потрапляли в несподівані калабані. Осипку весь час верзлися Марійчині казочки. А за ними химерно снувалися лісові тіні, обгортаючи порослі мохом великі кам'яні брили. Душу наповнювало гіркотливо-солод-ке чекання якоїсь несподіванки. Здавалося шукачам, що вони переселилися в світ казкових видінь, де природа розкриває свої щедрі дарунки, кличе бути мужніми й дужими.

— Печера! — гукнув Осипко.

— Справді печера, — зрадів Юзько.

Крізь смерекові хащі виднівся темний отвір печери. Хлопці зупинилися, прислухаючись. Наблизились, заглянули. Печера неглибока, але місця досить, щоб вуйко тут уподобав свою гавру.

Почали бартками обстукувати кам'яні брили, довбати землю навколо. Пташка скочила на камінь, вертнула хвостиком, цвірінькнула. Здавалося, промовляла:

— Тутечки, тутечки... Шукайте, шукайте! А віддаля ще й струмочок додавав:

— Цю-ру-ру, цю-ру-ру… Щось розкажу… Покажу… Цю-ру-ру…

Зникла втома. Хлопці захопилися пошуками. Раптово наче велетенським кресалом хтось викресав велику іскру, що освітила ліс, а слідом загуркотіло небо. Захиталися дерева, застогнали, важко розносячи зойки, зітхання. Полив дощ. Хлопці причаїлися в печері, принишкли, тулячись один до одного. Стало темно, як серед ночі. Щось десь завило, заричало, застогнало.

— Тримайся за мене, — шепотів Юзько.

— Я си не бою, — відповідав Осипко. — Коби знайти ту зачаровану бартку…

До самого вечора хлюскотів дощ. Нарешті вітер розігнав хмари. З голубим відсвітом, здавалося, оживало населення лісової ночі. Недалеко від печери крикнула сполохано сова, вдарила крильми, сколихнувши тишу. Щось ніби ходить хащами, переступаючи повалене гілля, спотикається об каміння, боляче стогне. Раптом щось велике кудлате посунуло до печери, тягнучи за собою здоровенну гілляку смереки. Хлопці причаїлись. Юзько взявся за кріс, Осипко — за бартку. Чулося биття стривожених сердець. Тим часом волохатий гість підняв смеречину й кинув до печери, загородивши вихід. Пролунав постріл із кріса. Темна статура захиталась, відступила, шкутильгаючи. Ведмеже ревіння сколихнуло темінь ночі.

— Вуйко, — прошепотів Юзько. — Аби не повернув знову.

— Будемо пильнувати…

Хвилини проходили в напруженому чеканні. Вуйко не повернувся. Чувся лише його стогін біля потоку та хлюскіт води.

— Промиває поранену лапу. Коли повернеться, то буде лютувати.

— А мо', вистачить з нього одного подарунка? — Коли не вистачить, додамо ще, — мужність Юзька брала верх над переляком.

Заховався місяць. Демони темряви колихали ніч на своїх чорних крилах, аж доки золотоволоса зірниця не провістила народження ранку. Застукотів невтомний дроворуб — дятел, задудукав чубатоперий одуд, наче примовляв: "Хто тут? Хто тут?"

Вибравшись з печери, хлопці оглянули околицю. Сліди, ведмежої крові вели до потоку. Очевидно, доброго гостинця одержав вуйко і не наважився повертатись. Тепер думки шукачів звільнилися від зачарованої Довбушевої бартки. Ліпше знайти б маржину та й поспішати до стоїща. Десь там уболіває ватаг за хлопцями. Треба не баритись. Але яким шляхом? Надибали на стежку, пішли. Та швидко загубилась вона в густій парості. То низько по землі стелився колючий жерей 28. Наче хижий дракон, він розстелив по землі густі звоїща, які рвали волочки, одежу, повивали ноги, не пускаючи вперед. Юзько знав, що то небезпечна рослина — вона засмоктує в свої обійми, коли щось живе потрапить у хащі. Головне — триматися на ногах, не впасти. Бо тоді низькорослий хижак, торжествуючи свою перемогу, тісно пообмотує колючими галузками шию, голову. Не раз і маржина гинула в його обіймах.

28 Хвойний колючий чагарник.

Хлопці пустили в хід свої гострі бартки, прокладаючи шлях. Аж ось зупинилися... Спереду заворушився величезний кущ. Наче якийсь привид постав перед очима. Розгледіли роги, вистромлені крізь зелене плетиво. Почулося:

— М-му-у... М-му-у!

— То це ж наша маржинка! — вигукнули разом. Кинулись рятувати обвиту жереєм корову, пустивши в хід бартки. Наче відбувалась

справжня січа на полі бою. Звільнили ноги маржини з обіймів хижої рослини. Маржина благальними очима дивилась на рятівників. Віддаля почули людські голоси.

— То вийшли з ватаги шукати нас, — мовив, прислухаючись, Юзько і вистрелив.

Мабуть, почули цей постріл, бо ще настирливіше загукали. Хлопці погнали заблудлу.

Незабаром показалась постать ватага і кількох пастухів.

— Довго ся барили, хлопці, — з докором і радістю обізвався ватаг. — Та дякувати, що відшукали маржину...

З гідністю переможців поверталися до стоїща. Багатобарвною усмішкою зустрічала їх райдуга, пригортаючись до грудей Чорногори. Здавалося Осипку, що й ягнятка привітно замекали. Взяв на руки кучерявого білявчика, з яким бавився іноді, пішов до ватри, де пастухи чекали на сніданок юних завзятців.

Вперше зазнав Осипко до себе пошану. Приємно чути, що ватаг назвав його не Осипком, а Осипом і запросив сідати поруч себе під час сніданку.

Увечері біля ватри хлопці розповідали про свої пригоди. А Осип ще додавав до них дещо запозичене з Марійчиних казок. Послухавши про намір знайти печеру Довбуша і його диво-бартку, ватаг похитав головою.

— Ще не вродився той сміливець, щоб відшукати Довбушеві скарби. Мусить народитися... Конче мусить...

* * *

З кожним днем сприймав він цілу науку полонинського життя. Захоплено слухав ватага, який усе знає, все відає. Вмів доглядати та лікувати маржину, розповідав казки й різні пригоди, що зазнав у житті. Спитай його про небо, про зорі, про будь-які таємниці — на все дасть відповідь.

— Хочете про сонце? Скажу... Слухайте пильно... Сонце було зразу дуже велике. А відколи люди настали, від того часу воно зменшувалося, бо як чоловік народиться, то відриває ся кусень сонця, з якого постає зірка, а як умирає, то його звізда гасне й падає... Часом пада багато зірок, се показує, що є десь на світі великий мор або війна. Коли померлий праведний чоловік, то зірка вертає до сонця, а як ні, то пада у світ... Ото, щоб знали ви... А ще скажу й таке... Сонце стоїть над землею, яка плаває по воді; в міру того, як вода стає більша, підноситься і земля на ній, через те наближається вона до сонця й тоді настає літо; коли ж води менше, то земля опадає далі від сонця і тоді настає зима. Як літом наблизиться земля до сонця, то на ній стає ясніше, днина більшає, а як опуститься земля, менше видно, днина коротша.

Мудра наука ватага породжувала сотні запитань. Осип не зводив очей з оповідача, наче обожнював його.

А найбільше тривожили розповіді ватага про Довбуша, про його кохану Дзвінку, про чарівницю-циганку та про пригоди ватажка опришків. Так усе переказував оповідач, що, здавалося, сам був учасником подій. Лице його ставало то грізно-суворе, то задумливо-вболіваюче. Інколи він не закінчував розповіді, обриваючи її словами:

— А що було далі, то почуєте наступної суботи.

Доводилося нетерпляче чекати. Мостився тоді Осип найближче до ватага, щоб кожне слово вловити.

Заворожені казкою полонини, минали дні, наливаючи юне серце дивними почуттями й бажаннями. Та ось урвалося роздолля... Якось у петрівку прибули ґазди до стоїща й переказали волю матері, щоб Осип негайно повернувся додому, бо щось трапилося прикре, непередбачене. Ця звістка вразила хлопця. Може, мати занедужали або сестрицю Марійку яке лихо спіткало?

Мусив повертатися. Випроводжав свого друга Юзько, а ватаг на прощання подарував йому вирізьбленого Довбуша з піднесеним топірцем у руці. Як коштовний здобуток, поніс його Осип до Сторонця-Путилова.

* * *

Яка несподіванка? Що трапилось дома? З хвилюванням переступив поріг рідної хати й зупинився; тримаючи в руці різьбленого Довбуша. Не зробив кроку, застиг, бо за столом сидів батько. Мовчки звівся, підійшов, взяв той подарунок і швидко кинув у піч. Мати лише тоскно склала руки на грудях, нічого не вимовила. Осип підбіг до печі, ладен був рятувати з вогню дорогу річ. Але полум'я швидко охопило її, почулося тріскотіння від спалаху. Відблиск упав на задимлене, як у справжнього спузаря, обличчя хлопця. Сльози душили його. Але він не заплакав.

— То негідна забавка! Я забороняю носити до хати хлопські химери, — обличчя батька стало ще суворіше. Наче він виконував тут свої службові мандаторські справи. — Все це хлопство, якого набрався, блукаючи по полонинах, треба витрусити геть з голови.

Осипко запитливо дивився на матір, читав її смуток.

— Німецьку грамоту ти постиг добре, — мовив, змінивши тон, батько. — То є гідна наука. Пригодиться для служби цісарю, — побожно глянув на потемнілий портрет Фердінанда, що власноручно прилаштував ще 1835 року і оголошенням першого маніфесту цісаря

про вступ на престол. — Але тієї науки ще замало! Щоб вибити хлопство з незрілої голови, маєш відбути в Чернівці до реальної школи.

Мати опустилась на коліна.

— І цього, єдиного, відірвати від серця?.. Тяжка моя доля. Залишусь одна з хворою Марійкою та маленькою Павлинкою?..

На хвилину замислився Адальберт, а далі докинув:

— Так мусить бути! Готуй сина в дорогу. Завтра разом вирушаємо в Чернівці! — І попростував до мандаторської контори.

Мати й сестриці сіли біля Осипа, слухали його розповіді про полонину та пригоди. Анна тоскно зазирала синові у вічі, бралася чесати його розкуйовджене волосся. А він поглядав у вікно, вдивлявся, шукаючи зором стежки, що слалися на полонину. Наче долинали звідти знайомі голоси ватага, Юзька, пастухів...

Ніч відкрила широкі двері в безсоння. Марилося, як на обширі неба бавляться в піжмурки зорі, як місяць посипає сріблястим бісером мерехтливі далі.

Чув, що й мати не спить, часом зітхає, аж стогін виривається з грудей. Не наважувався обізватись, хоч і хотілося сказати щось ласкаве, приязне. Яка вона добра й чутлива! У думках складалися ніжні слова...

А десь там, на полонині, плине інше життя. Сягав думками в обійми полонинського роздолля. Наче обступали його друзі, давали поради, слухали сумний голос флоєри. А далі тужливо десь обізвалася трембіта, заколисуючи думки і мрії. На той клич ніби різьблений Довбуш звівся у вогні. Горів-горів, а он вийшов неопаленим з печі, руку простирає, наче кличе з собою в далеку дорогу. Виблискує його топірець, зорі здіймає з неба, і вони незгасно горять, як перли казкові. Простяг руку до них і,

розшарілий, прокинувся — вранішнє сонце зазирнуло у вікно, а біля ліжка стояла тривожна мати.

* * *

Зарання рушили в дорогу до Чернівців, Осип сидів поруч з фурманом, бо батько взяв до себе на бричку лісничого і з ним увесь час вів господарські розмови.

Шуміли ялиці обабіч дороги, тихо стогнали буйнолисті буки. Ніби вчувалися прощальні зітхання матері. А на дозрілих нивах нагиналося колосся, обважніле зерном і прозорими, як сльози, росами.

Поволі хилився день за розквітлими соняшниками. Ось і гора Німчич. Зупинились на ній. Ледве видно звідси околиці рідного села. А там десь зміяться доріжки на полонину. Придивлявся — чи то хмарина застигла серед узгір'я, чи, може, ватри полонинської димок? Ладен був дременути, бігти аж туди, де спузар Юзько пильнує ватру й вівчарі збираються до стоїща. Раптово збаламутило хлопця заповзяте бажання, і він, схопивши в руку нерозлучну флоєру, босоніж побіг, не оглядаючись і не зважаючи на поклики батька. Біг, аж у скронях застукало. Та ось спіткнувся об гострий камінь, розсік п'яту, аж кров зацебеніла. Затиснув рукою рану й сів край дороги. Поблизу стояли цигани. Стара циганка поклала зелені листочки до рани й шматиною пов'язала ногу.

Обступили хлопця цигани, співчутливо похитуючи головами. А незабаром почувся й батьків голос:

— Де він, харцизяка? Ось я йому... — Глянувши на закривавлену ногу, опустив піднесену руку.

— Дєдю! Я погнався за зайцем... Хотів спіймати, — вигадуючи, журливо поглянув на батька. — Ось і флоєру попсував, падаючи.

— Йому байдуже за ногу, за флоєрою побивається.

— Таке буває, — підбріхував розважливий циган. — Бачив сам, як хлопець біг і ледь-ледь не спіймав зайця за хвоста. Та спіткнувся, бідолаха.

Цигани гуртом засміялися. Адальберт розводив руками, примовляючи:

— Де видано, щоб за зайцем ганяти шляхтичу?

— Буває й таке, — посміхався хитрувато циган. — А шкода, що не піймав. Може, й нам дістався б хоч хвіст на вариво.

Цигани допомогли знести хлопця на бричку. Сердито кинув Адальберт фурманові:

— Поганяй!

Всю дорогу Осип мовчав. А кошлаті ялини млосно хитали вітами, розсіваючи жалі разом із падаючими шишечками.

* * *

Поволі загоювалася рана. Біля печі поралася стара господиня, в хаті якої поселив Осипа батько, а сам подався на службу.

Звикав до нових обставин прибулець, почав прогулюватись. Радів, що недалеко від садиби видно Прут. Вражала його широчінь ріки. Це ж їй віддає свої води Черемош, щоб понести їх у потужномутілині аж до Дунаю.

А понад Прутом розкидані садиби, будинки. Кілька з них мурованні, а то все дерев'яні, наче пташині гнізда потонули в гущавині.

Надходив час навчання в школі, бо вже й гуси-лебеді летять у вирій.

У перші дні Осип відчув себе чужинцем: то була німецька нижча реальна школа, в якій викладали катехізис, біблійну історію, красне письменство, арифметику, німецьку мову, геометрію, стереометрію, механіку, географію, природознавство, фізику, малювання, будівництво.

Почалось нове турботливе життя учня. Перші дні несміливо ходив вулицями мало чим прославленого міста, в якому ледве набиралася тисяча жителів. Найбільше пожвавлення приносили ярмаркові дні. Частенько проїздили купці з крамом, бо місто лежало на шляху з Молдови в Польщу.

Поволі полонили увагу Осипа науки. Хоч він і не належав до найкращих учнів, але вчився добре. Особливо подобалось малювання та читання художньої літератури. Твори Гейне, Шіллера приваблювали своєю романтичністю, гостротою, фантазією. Збуджували уяву і Орлеанська діва, і чарівниця Лорелея, повиті легендами. Знаходив своєрідну гармонію в поетичних творах, уловлював щось рідне.

У реальній школі здебільшого навчалися діти службовців, міщан. Склад учнів відрізнявся від більш привілейованих закладів — гімназії та духовного училища. Осип знайшов друзів серед учнів, які походили з гуцульських родин. У цьому колі звучала рідна мова, хоч у викладанні їй не було місця. Часом доводилося терпіти зневагу за прихильність до "хлопської" мови. Проривалася в стіни школи й коломийка, яка не пасувала до суворих облич цісаря й канцлера, що, як наглядачі, позирали з портретів.

Щасливими для Осипа були дні вакацій, коли приїздив до рідного села й потрапляв у обійми турботливої матері та сестер. Зимові вакації

ощасливлювали його зустрічами з Юзьком та участю в щедрувальній групі односельчан. А влітку не заставав побратима — десь перебував він на полонині. Ходив у святкові дні на майдан, де збиралась молодь, слухав співанок і сам награвав на флоєрі. Вивчав різні примовки та пісні. А дома все те записував, додаючи й численні Марійчині співаночки. Пробував і сам складати коломийки та награвати їх на флоєрі.

Переповнений враженнями повертався з вакацій, приносив друзям гуцульські новини.

* * *

З кожним днем поширювалось коло інтересів. У життя реальної школи часом вривалися події, що порушували спокій академічних днів. Доходили звістки про масові селянські заворушення в Галичині, про розгром за вказівками канцлера Меттерніха повсталої Краківської республіки та загибель її ватажка — відомого й популярного серед молоді Едварда Дембовського. Може, ці події залишились би малопомітними й не набрали значної ваги в житті школи, якби не трапилось одного випадку. Хтось, наче навмисне, розбив скло на портреті Меттерніха, та ще так, що скалочка застряла на високому чолі державної особи. Цей випадок переполохав інспектора. Він не знав, що діяти — чи власноручно виймати ту скалочку, чи доручити сторожу. Після вагань і хвилювань дозорець шкільного порядку вирішив звернутися до головного поліцмейстера міста. Так минуло кілька тижнів. З острахом чекали прибуття поліцая, що славився своїм невблаганним характером. Знали учні, що таке відвідування принесе насамперед неприємності учням-гуцулам. Це ж вони ведуть розмови про Лук'яна Кобилицю та ширять непевні співанки.

А тим часом виникли значніші несподіванки, що їх приніс березень 1848 року.

Стало відомо про революційні виступи в Парижі, Відні, Будапешті. З Відня втік натхненник реакції та національного гноблення канцлер Меттерніх.

Значною для Осипа була й інша подія — його батько саме в цей час залишив посаду мандатора й переселився до Чернівців, де шукав роботи в магістраті.

Таємно від батька ходив на майдан, де вирували натовпи людей, відбувався мітинг, що в ньому взяли участь звільнені з-під арешту. Юнаки-гуцули протиснулись наперед. Адже то їхні земляки виступають.

— Братове! — звертався промовець до громади. — Надійшов час великих змін! Пильнуймо волю! Оберімо депутатів до установчих зборів! То буде народний рейхстаг, що вирішуватиме нашу долю...

Шкільна молодь взяла участь у поході з музикою. За прикладом Відня і Львова у Чернівцях формувалися добровільні загони, учасники яких одягали сині блузи з червоними вилогами, сірі штани з подвійними червоними лампасами та чорний капелюх з пером. Озброєні шаблями юнаки іменували себе гвардійцями. До них не пристав Осип, бо не вистачало віку. Але заздрив тим, що ходили вулицями з революційними піснями.

Поволі вуличні мітинги ставали частішими, прибували сюди й селяни. З'являлися різні промовці.

На мітингу виступали навіть представники з Угорщини. Один з них розповідав про події за межами Буковини.

— Спільно виступаймо за волю! Піднялися вже угри, чехи, волохи. Відгукнулись італійці, щоб скинути з своїх пліч криваву корону Габсбургів. Шикуймося в ряди революційної гвардії!

Гуцули кидали догори свої кучми 29 та крисані, вигукували:

29 Шапки.

— Геть Меттернішка! Хай народні депутати правлять нами!

— Ліси та полонини наші! Геть Джурджуванів з їхніми мандаторами та лісничими!

— Лук'яна Кобилицю знову обрати депутатом!

— Обрати!

— То наша воляї

Наче завирував Черемош, покотив лункий відгомін, заколихалась, завирувала громада. Осип уперше відчув її силу, нескориму волю. Здавалося все таким радісним, звабливим. Читав на обличчях людей святкові настрої, весняне зворушення, наче після лютої зими сонце клечало розпуклою бростю землю.

Подих оновлення приніс Осип і до своєї кімнати.

— Дєдику! — звернувся до батька, що сидів біля столу, напнувши на носа окуляри, читав газету. Це ласкаве слово вирвалось, як колись у дитинстві.

Батько відсунув газету, пильно глянув на сина. Холодом повіяло від того погляду.

— Дивлюсь оце на тебе, Осипе, — батько хотів сказати щось вагоме. — Дивлюсь і думаю. Небагато залишилось до закінчення школи. Тобі

чотирнадцять років. У такому віці я вже добував собі кусень хліба. Маєш і ти незабаром служити нашому цісарю...

— Кажуть, що цісаря вже нема! — вирвалось ненароком.

— То пусте, сину мій! Нема тієї сили, щоб звалила владу Габсбургів.

— Кобилицю ж депутатом мають обрати.

— Кобилицю?! Знову той ворохобник! Лайдак!

— Або я знаю? — Осип дивився запитливо на батька, а голос юнацького серця мовив: "Знаю, ой, відаю, чому так любо надходить весна і скресають буковинські ріки".

* * *

Здавалося, весняний легіт лине над світом оновленим. Таким він мусить стати, адже недаремно задзвеніла піснями молода гуцулія. Не до свого тихого затишку прямував Осип після шкільних занять, а на край міста, де розливався повінню Прут, скинувши з себе зимове вбрання. В уяві ще відлунювались молоді голоси шкільних братчиків, ніби вітер куйовдив розвихрені віти ялиць і вони стоголосе обзивалися своєю дивною мовою. Так і юнацтво розворушилося, загомоніло. Незабаром кожен понесе надбані знання, щоб віддати їх улюбленій справі — хто до чого навчився.

Не міг до кінця збагнути своїх бажань. Батьківські веління не западали в душу. Пішов, як на пораду-розмову, послухати гомін повені. На березі збирав перші дарунки весни — різноколірні чічки, як колись у дитинстві, квітчав ними свою крисаню. Спливали на думку улюблені вірші Гейне, навіть нашіптував їх. Тоді й небо ставало ще прозорішим, ширшали горизонти.

Сідав на березі так, щоб найдальше бачити. Прислухався до плескоту, здавалося, що то багатострунне звучить синя глибочінь. Чи не бринить то проміння сонця, розбиваючись об хвилі? А може, то вуркочуть принесені аж сюди води Черемошу?

З цими думками простягалась рука до флоєри, і її звуки доповнювали мелодію. Здавалося, що нікого й нічого більше не існує на світі.

Та ненароком влилось у цю гармонію ще й звучання молодого дівочого голосу. Так співають цигани. Не раз доводилось чути їхню улюблену пісню:

Упар плай ко зєлєно

Кєрєл жокос романо,

Ке кідініле о ром,

Ке тє лєн звєр дром. 30

30 На зеленому горбочку

Цигани гуляють,

Тільки одного з ними немає,

Бо він десь блукає.

Звабливий голос циганки то затихав, то з новою силою розлягався. Та пісня здавалася продовженням весни. Бриніло в ній і широке роздолля, і туга закутої пристрасті. Ті звуки бентежно пройняли юнацьке серце, відкриваючи завісу в якийсь незнаний світ.

Пісня циганки обірвалась, наче канув її молодий голос у непроглядну глибину ріки. Та ось, як привид, постала перед ним літня циганка і з нею зовсім юна дівчина, виблискуючи білими зубами.

— Файний легіник! — обізвалась стара. — Такого б нам до циганського табору. Помандрували б аж у Молдову! Поглянь, Цоро, який він гарний, наче в барвінку купаний, — звернулась до юнки.

— Нене моя, дивись! — сплеснула руками циганочка, пильно розглядаючи прикраси на Осиповій крисані.

— То грай собі, грай, легінику, — й пішла берегом. А дівчина, пострибавши, наче русалка, на одній нозі, швидко висмикнула з крисані найкращу павину пір'їну, а другою вхопила жмуток квітів і побігла.

— Гій на тебе! — розгнівано гукнув Осип і погнався за каверзною пустункою.

Може, і не наздогнав би прудкої, як козуля, дівчини. Але вона, відбігши, зупинилась, повернулась обличчям, а руки з прикрасами закинула позад себе.

— Чому став? Відіймай! Добром не віддам. Але Осип розгублено стояв перед нею. Дівчина жбурнула у воду чічки.

— Лови! — гукнула.

Осип кинувся до берега, але течія швидко понесла жмуток. Тим часом дівчина сховала за пазуху павину пір'їну.

— Нема! — показала долоні.

Збентежений юнак запитав:

— Де ти взялася така?

— Цигани знайшли мене темної ночі на шляху. Тому я така чорна. Ха-ха-ха-ха! Який ти потішний, легінику.

Осип замахнувся флоєрою на зухвалу пустунку. Але флоєра випала з рук. Дівчина підняла її, засурмила.

— На твоє пір'ячко. Міцніше приладнай до крисані, щоб не загубив. А коли згадаєш у дорозі мене, то пусти цю павинку по воді. Якщо пірне й не вирине, то вже не почуєш моєї пісні. А коли вирине, то ще тобі заспіваю.

— Ти ворожбитка?

— Авжеж! Ха-ха-ха...

— Цоро! Цоро! Не барімося до табору. Цоро! — почувся голос матері.

Дівчина, блиснувши очима, прудко побігла.

"То так її звати? — майнула думка. — Цора..."

Долинула пісня:

Упар плай ко зелено

Кєрєл жокос романо...

Той голос котився хвилями, то поринав, то виринав.

* * *

Гомінким передвакаційним лементом бурували класи. Було про що галасувати: той радів, що незабаром вирветься на волю, той доводив необхідність продовжувати освіту, той скаржився на якогось навчителя за низький бал, а іншому просто хотілося бешкетувати.

Раптово обірвався лемент, коли до класу зайшов учитель словесності. Це був улюблений викладач. Він і сам писав вірші, наслідуючи Гейне. Кучма чорного, з помітною сивиною волосся вихрилась, бліде обличчя відтінювало гострий погляд чорних очей.

Осип любив учителя за його запальну вдачу. Обидва вони були закохані в Гейне.

Останній урок учитель присвятив читанню збірок віршів улюбленого поета. Приніс "Buch der Lieder" 31 та "Reise-bilder" 32.

31 "Книга пісень" (нім.).

32 "Подорожні картини" (нім.).

Він умів захоплювати учнів. Лилася в гармонійних звуках пісня, поставали картини надрейнської природи, повиті переказами, легендами.

Проймаючись натхненням. Осип, читаючи, передавав схвильованість ліричної розповіді про красуню, що подає голос зі скелі на Рейні, причаровуючи юного весляра, який, захопившись, забуває небезпеку підводного каміння й гине.

Ich glaube, die Wellen verschlingen

Am Ende Schiffer und Kahn,

Und das hat mit ihrem Singen

Die Lorelei getan 33.

33 Зникають в потоці бурхливім

І човен, і хлопець з очей;

І все це своїм співом

Зробила Лорелей.

— Мої юні друзі, — звернувся вчитель. — Я маю право сьогодні так називати вас, бо стали ви на порозі нового життя.

Здавалося, що він хотів висловити давно наболілі думки про свою самотність, про якісь таємниці душі.

— Друзі мої! Життя — це мандрівка в тому казковому човні, що може натрапити на скелю. Не випускайте з рук весла, правте човна повз небезпечні підводні рифи... Був і я колись таким, як ви... Багато мандрував...

Аудиторія наче завмерла, бо розповідь була незвичайна. Обірвав її різкий дзвоник, сповіщаючи про закінчення уроку. Звівся вчитель, став. До нього підходили учні, прощалися. Коли наблизився Осип, він подарував йому томик поезій Гейне, промовивши:

— Дарую описані поетом подорожні картини, бо, сподіваюсь, друже мій, доведеться й тобі мандрувати та зазнати пригод. Твої здібності свідчать, що не зупинишся на роздоріжжі.

Таким багатим не пам'ятав ще себе Осип. На диво, батько розщедрився і дав йому на дорогу кілька ринських 34. Щоправда, з таким напуттям:

34 Грошова одиниця в колишній Австрії.

— Це востаннє даю тобі. Доберешся до матері в Путилів, там підеш на свій зарібок.

Тепер Осип мав придбати подарунки для сестриць. Та й для Івана треба щось купити: той повернувся з мандрівки і живе в матері.

Полагодивши бесаги в дорогу, пішов на базар, розглядав крам, дійшов уже й ряду, де продавалися доморобні речі. Несподівано угледів Юзька, який повиставляв на продаж змайстровані свої топірці, флоєри, тарілочки.

— Юзьку! — гукнув.

— Це я, Осипе! — кинувся в обійми.

— Давай разом вирушимо на домівку. Я закінчую навчання.

— Оце добре. Не будемо баритися. Я швидко спродаю свої дрібнички або передам якомусь крамареві.

Уже повертався з подарунками, як почув знайомий голос і пісню.

Наче манив до себе голос химерної юнки. Забувши про все, Осип пішов назустріч. Зупинився біля табору. Серед загального лементу чулися вигуки:

— На Молдову!

— Сучаву!

— Ясси!

Цигани сиділи на возах, критих халабудами. З однієї визирнуло молоде обличчя — пізнав співочу дівчину. Вона піднесла догори руку, вгледівши Осипа.

З лементом вирушив табір. Гукали погоничі, верещали циганчата. А з-поміж хаотичного різноголосся виділявся дівочий голос. Наче причарований ним, Осип пройшов ще добрі гони. Стояв, доки можна було чути пісню, а потім пішов шукати друга.

— Де забарився? — зустрів його збентежено Юзько.

— Купував подарунки...

— Можна за цей час все скупити...

* * *

Ніщо так не з'єднує людей, як спільні мандри. Юні побратими вирушили долиною понад Прутом. Часом користувалися ласкою якогось попутного фурмана, що згоджувався підвезти мандрівників, а здебільшого покладалися на свої ноги.

Хоч бесаги за плечима й заважали ході, але хлопці жваво перестрибували ручаї, беручи навпростець. Аж надвечір відчули втому й примостилися на відпочинок під копицею сіна. Тут застали їх сутінки. Полягали на сіні, рахували зорі, що одна по одній виринали з глибини неба.

Осип розповідав про дівчину-циганку, з якою ненароком зустрівся. До розповіді для прикраси додав дещо вигадане, щоб зацікавити свого друга...

Прокинулись, коли щось затупотіло біля копиці. Здалося, що то потвора якась простягала чорну довгу голову до сіна. Осип завмер.

— Та це ж кінь прибився! З вуздечкою, — зрадів Юзько. — Мабуть, хоче нам прислужитись. Він упіймав коня.

— Що ти вигадуєш?

— Клади на нього бесаги! Сідаймо верхи! — В одну мить Юзько стрибнув на коня й подав Осипу руку.

Їхали хлопці сміючись. Юзько весело насвистував, а від того кінь підіймав голову вище і йшов без понуки. Та далі почав зупинятися, норовлячи вертатися назад. Мабуть, не звик далеко заходити від обійстя. Тоді Юзько вигадав інший спосіб.

— Ти сиди. Осипе, тримай бесаги, а я буду підганяти його.

Потім Юзько сідав на коня, а Осип підганяв. Так подорожували, аж доки зажевріла зоря крайнеба.

— Тепер можна й відпустити. Хай повертається. Треба лише напоїти в ручаї.

— Що то господар скаже? — уболівав Осип.

— Господаря треба сповістити, написати подяку й добре прив'язати до хвоста, щоб не втеряв.

Жартуючи, хлопці склали листа, прив'язали й пустили коня, який заіржав і подався шляхом.

Ця пригода піднесла настрій мандрівників, які багато свого шляху відміряли жартівливою їздою.

Від Вашківців до Вижниці довелося обходити несподівані плеса, що лишились після весняної повені.

Намилувавшись краєвидом з гори Німчич, побратими, поклавши бесаги під голови, лежали горілиць проти кришталевого неба. Часом боривітер шугне над ними. Від його трепетних крилець, здається, здійметься легіт і заляже на макових стеблинках, струшуючи пелюстки.

Тут зустрілися юні мандрівники з дідком-прочанином, який розповів легенду про Сокільський камінь...

Було се тоді, коли давні поселенці зайшли в ці гори. їх ватажок — Гуцул. Шолом на його голові — наче сонце світило під час свята на честь Лади, що справляли люди над Черемошем. Там святиню на Сокільськім мав Ладо. Триста легінів служило йому вдень і вночі. Всі у панцирах, всі при зброї. Праворуч у тій святині стояв образ того ж бога — білий, наче в мармуру різьблений. А ліворуч — образ чорнобога Чортовита. Стояв темний він, замість череса гадюкою оповитий. Чорний меч тримав у руці міцній, вправній.

Ось свято Лади почалось. Легіні-прислужні водили довкола святині коня білого, як лебідь, коляду співали й шану віддавали. А навколо Чорновита діди стали, а відтак і коня чорного водили. Пісень вони не співали, лиш дивилися понуро, наче сльота випадала перед ними.

Під час свята сталось диво — ожили статуї білобога й чорнобога. Загриміли мечі в руках божих, бо вступили в бій нещадний. Іскри сипались довкола, народ млів од переляку. А боги рубались до знесили.

Ось у бою тім білобог, спіткнувшись, упав на землю. Тоді подав голос ватажок:

— Такий ти, білобоже? Не встояв перед чорним істуканом? — заступився гордий Гуцул за білобога, розмахнувшися мечем дужим. Ліг на землю скривавлений чорнобог.

Але таким порятунком порушив Гуцул давній звичай не втручатися в справи божої сили, за що був заклятий білобогом:

— В сю гору тя заклинаю, в ній підземнії святині скніють. І Сокільським ме ся звати оцей камінь, по ім'ю моєї птиці. Меш там дoти спати, доки в літі на Купала не зішлю своїх соколів, щоб ти встав, добувши прощу.

Відтоді спочиває ватажок у Сокільськім. А щороку на Купала пробуджаєсь, щоб довідатись про прощу божу. Виглядає він соколів, що мають вість принести. Лиш тоді зможе вирушити з ватагою добувати нашу славу.

Вислухавши розповідь. Осип, дивлячись на Сокільський камінь, заклично звернувся:

— О, злетіть вже раз ви, соколики милі!.. Пішли далі. Часом доводилося пробиратися плаєм 35, де можна пройти лише один по одному. Стежинка та віддалялася від берега, то заводила під прямовисні скелі або виходила на широку долину, по якій розгалужувалося річище. Тому й село, що пишається садами, назване Розтоками. В широкому плині тут перепочиває Черемош, звільнившись від стрімких вирів. Лише тихим шепотом обзиваються хвилі, бавлячись дрібними камінцями.

35 Вузька стежка.

А за Розтоками знову кам'яні береги, наче велетні на чатах. Розбуджує їх вуркотлива Путилівка, вриваючись своїм потоком у плин Черемошу. Тому й село назвали Усть-Путилів. Недалеко за ним знову кам'яні брили по річищі.

— Прислухайся! Здається, що в тому камені щось тоскно грає, наче зітха.

— Справді?! — насторожився Осип.

— А відаєш, чому названо камінь Бісків?

— Або я знаю...

— То слухай, абись відав...

Юзько умів з таємничим видом розповідати різні пригоди, небилиці. Часом додавав щось своє. Коли говорив, то так переконливо, що й сам проймався вірою, ніби в кожному слові звучить достеменна правда, а не вигадка. Та й слухача міг запевнити в цьому...

— То було, коли Довбуш переміг злого Арідника й кинув його у хвилі Черемошу. А недобитий виплив і оселився в тому камені. Ночами він перекидається в чорного скрипаля. Забереться на камінь і грає-грає, аж доки вранішня зоря сходить. А далі ховається знову десь у камені, сидить та струни свої ладнає. Ото вони й бриньчать тихо-сумно.

Осип прислухався, і здавалося, ніби справді тужні звуки линуть від каменя...

Берегами Путилівки зав'юнилась доріжка до рідного села. Ось і знайома хата внизу. А навколо схили гір, повиті задумливими смереками. Обійстя обнесено воринням, і поза ним стелиться зажурена в самотині левада.

* * *

Переступивши поріг, зупинився, несподівано вражений. На лаві біля вікна в білому вбранні лежала Марійка. Повела сумними очима, але нічого не промовила. Привітавшись, Осип ступив кілька кроків, подав хустину. Взяла блідою рукою, пригорнула до грудей, ледве ворохнула посинілі уста.

— То ангелів бачить Марійка, — пошепки сказала мати.

Поглянув на свічку, поставлену коло неї. Хотів упасти на коліна й заридати. Але стримався, бо, за гуцульськими звичаями, не вільно плакати, коли людина помирає. Адже від того душа її буде мучитись.

За кілька хвилин мати погасила свічку. То вже згасла страдниця.

У дорожньому вбранні як був так і залишився Осип. В карбоване смутком серце влився ще один струмочок гіркої печалі. Мовчав, а душа голосила, побивалася. Промайнули згадки про сестрині співаночки, казки, тихі розмови. А тепер...

У хату зайшов збентежений Іван, привітався з братом.

— Привів уже трьох трембітарів, — повідав матері.

— Хай трембітають.

За хвилину сумно затужили під хатою трембіти, сповіщаючи про тяжке лихо в родині Федьковичів-Гординських. Линули терпкі звуки долиною Путилівки, залягали на далеких схилах околишніх гір. На той клич виходили з своїх осель старі й молоді гуцули, простували на похорон, несучи з собою воскові свічки.

Анна з Павлинкою закінчували споряджати померлу. У головах її поставили горнятко з водою та свічку. Прибулі подружниці сплели вінок з барвінку, поклали на голову Марійці, а поруч "деревце" — вершок смеречки з трьома пругами кольорове оздоблених віточок.

На знак того, що в хаті померла, знадвору біля вікна повісили білу намітку. А серед двору Осип з Юзьком розпалювали за звичаєм велику ватру.

— Хай освітлює шлях нашій Марійці, — тоскно зауважила Анна.

Кожен прибулий на похорон, запаливши біля ватри свічку, несе її до хати, тулить біля померлої, дехто кладе гріш їй на груди; потім звертається до присутніх, кланяючись:

— Добридень!

Стоячи біля нарядженої Марійки, гірко голосить мати:

— Донечко моя, з ким я буду вікувати, з ким се буду слугувати? Вже ти мені не меш робити, не меш кутати; я тобі на віно не давала, я тобі весілля не справляла; ти у мене дорога була, ти у мене вірна була; ти зі мною се обходила! Донечко моя дорога, чо' ти мене облишила? Я тебе не сварила, я тебе не била, чим тебе так прогнівила, що ти мене лишаєш! Донечко моя! Марійко моя! Де тебе переслідити, чи в садочку на листочку, чи в травиці на росиці, чи у верхах на камені, чи у хаті, на задвір'ї?

Жалем проймали Осипові груди материні слова. А тим часом прибули піп і дяк, кадили навколо ладаном...

Продовжувала голосити мати, коли виносили померлу. За нею йшли простоволосі, з розвихреними чубами чоловіки, бо не годиться від початку аж до кінця похорону щось на голову натягати. То хай жінки

пишаються своїми хустками. В дорожньому вбранні пішов поруч матері Осип...

Поховали Марійку поруч могилок її братиків та сестриць.

Ятрилася душа Осипа, коли дивився на матір, що ставила запалені свічечки не тільки на свіжій могилі, а й на інших. Сім гробиків поруч. Тут спочивають сестри та брати Осипа. Уклякла Анна й біля дев'ятої могили, квітчаної калиною й барвінком. Там ще молодою поховала свого першого мужа. Щось шептали уста її. Слів не розумів Осип, але збагнув невиплакану до дна материну гіркоту.

* * *

Та не тільки сімейна трагедія лягла тінями в оселі Федьковичів. Не минули її й події пам'ятного 1848 року. Селянськими заворушеннями була охоплена вся Буковина.

З появою в селах Лук'яна Кобилиці ширилися революційні настрої, підносилася нова хвиля виступів проти поміщиків. Принишкли цісарські посіпаки, поховалися мандатори й комісари.

Гуцули зустрічали всюди Кобилицю з великою повагою. Тепер відростив собі довгу бороду, а на виду став ще мужнішим і гнівнішим. На нього покладалися, як на ватажка, котрий зазнав і ув'язнення, й фізичного покарання. Його ім'я вимовлялося з повагою й гордістю. Од Вижницької округи обрали народного оборонця депутатом австрійського рейхстагу, що його скликано було 26 червня. Туди відбув Кобилиця.

У той час, як селяни покладали великі надії на свого депутата, консервативна німецько-румунська газета "Bucovina" ширила наклепи на нього та інших депутатів, намагаючись довести, що не можна "таку ватагу вважати представниками цілої австрійської провінції".

Спільники Кобилиці, що залишалися в селах, сповіщали свого депутата про події. Не відмовлялися Іван Дашкевич з Осипом писати супліки на ім'я депутата, коли приходили прохачі до хати Федьковичів. Та й Анна чуло ставилась до селянських бідкувань і не заперечувала синам чинити добре діло.

Так минало літо, а осінь принесла нерадісні вісті. Почали бешкетувати по селах військові загони, приборкуючи селянські заворушення. У січні 1849 року оголошено стан облоги по всій Буковині. Почала брати гору реакція. Кобилиця зник, аби не потрапити до рук екзекуторів. Не залишилась поза їхньою увагою й хата Федьковичів.

Засмутився Іван Дашкевич, подовгу десь никав. Може, шукав зв'язків з Кобилицею? Іноді таємниче розповідав Осипу про все, що чув од своїх спільників. Повідав брат і про свої наміри. А наміри ті були вагомі. Говорив, що його чекає десь кохана панянка. Не знав, куди податися — чи до коханої родом із Серета, чи до Кобилиці в гори.

Осип наслухався братових оповідань про мандрівні пригоди, події, які відбувалися по інших містах. Знав Іван із розмов Кобилиці про великі заворушення в Угорщині. Навіть дав Осипові познайомитись з примірником газети "Зоря галицька", що з початком революційних подій виходила рідною мовою у Львові. Довідався з цієї газети про створення Головної Ради Руської. Читав надруковану "Відозву до руського народу". Дивно звучала ця відозва:

"Браття!

Відомо вам, що найясніший цісар австрійський і король наш подали ласкаво всім народам своїм і нам, русинам землі Галицької, патентом з дня 25 березня 1848 конституцію, то значить: такую фундаментальную установу, котра цілому народові нашому через виборних і завіреньє маючих мужів уділ в праводавстві своїм дозволяє, і тим способом свободу і добрий бит нам забезпечає..."

Важко було Осипу розібратися у всьому тому, що писалося у відозві Головної Ради Руської.

— А чи Кобилиця приєднався до тої ради? — запитував Осип.

— Кобилиця не приєднався. Він прагне іншої конституції, насправді народної, а не цісарської подачки.

— То-то ж... Яка ж то конституція, видана цісарем, коли він сам не знаходить собі ради без Меттерніха?...

Як міг, так пояснював Іван. Але й сам він нетерпеливився. Кому вірити? Де правди шукати? Не знайдеш її, сидячи біля припічка в рідній хаті.

— Мабуть, помандрую до Молдови. Кажуть, там і працю легше добути, — дійшов висновку.

При згадці про Молдову Осип живо уявив собі той шлях, що слався на південь від Чернівців. Пригадав, як вирушав ним циганський табір. Наче почувся дивний спів химерної співачки.

— Може, й мене, Іване, візьмеш? — запитав брата.

— Ні. Ти лишайся біля матері. А мені вже не сидиться тут…

Незабаром Іван здійснив свої наміри. Осип випровадив брата в далеку дорогу, а сам залишився допомагати матері. Та з кожним днем тривожні думи не давали спокою. Де себе діти? Де знайти пристановище в житті?..

Минала осінь, минала й зима. Надходили тривожні вісті про те, що російський цар посилає війська, аби придушити неспокійних угрів. Та й у Відні знову беруть верх цісарські посіпаки...

Всюди наплодилося їх, як чортів у болоті. Не минула їхньої уваги й хата Федьковичів. Якось прибув і сюди чиновник служби державного порядку в супроводі жандарма. Схвильована мати застигла, стоячи біля печі. Осип спостерігав, як чиновник швидким позіром оглянув кімнату, звернув увагу на книги, що лежали на столі, зокрема на розгорнутого Гейне.

В постаті, виразі обличчя чиновника можна було вгадати, що ця людина складається з елементів: їсти, спати, писати протоколи, стежити за проявами державної крамоли. Такою уявлялася Осипу австрійська державна Феміда, п'ятою якої затиснуто волю народів, підвладних імперії Габсбургів.

Чиновник розпитував про Івана — куди він подався, що розповідав про Лук'яна Кобилицю, коли має повернутися?

Мати нічого не знала. Не залишив охоронець державної непохитності поза увагою й Осипа.

— Хоч п'ятнадцятирічний вік не дає права на застосування заходів безпеки, однак, замість брата, доведеться Осипу Гординському-Федьковичу з'явитися в жандармське управління, — на останньому слові чиновник єхидно, зловтішне посміхнувся. — У таких юнаків, що зачитуються віршами Гейне, теж зароджуються недобрі думки. Провітрювати їх необхідно.

Зухвальство чиновника викликало обурення Осипа. Кров йому вдарила в лице. Мати дивилася на сина, не могла збагнути, що сталося.

Коли непрохані відвідувачі пішли, Осип рвучким рухом руки причинив двері, звертаючись до матері:

— Неню! Нумо замітати хату, аби слід не смердів по тих свинях!

Мати вперше бачила сина таким. Відчула в ньому дозріваючу силу. Та не здогадувалась, що за тією силою криються болі для неї...

* * *

Не стримати хвилю Черемошу, коли він зануртує, скидаючи з себе зимову одіж. Не зупинити бистроплинного лету, коли з вирію полетять збуджені весною журавлі. Не відвернути пристрасних бажань, коли прокидаються в юнацькому серці.

Першоквіттям рясту і сон-трави зарясніли долини. Перегуками веснянок озвалися розпрозорені далі. Завуркотіли ніжними мелодіями ручаї, а за ними й флоєри засурмили пробудженим різноголоссям. Зеленолисто закосичувалися підгірські гаї в обіймах зарожевілих ранків. У таку пору не будеш сидіти сиднем, коли й повітря мандрівкою запахне.

І вдень, і увечері виходив Осип за обійстя, прислухався до провесняних звуків, чуючи в них мандрівні заклики. Юзько радив йому разом готуватися на полонину. Але інші простеляться перед ним шляхи.

Потай від матері складав подорожні речі в бесаги, увібгав і книгу віршів Гейне, з якими часто поділяв свої хвилювання та роздуми. А надійшов час, заговорив:

— Піду пошукаю брата в Молдові.

Мати опустила руки, болісно глянула, стиха промовила:

— Цього я сподівалася. Чуло моє серце. Недарма останні дні кружляли журавлі над хатою. Щось віщують вони, — на очах у Анни заіскрилися сльозинки. Втерла рукавом і поцілувала сина в чоло. — Хай тобі щастить... Не забувай... Повертайся...

Нагодився Юзько, пообіцяв приходити до двору Федьковичів допомагати в господарстві, а Осипа проводжав у дорогу.

— Де ж ти, Осипе, знайдеш собі притулок? Де будеш поневірятися? — уболівав.

— Не піде ж чорт водить старців по світу, а пошле на це нашого брата.

— То правда твоя, Осипе...

Ішли мовчки. Небо то захмарювалося, то світлішало. Десь перегукувалися півні, нагадуючи, що там поховалися гуцульські оселі, обгримані негодами, повиті одвічним шумом лісових хащів і темно-зелених смерек...

Розпрощалися юні побратими аж біля Сокільського. Залишившись один, Осип стояв біля скелі, пригадуючи все почуте про неї. Знявши з голови крисаню, він задивився на павину прикрасу. Усмішка промайнула по задумливому виду. Може, видерти та пустити за водою? Чи пірне, чи вирине? Коли б усе було гоже в дорозі. Спала на думку розмова й пісня молодої циганки. Пригадалось її ім'я — Цора. Ні, то не пісня, то стогне течія, а за нею пливуть без упину думки про минулі дитячі літа. Пливуть, як те пір'ячко, пущене за водою: то поринає, то виринає на хвилях, колихаючи надії...

ГЛАВА ДРУГА

ЧАРИ МОЛДОВИ

Святкового дня на вулицях Ясс і ярмарковій площі можна пізнати життя всієї Молдови. Сюди приніс молодий мандрівник не тільки втому тривалої подорожі, а й змужніння. Не на свої роки виглядав тепер, хоч цілим роєм ще кружляли думки, наснажені враженнями минулого дитинства.

Перша прогулянка привабила Осипа багатьма дивами, розвагами, прикрасами. Гомінким різноголоссям зустріла його столиця Молдови. Наче переселився він у інший, досі не знаний світ.

Пістрявість кольорів, хаотичність звуків, гурми людей у найрізноманітніших вбраннях приголомшували і вражали допитливого юнака. Скільки сягне око, видно у зелені тінистих садів та виноградників будиночки, що з'явились за останні двадцять років після великої пожежі міста, а серед них красується архітектурна пам'ятка, собор Трьох святителів, що вражає кожного прибульця своїми вежами, поставленими поверх чотирикутної кам'яниці, масивної, як фортеця, і оздобленої скульптурами. Дозорцями древньої молдавської слави стоять осторонь білі башти, історія яких криється у давнині століть. Наче підіймаються вони в наснаженому промінням повітрі, пливуть, розповідаючи, як у п'ятнадцятому віці прибув сюди з Сучави прославлений полководець Стефан Великий, щоб дати відсіч завойовникові Константинополя турецькому султанові Мехамеду II, полчища якого полягли тоді на просторах Запруття.

Недалеко від міста котить свої води Прут до Дунаю, як котив, коли ще древня Дакія вела непримиренну боротьбу проти римського панування. Попелом пожеж та порохнею часу вкриті події, що становлять сповнену легендами історію Молдови.

Пізнавав допитливий юнак у будовах та переказах бувальщину цікавої, самобутньої країни.

Дрімливо причаїлось, пославшись аж до глибоких байраків, дивне місто. Тут можна зустріти німця, сербина, грека, цигана, вірменина, єврея, російського липована 36. Щедра молдавська земля прийняла в свої обійми представників багатьох народів. Потрапляли сюди й заслані тиранами нескорими волелюбці.

36 Сектанти, що втекли від переслідувань.

За одягом, поведінкою можна розпізнати кожного прибульця. Найбільшу увагу до себе привертають селяни з околишніх місцевостей. Поважно проходять вони торговими рядами, не поспішаючи розглядають або купують крам. У кожного на голові кучма темного довгого волосся, рівно підстриженого над чолом. Одежа проста, аж до колін, з широкими рукавами сорочка, а поверх неї черес; домоткані вузькі штани сягають сирицевих постолів. Поруч ідуть молдаванки — стрункі, статні. У них темні очі, добрі, лагідні, довірливі. Голови оздоблені добротними хустками, покладеними вперше під час вінчання. Це діти природи, нащадки колишніх даків, які століттями боронили від навали чужинців свої пасовиська і криті очеретом оселі. Та не тільки далися взнаки завойовники, випили багато трудової крові місцеві феодали — бояри. Не раз проносились хвилі молдавських повстань, а 1848 року в Яссах спалахнули вуличні бої, стійко билися на барикадах молдавани. Війська господаря Молдови придушили революцію. Але полумінь повстання не згас у думах і мріях трударів.

Осип прибув у Ясси пореволюційного часу. Урядовий палац тепер прикрашав прапор, піднятий ще 1829 року, коли Молдова разом з Валахією, після поразки Туреччини у війні з Росією, дістали деяку політичну незалежність.

Майоріли кольоровими оксамитами інші державні прапори над будинками консульств. Під прапором імперії Габсбургів причаїлось на затишній вулиці австрійське консульство. Сюди, до брата Івана Дашкевича, що займав посаду писаря при консульстві, прибув з далекої мандрівки Осип.

* * *

У небагатій, скромній квартирі брата тимчасово він зупинився.

— Хліба молдавського скуштувати прибув, — пояснював свою мандрівку.

— Всюди не легкий хліб. Прибув, то будемо добувати його разом, брате, — Іван покликав молоду дружину. — Не був на весіллі в мене. Осипе, то знайомся тепер. Це моя Кассандра.

По шляхетському манірно вона подала руку гостю. В її світлоіскристих очах, блідому обличчі, усмішці, застиглій на краєчках губ, вичитував Осип вдачу примхливої жінки.

— Бардзо рада, — мовила, запитливо глянувши на простацького прибульця.

— Прийміть від мене і нашої родини найсердечніший уклін, — низько вклонився він.

— Дзенькую.

— За гуцульським звичаєм, сідай до столу, брате, — Іван підніс чару вина...

Почалися турботи. Відшукали в місті батькового приятеля Чунтуляка, що мав професію інженера-землеміра. Молдавські поміщики, налякані хвилею селянських заворушень, поспішали вимірювати землі, аби будь-якими паперами закріплювати похитнуті революцією власницькі права.

Для цього міг знадобитися Чунтуляк не тільки своєю спеціальністю, а й тим, що на світ дивився байдуже крізь великі окуляри.

Землемір згодився взяти молодого помічника, який добре склав у реальній школі геометрію. Осипові до серця така робота, бо дозволяла мандрувати. Недовго довелося гостювати в брата. На прощання Іван влаштував прогулянку в місто.

Весело, з жартами висадились на лузі Копоу. Тут є де розважитись, подивитись на людей. Можна купити солодощів, які розносить грек, вправно тримаючи на голові цілу бербеницю. А там, у тіні, під дубом, сидять у червоних фесках сербіяни, награють щось своє рідне, задушевне.

Кассандра зажадала піти аж до байраків, де виднілося циганське шатро. Звідти долинали дивні звуки. Тут чимало зібралося людей. Дехто сидів на землі, інші примостилися на пеньках та колодах. Знайшлося місце й Кассандрі з Іваном. Осип стояв, вражений грою старого цигана. Здавалося, він у звуках скрипки виливав скорботу циганської долі, розповідав про своє плем'я, гнане лихоліттями. У шатрі починається і закінчується життя цигана. Плакала, голосила зойком проклять і благань скрипка.

До скрипаля приєдналися чоловічі голоси. Полилася смутком пісня.

Е валвал мєрєл аврі,

Х'о бришинд ке дєл.

Ма май мар, валвалорі,

Ке сим чхайорі чорі,

Хай нанай ман дадоро,

Хай нанай ман пхралоро,

Хай нанай ман дайорі,

Хай нанай ман пхенорі,

Саркай чхайорі чорі.

Ме пхірав діп шатра н' шатра,

Дін каруца ин каруца...37

37 Увечері вітер повіяв

І дощику приніс,

Ой не вій, холодний вітерочку,

Бо я бідна циганка,

Батька я не маю.

І братів не маю,

І сестер не маю,

І нені не маю,

Як бездольна, бідна циганка,

Блукаю від шатра до шатра,

З воза до воза...

Раптово сумні звуки пісні обірвали бубон і флейта. Закружляла в танку дівчина-циганка. Розвівалося на ній платтячко, вигинався й випростовувався стан. Шалений танок нагадував кружляння вихору, що раптово сколихнув повітря, рвучи й ламаючи перепони на своєму шляху... Та ось зупинилась танцюристка, заспівала:

Упар плай ко зєлєно...

Пізнав той голос Осип. Пізнав ту, що ненароком зустрів на березі Пруту... Тепер вона мала дорослiший вигляд і гостріші блиски ронили її темні очі...

— То бруталь! — зірвалось з уст Кассандри. Вона звелась і зажадала негайно йти звідси. Іван покірно пішов за дружиною. Осип завагався на мить, але мусив теж іти. Ще прислухався до знайомого голосу, звуки якого торкалися струн його чулого юнацького серця...

Над Яссами залягала ніч, коли поверталися з прогулянки. Кассандра нарікала на щось своїм верескливим голосом. Їй відповідав Іван. Але Осип не дослуховувався тих розмов. Йому все ще чулася гра на скрипці цигана і спів дівочий...

Місяць то виринав, то ховався за хмарами, торкаючись сріблястим промінням шпилів Святої Голії[38]. Десь далеко колихалась у темені мелодія. Може, то чарами когось заворожує дивна співачка?

38 Головна церква святої діви. Її описав Федькович пізніше у вірші "Ніч у Яссах".

Уранці, перед тим, як вирушити з Чунтуляком на роботу, поспішив Осип побувати на лузі в Копоу. Простував до циганського шатра, прислухався, хотів почути знайомий спів. Але на місці постою

залишилося тільки згасаюче вогнище. Вітерець розвівав свіжий попіл, в якому ледь-ледь яскріли жаринки.

Дивився навколо, наче прагнув відшукати щось утрачене. Задуму розвіяв старий молдаванин, що попасом гнав кіз і зупинився біля попелу. Знайшовши жаринку, запалив люльку, а далі звернувся до Осипа.

— Добридень, юначе!

— Добридень, діду...

— З яких країв ти і чий син?

— З Гуцульщини... Син Черемошу...

— Карпати, — молдаванин показав рукою на гори, що ледь вимальовувались у синій далечині. — Знаємо. Чули про Довбуша. Кажуть, бував він і на нашій Молдові, — Старий сів на камені. — І нас, гайдуків, водив молдавський ватажок, славний Бужор, у Карпати, — заспівав старий пісню про народного героя... — А потім ще докинув: — Щасти тобі, сину. Будь здоровий!

— Спасибі. Хай і вам щастить!..

Чунтуляк ще до від'їзду на роботу доручив Осипу вкладати речі, почистити чоботи, полагодити костюм. Крім приладів, брав ще в дорогу всякі дрібнички, наче для розваги, а з ними й фото. Серед них дюжину фотографій самого господаря Молдови.

— То все треба. Все знадобиться, — метушився землемір, розгублено поглядаючи у вікно, наче когось чекав.

Час минав, ніхто не приходив. Лише фурман нагадував, що пора вже вирушати.

У дорозі Чунтуляк розповів, що чекав на панночку, яка мала бути його нареченою. Шкодував, що не попрощався з нею. Осипа здивувала поведінка землеміра, який кілька разів починав розповідь про наречену, але не завжди називав її тим самим іменем.

* * *

Почалось трудове життя серед молдавських степів, садів та виноградників. Доводилося переїздити від одного села до іншого. Кожного разу перед зором юнака відкривалися нові краєвиди, зустрічалися цікаві люди. Він не зважав на втому, бо захоплювався самим процесом праці: волочив прилади, креслив на папері плани угідь.

Нудно було лише, коли Чунтуляк починав гостювати у землевласників, маєтності яких виміряв. Тоді Осип змушений був виконувати роль слуги — стояти коло дверей, подавати Чунтуляку плащ, модний капелюх і навіть білі рукавички. Дратувала юнака така поведінка землеміра, який за столом у багатіїв розповідав усілякі небилиці, обов'язково вигадував про свою багату наречену. А зрештою витягав фото молдавського господаря, говорив, що одержав з його рук. На знак поваги до землевласника Чунтуляк дарував йому знаменне фото, набиваючи собі ціну.

Хотілося Осипу обізватись і спростувати дещо в поведінці землеміра. Але він твердо вирішив до слушного часу терпіти й мовчати.

Минав у праці час. Зростав у турботах юнак і мужнів, знаходив друзів серед молдаван, слухав їхні скарги на утиски від землевласників. Недобре говорили вони і про землеміра, який нібито прислужує багатіям і вимірює землі не по праву. Все це вражало й насторожувало Осипа.

Після багатьох мандрувань землеміри зупинились у місті Нямц (Петра-Нямц), що причаїлось у затишному підніжжі Карпат на березі Бистриці, яка своїм плином нагадувала рідний Черемош. Доводилось терпіти незручності тимчасового оселення, виконувати багато доручень щодо креслення численних планів угідь, виноградників та лісів. Зате сторицею одержував Осип винагороду, мандруючи берегами Бистриці.

Ще не зовсім уляглися після революції селянські заколоти. Іноді гурмою приходили молдавани до землемірів, вимагали, щоб накреслені плани були позначені не боярською печаткою та підписами власників, а іменами уповноважених від громади.

— Ліси й пасовиська наші!

— Зажерли бояри наші предковічні землі!

— Коли б з'явився наш ватажок Бужор, то дав би раду!

— Власними руками понасаджували ми виноградники!

— Вимірюйте землю на кожен двір хлібороба. То наша кров, наші мозолі на руках, горби на спинах.

— А пасовиська міряйте на нашу, а не панську худобу! Чунтуляк пояснював, що вимірювання земель відбувається за урядовими патентами.

— На те є конституція, — говорив він.

— Конституція панська, а земля наша!

— Обдурюють нас пани!

— Гетьте з нашої землі!

— Гайдуки дадуть раду!

Іноді селяни не давали завершити роботу. В бунтарській непокорі Осип бачив народне пробудження, прагнення відібрати загарбані поміщиками землі. Навчився розуміти й мову молдаван...

Знаходив час Осип вивчати пам'ятки з історії Молдови. Його зацікавила стародавня фортеця та монастир на околиці міста Нямц, повиті легендами про ратні подвиги Стефана Великого. Наче тінь полководця бродить по горі Петричисі. А внизу виграє Бистриця, ніби розповідає незабутні билиці. Від монастиря в'ється доріжка, якою ходять прочани вклонитися гробниці прославленого господаря першої половини XV століття Олександра Доброго. Відтоді багато історичних подій заховав у собі бистрицький монастир. У його стінах збирав полки Стефан Великий, щоб відбити турецьку навалу, сюди сходилися патріоти з усього краю, щоб захистити його від угрів та інших пожадливих на багатства Молдови завойовників.

Аптека при монастирі обслуговувала багато навколишніх сіл. Тут у святкові дні юрмилися люди, зверталися за порадами до освіченого німця-аптекаря Бредемайєра. Для Осипа він став у пригоді тим, що міг дістати будь-які книги німецьких класиків. А коли оселився в аптекаря його родич Рудольф Роткель, то Осип знайшов і з ним спільну мову, бо це була освічена людина, родом з Берліна. Роткель, закінчивши гімназію в Кведлінбурзі та академію мистецтв у Берліні й Дюссельдорфі, багато мандрував по Галичині, Буковині та прибув до Молдови малювати краєвиди. Спочатку жив у Романі, а далі переселився в Нямц до свого родича — аптекаря Бредемайєра. В красотах Молдови Роткель черпав натхнення для живопису та поезії. В особі юнака-гуцула художник знайшов щирого прихильника, співбесідника й товариша в мандрівках. У святкові дні, коли Осип звільнявся від роботи в Чунтуляка, приятелі разом коротали час, читали твори Гете, зокрема "Страждання молодого Вертера". Осипу западали в душу сміливі бентежні судження героя.

Повторював прочитане, наче хотів тими словами вимовити й власні настрої: "Оссіан витіснив з мого серця Гомера. Чудовий, величний світ північного барда!... Минуле живе в душі героя: при повному сіянні місяця, при радісних покликах перемоги, несуться до рідних берегів увінчані кораблі батьків... Спогад миттєвий! І знову глибока скорбота на чолі його, останнього з славетного сонму героїв старовини..."

Безсмертний той народ, в душі якого віками звучать відголоси пісень Гомера і Оссіана! Під такими враженнями приятелі простували аж до монастиря, де слухали прочан. Відшукали народного співця — нащадка оспіваного Оссіаном барда. Кожен народ має своїх бардів, у співах яких заховані перекази й легенди, що їм не завжди знаходилось місце в писаних історіях. У живому слові зберігаються і ширяться вони невгасимою красою епічної величі та мудрої простоти.

Ось він — нащадок славетних...

* * *

Леутар 39 налагоджував струни з такою неквапною урочистістю, ніби мав виконувати казання древніх бардів. Та й камінь, на якому сів співець, мабуть, правив за крісло не одному його попереднику, бо, наче зумисно висічений, увігнувся в твердий, топтаний ногами та кінськими копитами грунт.

39 Мандрівний музикант.

Навколо збиралися слухачі. Роткель, розгорнувши теку, примостився осторонь так, щоб мати змогу малювати ескіз. Біля нього сів Осип, насторожився.

— Фрунзе верде 40, — розпочав дойну лірник. Люди принишкли. Лише доносилося від монастиря монотонне гудіння дзвонів та внизу

шелестіла Бистриця. Але, здавалося, і вона замовкала, коли співак підносив голос і окидав владно своїм старечим поглядом околиці.

40 Лист зелений. — Цими словами часто починається лірницький спів.

У переказах лірника Осип пізнавав національний характер молдаванина, сповнений невичерпного життєлюбства, оптимізму. Поставали дивні народною красою чари Молдови. Умів оповідач переключитися з героїчного на гумористичний лад. Тоді розпливалися усмішкою зморшки на його обличчі, наче зустрічався з героями гуморесок Тиндале й Пекале. З'являються вони всюди несподівано, змагаються між собою дотепами, перемагають сміхом гордовитого бояра, попа, властолюбця.

— А чи багато в тебе овець? — запитує Тиндале.

— Білих жодної нема, а чорних трохи менше, — відповідає Пекале.

Зводячись зі свого сидіння, лірник жартома говорить про свій намір піти пошукати цих дотепних друзів, щоб з ними поділити пригоди.

Тим часом Роткель закінчив малювати портрет лірника й запросив Осипа до себе в кімнату. Спільна прогулянка, слухання лірника пов'язали їх дружбою, хоч художник був старший на п'ятнадцять років від гуцульського заблуди.

— Мистецтво й поезія зрівнюють людей, — добродушно сміявся Роткель і на знак дружби подарував Осипу історію німецької літератури Вільмара.

* * *

Та не тільки поезія народного життя полонила уяву вразливого до краси юнака. Вражало й буденне, помічав допитливий хлопець великі контрасти в житті молдаван. Землемірська праця приносила багато несподіванок. Пізнавав зблизька трудівника землі з його турботами й бідуваннями. У сумних піснях бриніли скарги на лиху долю, а легенди повивались жалями сільської бідноти.

Бачив перед собою Молдову, поділену на непримиренні табори. В одному поміщики, що пишаються своїми багатствами та шликами 41, поруч — купці, чиновники. А в другому таборі — біднота, заробітчани, малоземельні селяни. Прислухався до голосу скривджених, знедолених, поруганих, наче чув рідний голос братів своїх — гуцулів. Здавалося, що й Бистриця молдавська грає пісню, перегукуючись з гомоном черемоської хвилі. Часто поставали питання: кому приносить користь його праця? Якому табору мають служити землеміри? Не мав з ким поділити ці думки. Далекий був до них землемір Чунтуляк, якого найбільше приваблювали добрі обіди, угорське вино та масні теревені за панським столом.

41 Висока шапка.

Від Бистриці до Сучави сходив Федькович сільські дороги, виконуючи землемірні роботи разом з Чунтуляком на замовлення поміщиків-бояр. Іноді селяни підозріло й навіть вороже зустрічали землемірів. Прислужництво Чунтуляка чимраз бентежило і гнівало Осипа. Креслячи плани, він пізнавав його нечесні витівки. Землемір помічав невдоволення помічника. Це дратувало користолюбця. Дедалі нестерпнішим ставало його поводження з Осипом.

— Дуже ти ще молодий, щоб вчити мене, — зауважував Чунтуляк.

— Я лише застерігаю, щоб гнів молдаван не вилився на нашій спині.

— Дуже ти розумний, хоч і штани в тебе куці.

— Я хочу чесно заробляти кусень хліба, без боярських хаптурів, — відрубав Осип і замовк, похиливши голову.

— Доведеться сповістити батька. З Адальбертом Гординським ми давні приятелі.

Затамувавши невдоволення, землемір продовжував користуватися допомогою помічника, навмисне доручаючи йому найтяжчу роботу.

Якось довелося обміряти маєток. Чунтуляк прибув у панський будинок, де його зустріли, як гостя, влаштували справжній бенкет. Осип обідав зі слугами.

Коли вийшли обмірювати землю, до них почали сходитись мовчазні, сердиті з виду селяни. Ось вони раптово загомоніли, ставши в один ряд.

— Сюди не дозволимо ступити! Це наша земля!

— Не віддамо своїх пасовиськ!

— Досить нас обкрадати боярськими обмірами!

— Гнати їх геть!

Руками й палицями вимахували селяни. Кількість їх зростала. Дехто тримав вила або косу.

Чунтуляк не зважав, наказав Осипу креслити план. Той не включив ділянку, яку не давали вимірювати селяни.

— Я наказую поповнити план! — розлючено вимагав Чунтуляк.

— То буде беззаконня! — заперечив Осип.

— Я наказую! — вигукнув землемір і власноручно доповнив креслення. — Ось так. На! Переписуй!

Осип узяв план, подивився запитливо на селян, здригнулись осмалені вітром губи, а в очах заграли іскри нескоримості.

— Ось так! — ще раз ткнув Чунтуляк пальцем у план.

— Ось так! — сміливо відповів Осип, одним махом роздерши креслення, а сам звівся, гнівно дивлячись на землеміра. Вперше побачив, як він скинув з носа окуляри, ніби не довіряв більше їм. Та й очі здавалися скляними, з гадючим полиском.

Селяни замовкли, спостерігаючи за землемірами. Чунтуляк розгубився, ступив крок до Осипа.

— Оце так? — аж здригнулися його вуста.

— Так, і не інакше, — Осип пішов. Сторонились молдавани, даючи йому дорогу. Старий селянин піймав руку Осипа, потиснув її.

— Ти наш, сину. Хай за правду доля тебе нагородить! — аж затремтіли слова старого.

— Що це? Бунт?! — гукав Чунтуляк. — Негайно покликати панську варту!

Ще дужче залементували невдоволені. Від маєтку зацокотіли копитами вершники, які поспішали втихомирювати бунтівників. — Осип не повертався. Пішов шляхом, залишивши назавжди землемірську справу.

Вийшовши на гору, зупинився, сів перепочити. Багряно лягало сонце на карпатські узгір'я, вечоріло. Темрявою крилися вже простори. Раптово над маєтком звилося полум'я. Спалахнула пожежа, обволікши будови вогнем.

Багровіло небо. Освітлений пожежею, Осип вперше пізнав себе як нескоримого перед кривдою.

Відтоді знайшов працю в аптеці при бистрицькому монастирі, зупинившись на квартирі Рудольфа Роткеля.

* * *

Пані Роткель рада була дружбі з чемним, трохи сором'язливим юнаком, закоханим у Гейне. Вона й сама зачитувалась німецькою класикою й грала на фортепіано. У тісному колі відбувались мистецькі вечори, на яких бував і аптекар Бредемайєр.

Розваги молоді його тішили, приносили моральне задоволення.

На таких вечорах Рудольф читав свої твори або давав коментарі до намальованих картин та ескізів. З-під його низько навислих брів проривалися іскорки натхнення; вигравала усмішка, торкаючись невеличких вусів та гострої борідки; невисоке шорстке волосся на голові настовбурчувалося. Таким його любила бачити пані Роткель.

— Ти знаменитість, Рудольфе! — вигукувала вона. — Почитай нам свої вірші.

Розохочений художник-поет читав фрагменти з нещодавно написаної драми про Твардовського, зігріті вогнем романтизму, піднесеного поетичного чуття, народності. Іскри того вогню проймали чулого до краси Осипа. Нарешті і сам насмілився зачитати вірш "Am Tscheremusch" 42.

42 "Над Черемошем" (нім.).

З хвилюванням розгорнув зошит, сором'язливо поглянув на присутніх і зачитав рядки вірша, породженого думами про рідний Черемош. Наче снувалась пісня його плином, так мелодійно лилися слова.

Читаючи вірша про знадливу красу рідного Черемошу, тепер гостро відчував свою залежність від лірики Гейне. Адже володів німецькою мовою по-книжному. Здавалося, що не зміг так зворушливо висловити почуття, як у гуцульській народній пісні мовиться. Тому, закінчивши читання, швидко згорнув аркушик паперу. Чув, як застукало в скронях. Адже це вперше зачитав свої поетичні вправи.

— Гарно! — захоплено вигукнула пані Роткель. Рудольф обняв Осипа, мовив:

— Ти, друже, можеш писати. З часом позбудешся впливу Гейне... Так завжди буває напочатку.

Заохочений слухачами, Осип прочитав ще два вірші.

— А тепер послухай мою пораду, друже, — поважно заговорив Рудольф. — Добре, що образ рідного Черемошу ти вінчаєш поетичним словом. У тебе є відчуття зримої краси. Я був на Гуцульщині, спостерігав незвичайну вдачу людей. Справжня поезія завжди відбиває душу і серце народу. Прислухайся до молдавських балад "Міхул", "Бужор", і ти почуєш голос народу, пізнаєш його думи і сподіванки. В поезії Міцкевича пізнаємо душу поляка. А високі патріотичні почуття угорця Петефі повели його на барикади в Будапешті. Пильнуймо ці священні скарби, що б'ють чистим джерелом з надр народного життя!

Ерудиція і пишномовність Роткеля приголомшували Осипа. Похвала досвідченого й начитаного друга здавалася йому холодною, як

професорська оцінка. Хотів ще зачитати свої поетичні спроби, але зніяковів і поклав до кишені жмуток написаного. А Роткель, не помічаючи хвилювань юнака, захопився розповіддю про поезію.

— Недарма древні мудреці, — говорив він, — вигадали легенду про крилатого коня Пегаса, на якому поети підіймаються на священні верхів'я Парнасу!

— У мого Пегаса ще не виросли крила, — сором'язливо обізвався Осип.

— Виростуть! — з апломбом докинув художник.

— Краще мені їздити верхи на звичайному гуцульському коні, який звик гірськими стежками носити на собі невибагливих вершників.

— У сказаному є рація. Але сідлай, друже, крилатого коня!

Роткель не міг швидко вгамуватися, коли мова заходила про мистецтво. Він розгорнув теку своїх малюнків, які вражали сміливістю композиції та багатокольоровими тонами. Це були романтизовані пейзажі, етнографічні зарисовки, живописно відтворені легендарні постаті.

— Своїм ідейним натхненником живопису я вважаю Делакруа! Він єдиний найглибше збагнув стихійну могутність природи, а в жанрових картинах возвеличив пристрасть змагання людини. Що може зрівнятися з його картиною "Свобода на барикадах"? — Художник розгорнув теку репродукцій з Делакруа. — Погляньте, з якою сміливістю намальовано жінку, що символізує свободу!.. Динаміка, пристрасть, емоційна виразність, багатство відтінків, півтонів! А ось його "Взяття хрестоносцями Константинополя". Давні події змалював художник, але дух протесту проти жорстокості завойовників завжди звучатиме в цій картині. Живопис має свою мову, як і поезія!

Знаючи, що Рудольф не перестане, пані Роткель вирішила визволити свого мужа з обіймів надмірного романтичного пафосу. Вона сіла до фортепіано і заграла улюблені сонати Шопена, передаючи в звуках ширяння крилатих мрій, непідвладних умовностям буденної суєти. Розуміючи настрій молодого поета, вона до втоми грала.

* * *

Слова старшого друга і гру пані Роткель сприймав Осип і розумом, і серцем, як належить поетові. Тепер ще настійливіше став вивчати німецьких та польських класиків, а мріями сягав до гуцульських полонин.

Брався знову писати, але не задовольнявся написаним, рвав на шмаття, палив у пічці. Як багатьом юним поетам,. так і Осипу ставало тісно в одноманітному оточенні аптеки. Хотілося розправити крила в молодому леті. Монотонні монастирські дзвони нагонили смуток, готування ліків за рецептами надокучало. Знаходив єдину відраду в зустрічах з Роткелем. Просиджував у нього довгі зимові вечори, слухав музику й розповіді Рудольфа, який уважно перечитував німецькі газети, де скупо подавалися відомості про події. То були сумні звістки про повернення уряду Меттерніха, про розгром військами реакційного генерала Віндішгерца барикад у Празі та Львові. А війська російського царя під командуванням графа Паскевича, що мав досвід у придушенні польського повстання 1830—1831 рр., залили кров'ю Угорщину. Відклавши газети, Рудольф наче сам себе запитував:

— Кому ж історія спорудить монумент: графу Паскевичу чи тому, хто поліг у бою за волю — Шандору Петефі, прославленому поетові угорської революції?

Багато чого залишалося незбагненним тісному колу чесних, відданих поезії та мистецтву людей, яких доля закинула у підніжжя Карпат, до молдавської Бистриці.

Як могли, так і добували новини з німецьких, польських і молдавських газет та з розповідей бувальців.

Далекими відгомонами вчувалися повідомлення про заслання учасників таємної організації в Києві, що іменували себе братчиками. Серед них є і якийсь поет. Хто він, що написав, де добути його вірші? А в Петербурзі позаарештовано прихильників волелюбця Петрашевського. Серед них теж були поети, високоосвічені люди.

Чому така сумна доля багатьох поетів? Чому проти шукачів істини повстає злоблива сила темряви, сваволя тиранів та посіпак?..

Вихрилися думки, сіючи неспокій. Життя кликало в обійми своїх таємниць, нерозгаданих явищ. Читав літературу, намагаючись знайти відповіді на постійно зароджувані питання. Але від того читання ще більше роїлося роздумів, незбагненних бажань. Народжувалися в мріях різні заміри. Пригадував полонину, і думка просилася в простори, щоб розвіятися у вільному ширянні.

* * *

Подуви весняного вітру розбудили Бистрицю від зимової дрімоти. Стоголосе загомоніла, засурмила прудководдям молдавська красуня.

У таку пору прокидаються, виринають з сердечних глибин почуття людини, линуть назустріч прозорим далям. Природа розкриває свої чари, приймає в теплі обійми кожного, хто не заснів у шкаралущі буденних турбот, егоїстичних інтересів, чиновницької самовтіхи.

Поклик весни вразливо відчував і Осип, охоче пристав на запрошення Рудольфа здійснити мандрівку понад Бистрицею аж до Петра Теюлуй. Живописець хотів малювати краєвиди, де побував уславлений народолюбець Алеку Руссо, що зазнав гонитви після

поразки революції в Молдові. Шлях мандрівників послався вузькою доріжкою в гори. З кожним кроком відкривалися нові й нові краєвиди.

Часто Рудольф, вловлюючи зором художника неповторні фарби, зупинявся. Недаремно хангани43 зберігають перекази про добрих і нечистих духів, що мешкають у печерах. У тих переказах звучать голоси древніх даків, що силою своїх дужих рук підкоряли дику природу. Може, волелюбні, фізично дужі, стрункі хангани найбільше успадкували звичаї й красу своїх предків?..

43 Гірські молдавани.

Після кількагодинної подорожі мандрівники зупинились у старій, тесаній з букового дерева корчмі. У святковий день тут зібралося чимало відвідувачів, хто не цурається келиха доброго вина, голосної пісні та щирих розмов.

За грубо тесаними столами сиділи люди переважно в молдавському вбранні, голосно сміялися й вигукували. Часом хтось ударить кулаком по столу, аж чарки забряжчать.

— Алеку Руссо! Нумеле — й мерже прін царя! 44

44 Алеку Руссо! Його ім'я бродить по країні! (Молд.)

Як довідались мандрівники, тут завжди збиралися прихильники молдавського волелюбця-поета, який, будучи ще на волі, відвідував цю заповітну корчму. Тут не одна його пісня народилась. Братаючись з ханганськими юнаками, письменник-демократ через своїх посланців передавав вітання та звеличував подвиги італійського народного героя Гарібальді. Вперше в цій гірській корчмі почув Осип про нього. Розповідав молодий ханганський бурлака Алеко, що його доля закидала до італійських берегів, коли плавав кочегаром. А тепер ковалює з

циганами й носить на собі полум'яно-червону сорочку, туго підперезану широким чересом. Біля Алеко купчились хангани.

Щойно сіли за стіл прибульці з Нямца, як перед ними були поставлені келихи вина. А тим часом на помості з кількох дубових пеньків з'явився старий циган і заграв на скрипці.

Виводячи смичком, він потрясав сивим волоссям, з-під якого виблискували чорні очі, виграючи в такт журливої мелодії. Широкі рукави червоної сорочки тріпотіли, як спалахи полум'я. Здавалося, він голосом скрипки вимовляв скаргу свого племені, яке, блукаючи шляхами, знаходить притулок в обвітреному шатрі чи під відкритим небом.

— Циганський Паганіні, — висловив свої судження Роткель, звертаючись до Осипа. — Навіть постать з довгим волоссям і худорлявим лицем нагадує італійського віртуоза. Він, як і Паганіні, вільно імпровізує мелодії, вловлюючи настрій слухачів. Його червона сорочка, з погляду живописця, є домінантою в композиції. А інші постаті? Особливо того стрункого юнака-хангана! От-от зірветься з танку у вихор. Відтворити цю картину мовою пензля міг би талановитий Делакруа! То був би його другий шедевр після "Свободи на барикадах". Поглянь, друже, яку хвилю рухів викликала гра циганського Паганіні!

Не все, сказане Роткелем, міг збагнути Осип. Захоплення незвичайним оточенням відгонило роздуми геть, брало верх почуття, і він починав разом з іншими наспівувати імпровізовані мелодії скрипаля. Здавалося, човен його мрій поволі колихали хвилі розбурханої пристрасті відвідувачів гірської корчми.

Слухаючи мелодійні переливи скрипки, хангани частіше загойдали в повітрі келихами. Осип, випивши з Рудольфом вина, почав ще вразливіше сприймати гру на скрипці та вигуки сп'янілих.

— Алеко! До танку! — гукали хангани. — Алеко! Покажи, як гарібальдійці танцюють!

На середину корчми вибіг юнак, вибивав ногами об поміст, вимахував рукою, затиснувши ножа, рукоять якого оздоблена натуральним орлиним дзьобом. Здавалося, що в ритмі танку ширяв разом з Алеко володар гірських бескеть, простираючи вперед свого дзьоба.

Наче в грудях у танцюриста не серце б'ється, а палахкотить вогонь.

Енергія, жадоба життя, подих вольності, невгамовна пристрасть наснажували танок.

Пізнав Осип серед присутніх одного молдаванина, що брав участь у заколоті проти землеміра Чунтуляка. Той у свою чергу пізнав його, підійшов, по-дружньому потис руку, а своїм друзям сказав:

— Це наш чоловік. Стоїть за молдавську правду. Тим часом Алеко закінчив під оплески гультяїв.

— Даваймо жок танцювати!

— Грай, цигане!

Полилися звуки молдавського танку. Хангани, підтягнувши свої широкі череси, пішли танцювати. Зашорошіли білі рукави, залопотіли по підлозі постоли, розвівалися довгі чуприни танцюристів. Наче буревієм зірвало з місця Рудольфа й Осипа — вони опинилися в завихреному колі.

Дивні почуття опанували всю істоту Осипа. Він пізнав старого скрипаля, пригадав циганський табір. От куди доля занесла непосидючих кочовиків! А де ж інші мешканці шатра?..

У корчмі й ніч застала мандрівників. На постеленому бадиллі кукурудзи спали вони, заколисані тихим плином гірської ночі.

Розбудили їх перші промені сонця. Рудольф поспішив малювати вранішні пейзажі на березі Бистриці. З ним зійшов на берег і Осип. Кришталево-рожеве повітря обіймало гірські схили, ніжною .аквареллю торкалося розбуджених хвиль.

Живописець захопився малюванням, а Осип пішов навмання кам'янистим берегом. Зупинився неподалік од великого каменя. Стояв, зачарований рокотом Бистриці, що нагадала йому бунтівливу повінь Черемошу! Ніби бачив перед собою легендарний Сокільський камінь.

Почулась пісня, наче кличним голосом обізвався кам'яний берег:

Упар плай ко зєлєно...

А де ж співачка? За хвилину на камені випросталась жіноча постать. Набравши глечик води, поставила його, а сама занурила ноги в холодну воду, далі звелась, граційно сплеснувши руками. Знову, наче граючись хвилями, розплескувала водяні бризки, сміючись та наспівуючи.

"Так русалки бавляться на самоті", — промайнула думка, І Осип зовсім розгубився. Хотів гукнути, але онімів, пізнавши знайому постать.

Помітивши юнака, дівчина схопила глечик з водою й кинулась тікати.

— Стій! — нарешті вирвалось владне слово. Скорившись несподіваному оклику, дівчина зупинилась, пильно поглянувши, залилася сміхом.

— Це ти, файний легінику? А де твоя флоєра? Чому не граєш? А павине пір'ячко маєш на крисані?

— Пустив на воду...

— Виринуло?

— Так.

— То добра ознака. Бачиш, як наворожила я тобі? — запитливо дивилась на юнака.

Осип несміливо наближався. З кожним його кроком гучніше розлягався грайливий сміх дівчини. Розгледів на ній кольорове вбрання, дукати на шиї. Мимохіть вирвалось з уст:

— Цора!

— Така, як була вчора і тоді, коли вперше бачив, — жартувала, блиснувши білими зубами, наче разком перлин.

— Ні не така, краща...

— І ти не такий... Вусики чорні твої, як у справжнього легіня! Мабуть, тепер не боїшся жартів? Ха-ха-ха, — сміхом доповнила плескіт хвилі.

Осип, привабленний грайливим поглядом чорних очей, ступив ще ближче, хотів обняти за стан дівчину. Але вона швидко відбігла до води.

— Доторкнешся до мене, то кинусь у воду. Хто буде рятувати?

— Я сам вирятую...

— Е ні, у мене є рятувальник. Тільки гукну, то соколом прилетить. Біда буде! Стережися!

— А ти голосно не гукай.

— Сміливий ти, нічого не боїшся?!

— Хай саме пекло повстане проти мене.

— То ходи сюди. Ха-ха-ха-ха! Смішний який. Таких на Бистриці не зустрічала. Ха-ха-ха...

— Не тікай! — Лише ступив крок, як вона облила його водою з глечика.

— Боїшся холодного? Ай-ай-ай, — сміялася докірливо й принадно.

— Дивися... Я весь мокрий...

— Біжи до нені, вона тебе пригорне й зігріє... Ха-ха-ха...

— Ні, пригорни ти...

— Ха-ха-ха. Ти дивний і любий... Приходь з фдоєрою, тоді пригорну!

— Коли?

— Наступної неділі. До цього каменя! — випросталась, усмішку на обличчі заступила зажура. Дівчина зітхнула й прудко побігла на гору, розсікаючи вітровіння. Зупинилась віддаля, махнула рукою. Лише доносились звуки недокінченої пісні.

Осип стояв, намагаючись збагнути все, що сталося за кілька хвилин. Чекав, може, ще привидом з'явиться дівчина. Але на тій стежці постав юнак у червоній сорочці. То був Алеко. Він глянув униз. Від його погляду ніби відчув Осип подув холоду.

Повернувся до Рудольфа, який домальовував ескіз.

— Де запропастився? Чи не русалка яка тебе заманила? — сміявся друг.

— Ні, не русалка...

— Шкода, що не русалка. Я міг би додати її до свого малюнка. Як назвати його?

— Назвімо "Чари Молдови".

— Тебе вразив малюнок?

— Не тільки малюнок...

— О, ти справді зачарований красотами Молдови? — Збудження Осипа не міг гаразд збагнути Рудольф і запропонував повертатися додому.

* * *

Крізь тінь задумливості, що лягла на відкрите обличчя юнака, друзі могли вгледіти його тривогу. Він став мовчазний і занадто вразливий. Щоденно писав вірші, але нікому їх не читав.

Якось уранці Осип збентежив Роткелів, повідомивши, що кидає роботу в аптеці та має намір мандрувати.

— Куди збираєшся? — турботливо запитав Рудольф.

— Може, чим не догодили, розгнівили? — болісно дивилась пані Роткель.

— Ні. Вдячний за вашу гостинність.

— Де тебе шукати? — допитувався Роткель.

— Не треба шукати. За тиждень повернуся, якщо ваша ласка прийняти мене до свого теплого гнізда.

— Ми завжди будемо раді такому гостю, — голос чулої пані забринів жалем...

Попростував Осип знайомою вже стежкою. Неподалік від бистрицької корчми завітав у маєток, запропонував свої послуги в кресленні планів — знав, що кожен поміщик тепер замовляє такі роботи, щоб мати документи в земельних банках. Господар радо прийняв Осипа на роботу.

В умовлений день і час він поспішив на берег Бистриці, де камінь віддзеркалювався у збриженій воді. Тихо. Лише хвиля сурмила, вітаючи його, наче нашіптувала стиха: "Прийшов... прийшов... Почекай хвилинку... Ш-ш-ш... Ш-ш-ш..."

Вийняв флоєру, заграв, відгукуючись на привітальний шелест Бистриці. Тільки розляглися навколишніми просторами звуки флоєри, як віддаля почувся спів. Пізнав голос і принишк у чеканні.

За хвилину з'явилась знайома постать дівчини з глечиком на плечі. Пішов назустріч. Але замість привітання дівчина несподівано оббризкала його водою.

— То я перехрещую тебе в циганську віру! Ха-ха-ха...

— Яка ж бо ти жартівлива, — хотів спіймати її за руку. Але дівчина крутнулась, побігла між камінням. Осип кинувся ловити, але вона бігла,

наче вихор гнав її. Награвшись та насміявшись, Цора нарешті дала себе спіймати. Сіла на камені.

— Прийшов... Прийшов, — ніби повторювала шепіт хвилі. Але Осип перевів розмову на інше, дивлячись на розшаріле, засмагле молоде обличчя:

— Дивні ви люди... Кажуть, цигани вміють чарувати та долю вгадувати...

— Далебі правда.

— Розповідай.

— Слухай-но.

Дівчина сіла на камені, розгорнула хустку і почала вишивати червону троянду.

— Для кого це?

— Кому захочу, тому й подарую. Я їх багато понавишивала. Люди охоче купують. Особливо в Яссах та в Чернівцях на базарі.

— Де навчилась так вишивати?

— Стара жінка навчила та ще й казку розповіла про червону троянду. Хочеш послухати?

— Говори, тільки не вигадуй багато.

— Не вигадуй... Не вигадуй, — передражнювала дівчина. — Хіба буває правда без видумки? Коли ти граєш на флоєрі, то теж вигадуєш... А воно правдиво звучить.

— Розповідай побрехеньку.

— То не побрехенька, а вигадка для всіх людей.

— Говори...

— Слухай і не заважай. Може, щось вигадаю. Так наші вигадують, коли увечері посідають навколо ватри. Один розповість, а інший ще додасть і свою вигадку, — дівчина поклала на коліна вишивку і повела розповідь. — То було давно, а може, недавно. Може, було, а може, має бути... Жив у гірській країні сміливий леґінь. Він всюди мандрував. Досягав таких шляхів, на які ніхто не наважувався стати. Сміливий був той леґінь, — оповідачка затнулася на слові, поглянула на Осипа, наче благала допомогти їй вести далі річ. Зібравшись з думками, розповідала далі. Часом не находила слів, закривала долонями лице, хотіла щось збагнути. Коли Осип наважувався додати до розповіді щось своє, дівчина застережливо сварилася пальцем і знову продовжувала: — Та все шукав той леґінь чогось коштовного, невиданого, незнаного, небаченого...

Доповнював Осип власними думками розповідь. Заговорив у ньому голос поета, яким забарвлювалась казка і набувала своєрідного змісту, поповненого уявою самого Осипа...

— Такий то був мандрівник — сміливець. Якось поплив на дарабі він бистрою водою, захотів стати плотарем-керманичем. Тому вирішив перевірити себе на найнебезпечнішій течії. Тримав кермо, ведучи дарабу через підводні каміння. Коли вже смеркало, причалив до високого берега, на якому хтось запалив ватру. Світила вона незвичайним світлом.

Задивився на нього юнак, а далі почулося йому, що хтось зітхає і стогне на височині, наче просить врятування. Зажадав сміливець довідатися, хто там подає живий голос? Довго шукав стежку на гору, ходив ущелинами, лазив на каміння, доки забрався-таки на скелю. Пішов на той манливий вогник та кличний людський голос. Там побачив зажурену, знесилену жінку перед собою. "Хто ти є?" — запитав. "Я — правда", — відповіла жінка і тяжко зітхнула. "То чому ти на скелі сидиш?" — "Пильную оцей вогник, бо коли він згасне, то навіки угасне і правда між людьми". — "А чому не спустишся на землю?" — "Бо на землі мені тісно і тоскно. Ношу в своєму серці добро, любов і волю. Тому воно в мене криваве". Юнак низько вклонився жінці, попросивши дати краплину того, що носить вона в своєму серці. "Ти гідний, легіню, великої нагороди, бо відгукнувся на мій стогін і перший забрався на цю скелясту гору. Візьми ж дорогий дарунок!" — Наче вийняла жінка з грудей живе серце і подала легіню, а сама щезла в хмарах. За нею і вогник промайнув блискавкою. Ударив грім. Застугоніла земля. Ледве не уронив із рук того дарунка леґінь. "Будь мужнім. Неси мене у світ, до людей", — почувся голос. Пішов далі він. На ранок поглянув на здобутий дарунок. Побачив, що в його руці розквітла червона троянда...

— І ходить той леґінь, — мовила дівчина — і не знає, куди далі попростувати йому, куди понести червону троянду. А ти куди поніс би її? — звернулась до Осипа.

— Я поніс би на береги Черемошу, — взяв до рук вишиту хустку. — Мабуть, вона оце і є, та чарівна троянда? Може, подаруєш?

— Може. Але не зараз. Ще ти не став таким сміливцем, як той леґінь...

* * *

Чунтуляк надіслав листа до Адальберта Федьковича-Гординського, в якому скаржився на поведінку сина.

Вражений таким листом, Адальберт поспішив прибути до Нямца, відшукав Роткеля.

— Де мій син Осип? — тривожно спитав.

— Має незабаром повернутись. Він став на іншу роботу. На цьому тижні обіцяв прибути.

Довідавшись, що Осип залишив працю в аптеці, Адальберт зовсім розгнівався. Нетерпляче чекав повернення сина. Нарешті дочекався.

Змарнілий, засмаглий од вітру й сонця. Осип, переступивши поріг світлиці Роткелів, уздрів батька й розгубився з несподіванки. Не знав, що казати.

— Чого не вітаєшся, Осипе? Не впізнав?

— Здрастуйте, дєдю. Але я не сподівався...

— Це видно по тобі, — суворо міряв поглядом Адальберт свого сина. — Сідай, поговоримо, — замовк, збираючись з думками.

Кожна хвилина мовчанки здавалася тортурами для Осипа. Він то опускав очі, то поглядав на батька, зважуючи його настрій...

— Недобрі про тебе дійшли до мене вісті. Бачу, що ти розледащів у Молдові. Тому я прибув негайно тебе забрати до Чернівців.

Як ножем, вразили Осипа ці слова. Він почервонів і відрубав:

— У Чернівці я не поїду!

— Не поїдеш, то жандарми поженуть!

— За яким правом?

— За тим, що тобі вісімнадцятий рік, а пашпорта ти ще не маєш.

— То я добуду його.

— Ні, без мого дозволу не добудеш.

— То такі закони в Буковині, підвладній Австрії, а це ж Молдова.

— Хоч Молдова не підвладна австрійській короні, але є писані султаном фірмани 45, і їх пильнують стражники кожного пашлика 46.

45 Писані укази султана.

46 Адміністративна управа, очолювана пашею.

— Молдовою править свій господар...

— Під доглядом турецького паші. — Змінивши тон, Адальберт лагідно повів мову: — Не гарячись. Я лише добра тобі бажаю. В Чернівцях підготував тобі роботу. Готуйся в дорогу!

— Не можу зараз. Я зобов'язався закінчити креслення планів одному бояру, заборгував у нього.

— Скільки потрібно часу для закінчення?

— Принаймні місяць...

— То даєш слово за місяць прибути в Чернівці?

— Я й без слова прибуду.

— А тепер розповідай про своє життя в Молдові. Чому ти тут навчився?..

— Навчився пізнавати чари Молдови.

— Розкажи.

— Їх можна відчувати серцем і душею, а слів не вистачає.

Не задовольняючись відповідями сина, Адальберт роздратовувався. Не звик він до такого вільного поводження Осипа.

— Перенесемо нашу розмову до зустрічі в Чернівцях. Там буде зручніше нам порозумітись.

— Добре, — погодився Осип.

Увійшла пані Роткель, запросила Адальберта і Осипа до столу.

* * *

У каламуті багатьох вражень промайнули дні. Які ж бо ті казки знадливі, що в них наче сам переселявся і поринав у юнацьких замріях. Спостерігав, як циганський табір здіймався з місця постою. Залементували чоловіки, жінки, заверещали діти, заіржали коні, чуючи дорогу.

— Роми!.. Накривайте вози халабудами! Підковуйте та напувайте в дорогу коней! — подавав басистий голос ватаг.

За звичаєм зібралися навколо гаснучого вогнища, прощаючись з добре вгарцьованим майданом. Найближче до вогню стали молоді ковалі, тримаючи молоти в руках. Їхні червоні розхристані сорочки наче

ввібрали в себе вогонь ватри. В рухливому колі дівчата, підіймаючи руки, сплескували, наче пташина зграя випробовувала перед летом крила.

— А де Цора?! Де моя донька? Цо-о-ра-а! — бентежився старий скрипаль. — Цо-о-о-ра!

Почула ті оклики дівчина, захвилювалась, прощаючись з Осипом на березі Бистриці.

— Ой, леле! Ой бідонька буде, коли не встигну до табору... Пусти мене, соколеньку... Викрадеш потім, як домовились. На березі Пруту, де вперше зустрілись. Оце тобі хусточка з трояндою, що сама вишивала. Хай буде на згадку, — дівчина пов'язала хусткою руку, наче заручини відбулися. — Пусти... Пусти... Побіжу, доки не пізно.

З-за каменя показалась постать Алеко. Він швидко підійшов, зірвав з руки Осипа хустку, а дівчину силоміць повів до табору.

Як вражений громом, стояв Осип, простерши руки, ніби хотів затримати привид, що зникав з його очей.

Чув, як заграла скрипка, зацокотіли копитами коні, заторохтіли колеса. Все далі й далі доносились звуки. Стало зовсім тихо. Лише Бистриця виводила прощальну пісню.

* * *

Повернувшись до Роткелів, Осип не затримувався довго, відбув до Чернівців.

Батько на той час займав незначну посаду. А мешкав на приватній квартирі, хоч мріяв про власний будинок. Нагодився Осип саме тоді, коли мати привезла на лікування хвору одинадцятилітню Павлину.

Відбулася зворушлива зустріч з матір'ю. Обіймала вона свого сина, ридаючи та примовляючи:

— Як ти виріс, змужнів! Їдьмо до Путилова господарювати...

— Ні, не стелеться туди йому шлях, — заперечував Адальберт. — Готується йому інша дорога...

— Аби недалеко... Щоб хоч бачити частіше та сльози виливати...

Щоденно ходив Осип на берег Пруту, сподівався на зустріч. Прислухався, чи не гомонить десь циганський табір. Повертався задумливий та сумний і слухав материні вболівання. Незабаром понесла вона свої невиплакані сльози до берегів рідної Путилівки, залишивши у сина пекучий жаль.

Випроводивши Анну до села, Адальберт повів поважну раду з сином.

— Сідай, Осипе, і слухай батька, — багатозначно поглянув на сина. — Продовжимо нашу розмову, розпочату в Нямці. Не міг я тоді повідати тобі про свій намір.

— А що то? — тривожно запитав Осип.

— Юнакові, якому вісімнадцять літ, треба вже прибитись до якогось берега. Я батько і відповідаю за тебе. Що ти хотів би робити, де служити?

— Служити людям.

— Служити треба нашому цісарю Францу-Йосифу. Найкраще в австрійському війську. Маєш піти в жовніри! Це моя воля і моє рішення!

— Адальберт підніс католицький хрест, притулив його до чола та грудей сина. — Хай тебе осінить знам'я римсько-католицької віри.

— Я цього не розумію, — обізвався Осип. Батькове благословення католицьким хрестом видалося йому гірким прокляттям.

— У війську все зрозумієш.

— Але...

— Не наважуйся заперечувати! Воля батька в подібних рішеннях непорушна. Завтра вранці за тобою прийдуть жовніри з військової управи. Готуйся!

— Маю охоту ще поїхати до матері, проститися з нею. Все так раптово, несподівано.

— То зайві сантименти. Цими днями закінчується набір. Завтра одягнеш належну тобі шинелю.

— Але я маю ще піти в місто, зустрітися з товаришем.

— Що за товариш?

— Разом училися...

— Іди, не барись, хутко повертайся, — допитливо зміряв поглядом сина, похитавши головою.

Не міг Осип дати собі раду. Навмання йшов у місто. Наче прокинувся від сну, коли зупинився на майданчику, де колись таборились цигани. Прислухався, хотів почути тупіт коней, скрип коліс. Виходив на шлях, що

слався до Молдови. Але по ньому лише вітер гнав куряву та кружляло гайвороння.

Як ніколи, відчував самотність. Чужими, непривітними здавалися розкрилені шляхи, мовчазні будівлі міста, похмуре, розтерзане вітрами небо. Десь теленькав по померлих церковний дзвін, навівав тоскні думи.

На якийсь час наче поринув у небуття. Опам'ятався аж на березі Пруту. Тут колись були пущені за течією чічки, тут пролунала пісня, що надовго запам'яталась. Здавалася самотньою тепер хвиля. Чому вона така повільна й мовчазна? Несе ж у собі водограї, а живого голосу не приносить.

Хотілося гукати, когось кликати, протестувати, змагатись за життя, дружбу, любов.

Лягали сутінки. Якась нерозгадана зловісниця приборкувала думки, сіяла відчай.

Повернувся до батька, слухав напуття, пізнаючи його люту впертість.

* * *

Пливли години ночі, як у безбережному океані хвилі. Над ними, наче чайка, квилила думка; безрадісно зустрічав тьмяне народження ранку.

Прибули військові з управи й забрали. А через день Осип уже стояв серед молодих жовнірів.

Команду подавав німецький офіцер, ведучи новобранців до передмістя Рошоші, де бовваніла сірими мурами казарма.

— Айн, цвай! Айн, цвай!

Жовніри в такт команди крокували по небрукованій вулиці, збиваючи пилюгу. Зупинялися люди. Дехто співчутливо дивився на муштру, а інші посміхалися, обмінювались дотепами.

Зустрілась по дорозі валка мандрівних циган. Збочили вони зі шляху, щоб не порушити рядів жовнірської команди.

— Осипку! Не дочекався?! Я тут! — почувся дівочий зойк. Наймолодший жовнір хитнувся в шерензі.

— Хто там відстає? — гукав офіцер. — Айн, цвай! Айн! цвай!

— Ой боже ж мій! — линуло слідом благання дівчини.

— Айн, цвай! Айн, цвай! — чимраз голосніше й роздратованіше вигукував офіцер, зле поглядаючи на нерівні ряди новобранців. Дехто з них ледве волочив ноги. Інші штовхалися, натрапляючи на спини тих, що попереду.

— Швайн! Айн, цвай! Швайн! — лютував офіцер. Кожен ніс у думках скорботу розставання й острах за свою жовнірську долю. У декого наверталися сльози на очах.

Над командою ще густіше здіймалася курява. Обволокло тією курявою циганську валку. А розпачливий дівочий голос не вщухав, стократ відлунюючи розпачем у серці Осипа. Здавалося, він іде на тортури, несучи з собою ледве розквітлі почуття невгамовної юності...

У казармі жовніри вели різні розмови. Вловлював Осип жарти, дотепи.

— А та циганочка, мабуть, закохалася в якогось жовніра...

— Доладна дівчина...

— Таку б не гріх взяти до нашої команди. Ха-ха-ха!

— Все бігла слідом...

— Гукала когось.

— Офіцер насварив її...

— Ото диво...

— Циганка ж...

Боляче сприймав Осип жовнірські дотепи, линучи думками поза казарму. Гнітили його сірі стіни, вдихав важке повітря. Чорний морок налягав на груди. Думка ридала, квилила, як підстрелений птах, проймалася тривожними питаннями. У всій душевній каламуті світлою цяткою залишалося лиш місце для спогадів про незабутні чари Молдови. Новобранці то сиділи, куняючи, то лежали на нарах. Хто тяжко зітхав, хто понурив голову, хто байдуже дивився на сірі стіни. А якийсь ще й пісню поволі затяг:

Гей піду ж бо я, гей піду ж бо я

То в гору, то в долину;

Ой, найду ж бо я, ой найду ж бо я

То рожу, то калину.

Чи рожу рвати, чи рожу рвати,

Чи калину ламати?

Чи ся женити, чи ся женити,

Чи парубком гуляти?

Оженив бих ся, оженив бих ся —

Заболить головонька,

Не женив бих ся, не женив бих ся —

Затужить дівчинонька.

Мудрому бути, мудрому бути —

З кременя вогню добути;

Ще мудрішому, ще хитрішому —

За дівчину забути…

Осип сів поруч співака.

— З якого краю, братику? — запитав.

— Кожен край має свій звичай і свою пісню.

— Пізнаю… З того краю і я, братику, — голос Осипа забринів тихим смутком.

— То співаймо разом. Мо, легше стане?

— Не до співу мені.

— У кожного своє...

— Як зовешся?

— Михайло Дучак... — Новобранець продовжував свою співанку:

Ще мудрішому, ще хитрішому —

За дівчину забути...

— Добре слово почув од тебе. Потоваришуймо від цього дня, — Осип потиснув Михайлові руку, обняв його, як рідного.

— Знаю, братику, що журбота груди смокче, — Дучак знову вдався до пісні, наче хотів угадати тривогу свого співбесідника...

Навколо муровані стіни казарми здавалися пропахлими не тільки тютюновим димом, а й тюремною вогкістю та забруднілим одягом. Тьмяно лягали сутінки, у заґратовані вікна ледве снувалися відблиски західного крайнеба. А з часом крізь грати зазирнула зірка, тремтливим відблиском пронизуючи темряву. Вловлював те бліде мерехтіння юний новобранець, а думкою виміряв шляхи незабутньої Молдови.

ГЛАВА ТРЕТЯ

ЖОВНІРСЬКА НЕДОЛЯ

Кожного прибульця вабить багатьма принадами столиця імперії Габсбургів — велелюдний Відень, прославлений архітектурою,

живописом та музикою. Хто відмовиться, потрапивши сюди, побувати в алеях Пратеру 47, зупинитись біля знаменитої Ротонди, увічненої виступами Моцарта, Бетховена, Шуберта, й Шопена? Тисячі мандрівників прибувають для розваги в придунайську столицю. А дехто потрапляє сюди без намірів знайти задоволення в пишнотах міста. Такого, закинутого випадково долею, можна швидко розпізнати серед інших відвідувачів Пратеру.

47 Стародавній парк у Відні.

Не міг не звернути на себе уваги молодий фельдфебель 41-го полку австрійської армії. Він ще не скинув зимової форми, хоч уже рання весна входила в свої права, даючи змогу багатьом, хто прибув на прогулянку, попишатися придбаними до нового сезону вбраннями.

Стомлене обличчя, задумливо-зосереджений погляд проникливих очей, що примружено дивилися крізь окуляри, струнка виправка привертали увагу багатьох розважальців. Навіть пишно зодягнені дами. кидали запитливі погляди на незнайомця. Це не порушувало добропорядної поведінки, бо всюди точилися розмови про пересування армійських частин, як завжди перед оголошенням війни. Адже не для розваги зупиняють полки в столиці після маневрів.

Але, здавалося, до багатьох дженджуристих фертиків не доходили жодні відомості. Хай думає про це державний канцлер. А їх більше хвилюють кокетливі погляди жінок, лакові черевики, білі манжети, модні капелюхи й угорське вино. Ці відвідувачі парку добре знають імена прославлених у місті кравців, перукарів. До Гейне й Шіллера їм байдуже, а музикою користуються лише для танців.

У потоці франтовитої молоді шелестіли шовкові убрання, розсипалися усмішки, щедро марнувалися поклони. Повним контрастом видавалась тут шинеля армійського фельдфебеля. Дехто навіть не просив пробачення, коли ненароком у натовпі ставав ногою на

жовнірський чобіт або торкався ліктем спини. Модний капелюх, вишукана зачіска, витончена манірність могли робити звичайних людей знаменитостями на час розваг і прогулянок.

Були й такі, що сторонилися, забачивши армійця, бо розуміли надане прославлення армії політикою лукавого лицедія Меттерніха. То ж він став ідейним натхненником Віденського конгресу, на який з'їхалися монархи Європи після поразки наполеонівської Франції, щоб створити жандармський союз імператорського владицтва, іменований Священним союзом. Відтоді австрійська шинеля символізувала реакційну суть багатьох походів на придушення визвольних рухів. Австрійські генерали маніфестували тією шинелею непохитність дому Габсбургів.

Мабуть, найбільше за останні десятиліття надокучила та шинеля італійцям, розчленованим кордонами окремих держав. Не раз незалежність італійських провінцій потрапляла під чобіт австрійської вояччини, не раз волелюбні сини Італії опинялись під вартою австрійських жандармів.

Хвилі народних рухів, починаючи від виступу карбонарів (вуглярів) і до прославленого руху гарібальдійців, завжди натрапляли тут на багнети.

Армійського прибульця не приваблював, а бентежив натовп столичних пустоцвітів. Догадувався він, що за цим зовнішнім лиском криються болячки імперії Габсбургів, яка тримається на гнобленні народів. Більше зацікавлювали його розмови бородачів, які ховали свої лисини під високими циліндрами. Вони тривожно висловлювали судження про те, що недарма заворушилося сардинське королівство П'ємонт, виявляючи територіальні претензії на Ломбардсько-Венеціанську область, яку за рішенням Віденського конгресу 1815 року оголошено провінцією, підлеглою австрійській короні. Добився-таки князь Меттерніх встановлення цісарських порядків і на італійській землі, розчленованій на окремі клаптикові держави. Не без підстав йому належить ходова фраза, якою і потім користувалися різні завойовники:

"Італія — це лише географічне поняття". Заведений Меттерніхом єзуїтський шпіонаж діяв. Тому не залишалась таємницею змова між королем П'ємонту Кавуром та французьким імператором Наполеоном III, згідно якої союзники мали розпочати війну проти Австрії в 1859 році. Австрія готувалась до відповідних дій, заповіданих Меттерніхом, який помер цього ж року.

Порушуючи принципи Священного союзу, змовники вирішили в боротьбі проти Австрії використати авторитет італійського народного героя Джузеппе Гарібальді. Король П'ємонту розумів, що таким чином він поставить на службу своїх інтересів народний визвольний патріотизм. Графа Кавура не зупинила навіть революційна біографія Гарібальді. Хай він прославився в революції 1848 року, хай його ім'я набуло популярності за океаном як ватажка визвольних загонів на просторах Бразілії, хай будуть символічними його зустрічі в Лондоні та листування з російським революціонером Герценом. Кавур, користуючись єзуїтським принципом — "мета виправдовує засоби", не погребував запросити в свою столицю Турін народного героя, щоби домовитись про спільні дії проти австрійського владицтва в роздроблених провінціях Італії.

Гарібальді погодився формувати волонтерські частини, до складу яких мали входити, крім італійців, прихильники народного ватажка, прибулі з інших країн. "Я звик, — говорив він, — підпорядковувати політичні переконання найголовнішому — об'єднанню і відродженню національне пригнобленої Італії".

Довідавшись про змови проти Габсбургів, австрійська вояччина ризикнула розпочати війну, перенісши її на територію противника. На чолі походу австрійської армії став генерал Урбан.

У передвоєнній лихоманці розпочався 1859 рік. Цим зумовилось і прибуття в столицю частин 41-го полку, якому були відведені казарми "Штіфт". Щоденно відбувалися муштри, перевірка готовності до боїв.

Лише зрідка фельдфебель Осип Федькович-Гординський мав змогу вирватися з казарми в місто.

Може, поважні любителі класичних симфоній запротестували б проти присутності ніякими нагородами не позначеного, зодягнутого в похідну шинелю фельдфебеля. Але свідомість назрівання воєнних подій спиняла австрійських "патріотів", які розуміли, що їх добробут оберігають ті грубезні жовнірські шинелі.

Та дивний слухач симфоній і не звертав уваги на присутніх. Його полонила й до глибини душі потрясла музика. Він захоплено слухав, як ридально змагалася скрипка з тужливою віолончеллю, наче бистрокрилі птахи, увірвавшись у буревійні простори, ширяли над узгір'ями Альп, подаючи свої голоси. Заколисаний ними, фельдфебель переносився думками до рідного Черемошу і Бистриці, забуваючи про набридлу муштру та осоружну казарму.

* * *

За чотири роки фельдфебельські познаки на мундирі Федьковича поруділи. Час би набути офіцерське звання, принаймні підпоручика. Але цього не прагнув юнак, що знаходив собі більше товаришів серед жовнірів, ніж у колі офіцерів. Самий дух загонистої австрійської вояччини був йому нестерпний. Не цурався він співати та розважатися з жовнірами. Його любили й поважали юнаки-гуцули.

Нарешті перед виступом у похід мали надати Федьковичу звання підпоручика. Для цього він повинен визначити себе в муштрі. На маршовому полі відбувалися військові заняття. Ставили роту 41-го полку проти роти іншого полку. Треба було вести удавану атаку. Замість багнетів застосовували вистругані буки. На все це дивився Осип, як на розвагу, навіть посміхався, "колючи" противника та проголошуючи завчені патріотичні вигуки. Якось під час атаки фельдфебель, замість

того щоб показати іншим, як треба орудувати багнетом, зупинився й кинув об землю палицю.

— Михайле! — гукнув він.

— Осип! Це я, Михайло Дучак!

— Де ти взявся?

З Михайлом Дучаком — співучим гуцулом — заприятелював Осип ще в перші роки жовнірства. А потім потрапили вони в різні частини. Два роки Михайло хворів, а тепер ось зустрілися земляки і кинулись один одному в обійми, не зважали на команду.

— Оце зустріч!

— Як можна?

Командир, оскаженівши, підбіг до них, заверещав:

— Хто дозволив таке на полі бою? Братання з ворогом — то є зрада! Вивести з строю й на гауптвахту обох!

Осипа і Михайла взяли під варту, повели. Ішли вони разом, обнявшись. То плакали, то сміялись.

— Хай і на гауптвахту, аби разом.

— Друже!

— Побратиме!

— Та де ти взявся?

Вся рота була стривожена цією подією. Командування затримало надати звання підпоручика фельдфебелю Федьковичу. Німецькому ж офіцеру за виявлену пильність у бойовій обстановці пришпилили ще одну зірочку...

Тепер збільшилося коло побратимів-гуцулів, що приходили порозмовляти та поспівати під казармою вечірньої пори.

Сюди почав навідуватися з сусідньої частини Михайло, який відбув кількаденну гауптвахту. Цього разу він не зазнав покарання буками, бо на час перебування війська в столиці були скасовані катування жовнірів. Досить того, що в інших містах навтішались німецькі офіцери. Найбільше доставалося гуцулам.

Часом викликали охочих карати буками нещасливців. Знаходились такі, що, на догоду начальникам, бралися виконувати такі брудні доручення. Навіть уславився один земляк з Буковини. Його прозвали "гусаром", бо закручував по-гусарському вуса, коли брав до рук бука. За це він одержав медаль і, носячи її, випинав наперед груди.

Коли доводилося зустрічати його, то Осип з огидою відвертався. Дуже полюбив він земляка Михайла Дучака, який сам змайстрував ліру та ще й Федьковйча навчав грати на ній.

Коли збиралися жовніри, Михайло з своєю лірою сідав біля Осипа.

Велися розповіді про жовнірську недолю.

— А зо мною ось така була пригода, — довідав літній жовнір, у зморшках обличчя якого ховалась добродушна усмішка. — Якось запитує командир: "Що ти сказав би своєму рідному братові, якби він осмілився якимсь бридким словом обізвати його цісарську величність, нашого благодителя Франца-Йосифа?" — "Та мій брат не знає бридких слів", — відповів я. "А якби не брат, а сусіда який?" — "Є тільки один

сусіда на наше село, що вживає бридкі слова. Приніс їх звідкись, бо в нас таких слів не ведеться". Слухаючи мої відповіді, офіцер почав скаженіти. "Питаю тебе, що б ти вчинив тому, хто б вимовив бридке слово про цісаря?!" Подумавши, почухавши потилицю, я відповів: "Порадив би бридкими словами обзивати генералів, бо до цісаря нам далеко, туди наші слова не дістануть!" Злютувався офіцер і наказав дати двадцять буків.

Розповідь викликала жвавий сміх.

— Вам смішки, братове, а мені за це дісталися буки, — закінчив оповідь жовнір і затяг сумну пісню, її підхопили побратими, тихо наспівуючи, щоб далеко не було чути. Скарга на жовнірську долю виливалася тихим співом:

Гоя, пане ти наш,

Капітане ти наш,

Коли хлопцям позволінє

На мед-вино піти даш?

Ще глибшою тугою зазвучала друга пісня, що її супроводив Михайло Дучак грою на лірі:

Ударили тамборики темненької ночі;

Заплакала дівчинонька свої чорні очі.

Та не того заплакала, що тамбори грають,

Але того заплакала, що марш припадає.

Не плач, не плач, дівчинонько, не вдавайся в тугу,

Ти другого собі найдеш, а я найду другу...

Наче зворушені піснею, трепетно миготіли зорі й задумливо випливав місяць, огортаючи голубим промінням далекі схили Альп. Хто збагне те єднання пісні з красою весняної ночі? Пісня криє в собі нездоланну силу, вона народжує дружбу, пов'язує людей почуттями братерства й взаєморозуміння. Велика сила пісні спроможна ламати мури і рвати ланцюги неволі. Остерігайтеся цієї сили, владарі темряви й сваволі!

Так думав фельдфебель Федькович, слухаючи спів побратимів. Сам теж брався співати та розповідати про пережите за останні роки. А розповісти було що. Закинула ж його доля на жовнірську каторгу... Спасибі за це батечкові рідному. Ходив полковим кадетом, міряв і капральським чоботом простори імперії — перебував і в Семигороді, й на Буковині, зустрічався з волохами, словаками. В мундирі фельдфебеля відбував маневри і прибув до Відня.

Слухаючи Осипа, побратими тісно сідали навколо. Невидимі ниті в'язали жовнірів з цією дивною, задушевною людиною. Потай писав вірші, наче приносив невидиму клятву чулої душі.

Ой краю мій, краю... Моя радість і смуток тяжкий...

Залягала над Віднем місячна ніч, карбуючи тінями темну примару казарми "Штіфт".

* * *

Вулицями австрійської столиці парадним маршем вів полки генерал Урбан. Майоріли бойові знамена, що були пошарпані ще французами в

бою при Аустерліці та Регенсбурзі. Але вояччина імперії Габсбургів пишалася ними.

Крокували в шеренгах австрійської армії гуцули, галичани, чехи, словаки, відбуваючи гірку повинність. Такі марші були справжньою мукою для Федьковича. Важкі думи й передчуття терзали серце малопомітного в строю фельдфебеля 41-го полку. З такими настроями він сідав у ешелон, що тримав курс на Трієст.

Колеса помірно відбивали такт, наче промовляли:

— В які світи, в які краї несе вас біс, німих рабів?

За вікнами вагона розкривалися дивні панорами альпійських красот. Спостерігав їх, лежачи на нарах, застелених похідною шинелею. Одноманітність подорожі порушила несподіванка.

На одній станції, де купчилося чимало ешелонів, фельдфебеля Осипа Федьковича-Гординського покликано до штабного вагона, в якому полковник оголосив наказ про надання йому військового рангу підпоручика другого класу. Все це трапилось так несподівано, що він розгубився і не зміг відрапортувати про свою відданість служити пресвітлому цісарю Францу-Йосифу. Але полковник був у доброму гуморі, не зважив на порушення молодим офіцером визначених норм поведінки.

Так Федькович утратив своє місце на жовнірських нарах і переселився в офіцерський вагон. Тут грали в карти, розповідали сороміцькі анекдоти, вихвалялися наданими званнями. У вагоні тхнуло цигарковим димом, вином, шинкою, ваксою та фіксатуаром, що його щедро вживали офіцери для надання галантності своїм зачіскам. Від цього, як і від масних теревенів, ставало гидко щойно охрещеному підпоручикові. Привертав увагу один уже немолодий офіцер своєю

вродливою зовнішністю, аристократичною осанкою і добрим голосом. На грудях у нього красувався орден.

— За перемоги, панове офіцери! Від французів та сардинців залишиться тільки пір'я на полі бою та маслаки для шакалів! — хизувався офіцер.

Від прославлення могутності Австрії переходив до веселих розмов. Тоді догори підіймалися вусики і очі маслилися від самовтіхи. Осипа ображали бридкі баляси про жінок. Не соромився баламут показувати фото якихось дам у непристойному вигляді. Як вогнем обдало Осипа, коли почув безсоромну розповідь. Кров ударила в лице, заговорила палка вдача.

— Пане офіцері Ви порушуєте пристойність і гідність!

— А ти звідки взявся тут навчати мене? — прибравши вигляду набундюченого індика, заґелґотав зухвалець.

— З високої Чорногори, де вірлята гнізда в'ють! — відповів Осип.

— Ха-ха-ха! — взявся в боки нахабник. — То там у вас всі такі недотепні до розваги?

— Дотепні до розваги і до честі людської, — розпалився Осип.

— Для честі я ношу шаблю при боці, — взявся за ефес офіцер, прибравши гордовиту позу.

— Тримайте, пане офіцер" свою шаблю для діла, а не для дурниць!

— Як смієш мене, заслуженого офіцера, ображати?! — оголив шаблю.

Федькович теж узявся за шаблю, дивлячись на супротивника рішуче і сміливо. В очах вигравали блиски зневаги.

— Панове! — втрутились інші офіцери. — Облиште сварку! Незабаром поміряєтесь на шаблях з французами!

— Коли з французами, то ще півбіди, — обізвався молодий офіцер, що замислено сидів осторонь. — А коли доведеться з волонтерами Гарібальді, то можна й пощербити шаблі!

Загомоніли офіцери. Не всі розуміли натяк офіцера. Зухвальця зупинили. Але він ще продовжував шаленіти, вигукуючи:

— Моя шабля позначена боями й походами! Вона дана мені самим Урбаном! Рубати нею буду й француза, й італійця, і всяку... — запалив цигарку, відвернувшись від Федьковича, до якого підійшов замріяний офіцер:

— Ваш вчинок, — мовив він, — гідний похвали. Зараз не час тут мірятися на шаблях. Краще схрещувати їх для дружби.

Відтоді Осип потоваришував з ним. Новий знайомий виявився бувалою людиною й цікавим оповідачем. Був він родом з Варшави, добре знав польську літературу, а Міцкевича читав напам'ять, особливо його прославлену поему "Дзяди". Це ще дужче зріднило офіцерів. Натхненний поляк розповів про дружбу Міцкевича з Пушкіним та російськими революціонерами. Осипа схвилювала розповідь про трагічну долю геніального російського поета, з віршами якого познайомився. А ще більше зацікавили відомості про Гарібальді.

* * *

Під звуки воєнних маршів прибували ешелони до станції Трієст. Весняні хвилі Адріатичного моря тихим плескотом зустрічали армію

Урбана, який вигарцьовував перед полками на білому коні з довгою гривою. Шикувалися полки під знаменами Габсбургів, що ведуть свій рід од римських завойовників. Після огляду військ почалась посадка на кораблі, які вирушали через Адріатичне море до берегів Венеції.

Залягала тиха ніч на морі. Наче в передгроззі, випливав червоно-багряний місяць, мережачи кров'яними блисками легку хвилю. Вперше Федьковичу довелося бачити безбережний морський простір, що викликає найрізноманітніші почуття людини. Наче пригноблювала його ця велична краса, породжувала неспокійні роздуми. Дивився на жовнірів, угадував їхні настрої. Одні спали, інші куняли, а дехто плакав. Кожне живе серце затаїло в собі якусь невимовну таємницю.

Море... Скільки ти своїми розгойданими хвилями носило кораблів, розлютовано кидало їх у свою глибінь або прибивало до незнаних берегів. Невпинним шумом навівало ти поетичні мрії, що їх могли збагнути митці слова — віщуни волі. На твоїх берегах родилися пісні Гомера, Вергілія, Байрона і Шеллі.

Почував, як в душу вливалася туга за долю тих, що одягли жовнірські шинелі, корячись велінням завойовників. Море, зупини свої хвилі, не неси цих бездольців на кровопролиття!

Вранішнє сонце торкнулось рожевим промінням берегів Венеції. Білим мармуром забовваніли дивні споруди. Читав у них венеціанську історію, коли тут існувала стародавня багата республіка, що тримала широкі зв'язки з Візантією і Сходом. Повнокровне мистецтво Венеції епохи Ренесансу залишило для людськості немеркнучі у віках цінності.

У свої чарівні обійми приймала древня красуня флотилію австрійської армії. Не раз була вона свідком воєнних навал, не раз тут підносили свій меч світові володарі. Минали часи, забувався дзвін мечів, і зачарована красуня, змивши криваві плями, знову поставала під південним сонцем у своєму величному вбранні. Відійшли в небуття імена

войовників, а створеним руками людини пам'ятникам відкрила свої двері вічність.

Тут Федькович знову зустрівся з поляком-офіцером, що приязно привітав його по дорозі до Трієста. Разом пішли оглядати пам'ятники міста, розташованого на 118-ти островах, сполучення між якими ведеться складною системою каналів. Зупинилися на площі перед собором Святого Марка. П'ятибанна будова, прикрашена різноманітними колонадами, вкритими дивною мозаїкою, статуями роботи знаменитих скульпторів і зодчих, справляла враження монолітності, наче стверджувала свою вікову нездоланність перед будь-якими навалами. А ось і Палац Дожів, наче незрушна кам'яна брила, зведена в східному стилі вправними руками умільців.

Оглянули друзі будинок бібліотеки Сан-Марко. Звідси ж проміння філософії гуманізму осявали далекі простори світу.

У всьому, що поставало перед очима, серцем поета відчував одвічну боротьбу двох начал: світлого, народного, гуманного, життєстверджуючого і темного, створеного свавіллям інквізицій та містикою католицизму.

Спільні прогулянки по Венеції зріднили Осипа з поляком. Давню й нову історію вичитували вони, розглядаючи пам'ятники. Хіба можна, перебуваючи в прославленому місті, не згадати нову Венеціанську республіку 1797 року? Це ж секретар тимчасового республіканського уряду видатний італійський письменник-патріот Уго Фосколо проголосив: "О Італіє! Упокой тінь своїх великих людей!"

Австрійська вояччина знищила Венеціанську республіку. "Доля нашої вітчизни завершена: все загублено; і саме життя, якщо тільки його нам подарують, піде на оплакування наших нещасть і ганьби", — цими словами звертався до земляків Фосколо. Йому вдалося збагнути національні почуття італійців, те, чого не можуть почувати тирани й

завойовники. Адже вони ніколи не мали вітчизни. Не мав її ні Юлій Цезар, ні Александр Македонський, ні Бонапарт.

— Гарібальді має свою вітчизну! Так! Гарібальді! — з піднесенням говорив приятель Осипа.

— Приклад його героїзму мають перейняти інші народи, — замислено мовив Осип, пригадуючи враження од першої звістки про Гарібальді в корчмі на березі Бистриці.

Кожне слово співбесідника роз'ятрювало душевні рани недавно охрещеного підпоручика. Він усвідомлював трагедію своєї участі в поході австрійської вояччини. Та не тільки власну трагедію, а й становище багатьох, подібних йому, учасників походу. Тепер глибше міг збагнути долю свого народу. Як ніколи раніше, поставала в уяві рідна країна. Наче чув знайомий гомін Черемошу, полонинське роздолля і вітровіння Чорногори.

Невгамовний співбесідник все говорив і говорив, оздоблюючи свої судження віршами то з Міцкевича, то з Петефі. Навіть Пушкін і Рилєєв поставали в уяві співбесідників.

Серцем і душею сприймав Осип розмову поляка. Почув від нього багато нового й цікавого. Був він і в Лондоні, де видає російський емігрант Герцен газету "Колокол", закликаючи до боротьби з самодержавством. Довідався, що Герцен підтримує рух, очолений Гарібальді, з волонтерами якого, очевидно, доведеться зіткнутися й їм. Бував співбесідник Федьковича і в Петербурзі. Розповів, що з заслання повернувся польський революціонер Сераковський, який разом із Чернишевським співробітничає в журналі "Современник". Обидва вони приятелюють з українським поетом Шевченком, що зазнав тяжких переслідувань російського ката-імператора, а тепер перебуває в Петербурзі.

Розповіді поляка-офіцера засяяли новими іскрами в свідомості Федьковича. Тиснули приятелі один одному руки, умовившись, при нагоді, продовжити цікаві розмови.

Австрійська армія розташувалась в Ломбардії. Генерал Урбан зупинився в Мілані; його штаб розмістився в будинку, в якому перебував у свій час Наполеон Бонапарт, що переможно увійшов у місто 1796 року, вигнавши австрійців. Через три роки сягнув сюди полководець російської армії Суворов, розбивши французів, що ними командував генерал Моро. А тепер самовпевнений Урбан вирішив, що йому доля судила стати спадкоємцем прославлених полководців.

Австрійська армія по-завойовницькому вторгнулась на територію П'ємонту. Тим часом війська Франції та П'ємонту, об'єднавшися в Туріні, підготувались до контрудару. Гарібальді від союзного командування одержав інструкції переправитись з волонтерами на протилежний бік Тичино й діяти в тилу австрійської армії.

За наказом командування австрійської армії 41-й полк мав зайняти стратегічні пункти в Ломбардії, щоб відвернути небезпеку партизанських наскоків Гарібальді, в той час, як основні частини генерала Урбана зіткнуться з сардинською та французькою арміями.

Терміново частина Федьковича, разом з іншими, вирушила залізницею з Венеції до Бреші. А звідти маршами доводилося швидко перебиратися з одного пункту до іншого, бо почали активно діяти альпійські стрільці Гарібальді. Увесь час зазнавали небезпеки залізниця й телеграф. Не раз потрапляли в скрутне становище частини 41-го полку. Довелося Федьковичу з своєю ротою побувати в різних місцевостях між Медіоляном, Комо, Бергамо, Тревіліо, уникаючи нападу гарібальдійців. Нарешті під Кассано в долині Маргорабія, де місцеві повстанці приєднувались до волонтерів, мала відбутися кривава січа.

Минали родини тривожної ночі. Стомлені жовніри причаїлись, чекаючи нападу. Ім'я Гарібальді викликало велику тривогу. Адже він своїми одчайдушними атаками всюди сіяв паніку.

Простеливши шинелю біля похідного намету. Осип присів відпочити. Тривожна ніч огортала табір. Темне небо спалахувало відблисками бою. Здавалося, він зловісне наближався. Ось-ось дадуть команду підійматися й ступати до бою. З ким і за що? В ім'я яких ідеалів накласти головою? Чия рука веде цих знедолених, безправних людей у сірих шинелях на смерть і каліцтво?

Червоний підіймався з-за гори місяць, а вітер, розтерзуючи міжгірські далі, ніби стиха шепотів: "Не світи, круглолиций, не осявай поснулих бездольців, може, їм сняться рідні оселі та журні голоси матерів, сестер і жінок".

Прокидалась трепетна думка, як сяйво відблисків бою. Гостро насторожувалась уява, коли дзвінкокопитно проносилися в горах вершники і стугоніла земля. Чи не гарібальдійці?

Трохи вщухала канонада, а думка ще гостріше й настирніше обіймала простори, линула до рідного Черемошу, квилила чайкою...

Біля намету під зорями неба Ломбардії не в забутті, а сповнений дум сидів син гуцульського народу. Навколо нього поснули друзі-жовніри. Як добрий батько, що доглядає дітей, обходив він їх. Звиклі до муштри, полягали шеренгами, укрившись від нічної прохолоди шинелями та тулячись один до одного. Поправляв шинелі тим, у кого вони позсовувалися. Робив це обережно, бо під кожною шинелею б'ється живе й наболіле серце.

Десь недалеко знову розігрався запеклий бій. Його грізний відгомін стоголосе зазвучав у душі поета.

Саме в таких обставинах у ньому прокидається співець жовнірської недолі, що своїми простими словами торкається струн душі звичайної, приземленої людини. Без рицарської шпаги й баламутних серенад вривається він у жорстоку дійсність, не копіюючи ні Гейне, ні Гете, ні Міцкевича й Петефі. Чітко нанизується слово до слова, як у тих сірих шинелях туляться плечі до плечей. Не поезія високого стилю, а голос зворушливої правди зазвучав у невимушених рядках віршів. Народжується поет жовнірської скорботи, національної гідності, який прославляє почуття під'яремної людини, розкриває її трагедію. Він наскрізь самобутній і ліричний, бо билося в потомлених грудях чуле серце.

Тривожно перегортав у пам'яті години, дні, роки. Сюди — під Кассано — у квітневу ніч 1799 року приносив полковець Суворов славу альпійського походу. З чим же прибув під Кассано підпоручик 41-го полку австрійської армії? Якою подією буде позначено його перебування в цій славетній місцевості?

Місяць плив по зоряному небу, тьмяно освітлюючи пишні замки й руїни стародавніх фортець. У їхніх тінях, мабуть, криються сліди, полишені ще гренадерами Суворова. Може, й вони колись отак покотом лежали на цій землі? Думки ятрились ранами, боліли народними болями. Риданнями душі наповнюються його думи, а слова в'яжуться в ритмічні сплетіння. Так дбайливий жнивар добирає колосок до колоска на рідній ниві.

Світять невсипучі зорі в небі, обіймаючи обшири ночі. Десь і над рідною Буковиною проливають вони перлове мерехтіння. Може, як і йому, сіять тривогу в материнське серце, не дають заснути. Наче дозорці людської совісті, миготять сузір'я, ронячи чисті сльози на розтерзане вибухами поле бою.

Ой думи ви, думи, — вістуни тривоги й надій! Збирав на цих просторах ваші зоряні жалі древній Данте — переможець пекельних

мук. А тепер син гуцульської недолі засіває ними народжувані вірші, щоб ішли блукати по світу, шукаючи притулку й привіту.

У цю тривожну ніч народився перший український вірш Федьковича.

Нічліг

Звізди по небеснім граді

І по одній і в громаді

Як то любо засняли,

Де жовняри спочивали.

А як збліднуть тихо зорі,

Світле сонце зійде д'горі,

Хто тогді нам, бідним, скаже,

Де котрий з нас нині ляже?

Де хто ляже, божа воля,

Є де спати, много поля,

Є де голов приклонити,

А зірниці ймуть світити.

Розбуджені канонадою, жовніри підвелися. Рушниці з багнетами тримали в руках, чекають команди до бою. Не дочекалися.

Вихором пронеслися гарібальдійці, наробивши бешкету. Потрапили під удари сусідні частини. Рота Федьковича не зазнала цього лиха.

На ранок розповідали про посічених на смерть австрійських воїнів. А ще тихцем ширились чутки: частина під командою офіцера-поляка склала зброю, перейшла на бік Гарібальді. Ці відомості бентежно вразили Федьковича.

* * *

Генерал Урбан поставив 40-тисячну армію на оборонні позиції, намагаючись зосередити в єдиний кулак частини, деморалізовані безнастанними нападами Гїрібальді.

Враховуючи підупалий дух австрійської армії, сардино-французькі союзники підготувалися до рішучого удару на південних підступах до Мілана під Маджентою.

Великий бій, що в ньому брали участь десятки тисяч з обох боків, закінчився кривавою поразкою австрійської армії.

На щастя, резервна частина, в якій служив Федькович, так і не була виведена на поле бою. Але він чув, як здвигалася земля від артилерійських обстрілів, спрямованих на австрійські позиції. Смертоносний гул потрясав повітря, освітлювались від вибухів околиці й палахкотіло небо. Довелося Федьковичу з своїми жовнірами кілька днів підбирати поранених та хоронити забитих.

Засіяне трупами та покаліченими вояками поле спускалося схилом до річки. На березі найбільше було поранених — мабуть, повзли до води тамувати жагу. Дехто востаннє в своєму житті напився з щедрого плину чужої річки. Місцями хвиля змивала з берега криваві плями. Чия то кров? Італійця, чи француза, чи, може, гуцульського бездольця?

Ось поруч людей конаючий кінь. Його наповнені сльозами очі наче увібрали в себе жахливе видовище бою. А обіч поранений офіцер пробує звестися, але не вистачає сили. Груди й лице геть закривавлені. Осип пізнає того, що погрожував йому в вагоні. Поруч шабля, якою він хизувався та нахвалявся рубати всіх. Лиха доля спіткала зухвальця.

— Врятуй, камраде, не дай загинути... — благав.

— Врятую, бо це мій обов'язок, — Осип узяв на свої плечі пораненого. Та ще й шаблю його підібрав.

Довелося підбирати загинулих воїнів і сардінсько-французької армії.

Ось французький гренадер лежить бездиханне впритул з австрійським жовніром. Наче побратала їх смерть на полі бою.

А ось молодий воїн у гарібальдінській червоній сорочці. Груди прострелені, лежить горілиць, наче гордість воїна з табору Джузеппе не залишила його і по смерті. Пізнав юнака і наказав Федькович поховати його з честю, а топірець з портретом Гарібальді віддав Михайлові Дучаку, наказавши зберігати його.

На ранок наступного дня Осип із своїми друзями садив кущ троянди поруч свіжої могили загиблих. Із-за узгір'їв підіймалося, наче кров'ю мите, сонце, поволі описуючи своє коло. Тріпотіло під його промінням листя пошарпаних набоями дерев, і десь обзивався кличним голосом приальпійський птах, може, збирав до гнізда розполоханих дітей.

Увечері до похідного намету з'явилася скорботна муза, народжувалась пісня "Під Маджентою". Простими словами поет висловлює вболівання за всіх загиблих, що їх австрійська вояччина поставила перед лицем смерті та ганьби. Не звеличує співець тупоголових генералів, не прославляє цісарське благоденствіє, не

схиляє голову перед габсбургським троном. Бо полягли ж на полі бою гуцули, словени, чехи, батьківщину яких топче жандармський чобіт.

Сльозами і кров'ю скроплені слова народженої пісні:

Гей у полі, у полі

Там літають соколи;

Летя літають, сумненько гукають,

Аж мене серце болить.

Ой серденько, серденько,

Чого ж тобі тяженько?

Канони 49 грають, кулі заспівають,

Най ти буде раденько.

Буде, буде раденько:

Буде рано-раненько

Сонце сходити, перестанеш жити —

Гуляй, гуляй, серденько!

Ой сонечко сходило,

Туманами ся вкрило;

Канони грали, кровйов розливали,

Аби ся не дивило.

Подиви ж ти си, мати,

Та на наші кабати 50.

Вся кабачина — то кров, то калина, —

Ци-с мня годна пізнати?

49 Гармати (нім.).

50 Мундири, шинелі.

На поразку австрійської армії під Маджентою відгукнулися часописи багатьох країн. Братерським перекликом з віршем Федьковича пролунав у Петербурзі голос Чернишевського, який друкував відомості на сторінках "Современника": "4 июня (23 мая), в день битвы при Маджженте, совершенное торжество волонтеров: войска Урбана, разбитые и рассеянные, поспешно отступали в этот день на юг, а Гарибальди, преследуя их, занимал уже Бергамо... Но если бы 20 000 человек, выбывшие из строя под Маджентою, были австрийцы; но австрийцы только командуют войсками, а эти войска, в которых солдат бьют десятками тысяч, состоят наполовину из единоплеменных нам славян"...

Це був голос революційної демократії, до якої належав тоді й Шевченко, що повернувся з заслання.

Не пощастило генералові Урбану в'їхати на білому коні в столицю П'ємонту. Заспотикався на всі чотири його білогривий. Насміялася доля

над бравим прислужником габсбургського трону. А все той демонічний Гарібальді накоїв. Може, й добув би перемогу командуючий австрійською армією, виступаючи як на параді під час сутички з Кавуром і Наполеоном III. Та взявся десь на біду той вояк з волонтерами, напоєними ідеями революційного визволення.

Довелося Урбану не тільки залишити землі П'ємонту, а й відійти з поля бою на закривавленій Ломбардії. На венеціанській землі, в районі Верони, знову згрупувалися недобиті австрійські полки. А 41-й полк увійшов у саму Верону.

Сходилися, як і раніше, біля казарми побратими. Якою рідною тепер здавалася їм гуцульська пісня! Співали й плакали. Плакали й співали. Добирав мотив Осип і до створеної ним співанки "У Вероні", її завчили побратими. Сумним гуцульським стогоном озивалася казарма:

У Вероні, гей на брамі каменії,

Там стояли три жовняри молодії.

Оден спер си на поручу, задумав си,

Дрібненькими сльозочками заплакав си;

Другий його до серденька пригортає

Та й до нього істихонька промовляє:

"Ей не тужи, брате милий, не жури си!

Красно, мило в Італії, подиви си!

Землю трави шовковії укривають,

Соловії голосні не втихають".

"Добре тобі, любий брате, говорити,

Коли ж мені в чужім краю горе жити

Горе ж мені в чужім краю пробувати,

Прийде з жалю великого погибати.

Бо хоть красно в Італії, лиш би бути,

Таки годі краю свого ба й забути..."

Подає голос і третій жовнір, слухаючи розмову своїх земляків:

Не жури си, брате милий, брате любий!

Бо сли ми в Італії не помремо,

То ще ми си в наші краї повернемо.

За гуцульським звичаєм ставали колом жовніри, кладучи руки на плечі братів. Приєднувалися до цього кола словенці, що теж входили до команди Федьковича. Він був дуже схвильований, поглядав на годинник.

— Велено цю ніч не роздягатися й бути готовими до бою! — повідомив.

Наче закам'яніли жовніри в зімкнутому колі. Запанувала тиша, здавалося, чути було биття сердець під забрудненими кабатами. То

грізна тиша, грізніша від гарматних пострілів. Жовніри почали обійматися й прощатися, загомоніли разом.

— Коли живий будеш, брате, то передай рідним...

— Не забудь навістити...

— Сли загину, то здійми з мене оцей хрестик і передай...

— Живим будеш, зустрінь мою дівчину...

— Прощай...

— Не пом'яни лихом...

Наче загальну присягу висловлювали жовніри його співанкою:

Горе ж мені в чужім краю пробувати,

Прийде з жалю великого погибати...

Не доспівали, бо раптово потрясли вибухи повітря. Розігрався бій. Минали хвилини в чеканні несподіванок. Відблиски бою осявали принишкле в нічному мороці місто.

* * *

У бою під Сольферіном 24 червня союзники остаточно розгромили австрійську армію. Тут полягло 2198 жовнірів і 94 офіцери; поранених нараховувалось 10307 жовнірів та 500 офіцерів. Небагато залишилося знамен австрійської армії, а ті, які збереглися, мали жалюгідний вигляд, а поруч з'явилися білі прапорці — ознака перемир'я.

Армія союзників увійшла в столицю звільненої Ломбардії

Мілан. Поразка австрійських військ викликала піднесення у всіх феодальне роздрібнених землях, навіть сягнула до Папської незалежної держави. Гарібальді не складав зброю, до нього приєднувалися італійські повстанці, виступаючи проти королів та герцогів. Тому Кавур і Наполеон III поспішили заключити мир з Австрією. 11 липня 1859 року підписано мирну угоду в Віллафранке, за якою австрійський імператор передав французькому Ломбардію. А той у свою чергу подарував її П'ємонту. Ніцца і Савойя відійшли під владу французів, а Венеція залишилась за Австрією.

Гарібальді, назвавши цей мир ганебним, поспішив на допомогу повсталим у Флоренції, що була столицею окремої клаптикової держави Тоскани. Розгорнувся визвольний рух, очолений Гарібальді. Відібравши найхоробріших у славетну "тисячу червоних сорочок", він всюди з'являвся на допомогу повстанцям, здійснюючи свою давню мету об'єднання Італії.

Залишки недобитої армії Урбана поверталися до Австрії. Пішли ешелони на схід. В одному з них поїхав до Відня в складі 41-го полку підпоручик Осип Федькович. Байдуже йому до підупалого австрійського патріотизму, бо свідомий був того, що під його оболонкою криється національне гноблення народів, підвладних короні Габсбургів. Стогнала під їхньою всевладною рукою й рідна Буковина, незважаючи на запроваджену Францом-Йосифом конституцію.

Всіма помислами линув Осип до поневоленої своєї батьківщини:

В місті Гумані на золоті бані

Сидить сокіл сивесенький:

— Куди ж ти їдеш, поручику пане,

Федьковичу молоденький?

— Їду я, їду з гори Чорногори

За бистрії за річеньки;

Гей на день добрий, жовнярський суборе,

Ви славнії козаченьки!

— Бог дай здорове, поручику пане,

Федьковичу молоденький;

Просимо тебе, ой просим тя з нами,

Сідай на мед солоденький.

— Ой не прийшов я до вашого двору

На меду си пити,

Але-м приїхав славному субору

Співаночку заспівати.

Бо моя мати мене породила

Та де вірли воду пили,

Та й співаночок мене научила…

Розгулювала думка й на Чорногорі, і в Довбушеві печери зазирала, линула й за дністрові хвилі. А там —

Дівча квапить до керниці, думку си співає,

І вівчар там молоденький білі вівці кличе...

Уявляв себе мандрівним лірником, що ходить від села до села, провіщаючи піснею народне визволення.

Скинути б оцю набридлу зелено-сіру кабату, вбратися в гуцульську ношу! Та й зректися осоружного католицтва, хрестом якого благословляв батько, завдаючи в жовнірську неволю.

Зупинився ешелон у Відні. Не зустрічали тут галасом потерпілих вояків. Недовго стояли, вирушили до Пешта, там висіли з ешелонів. А звідти маршем до Чернівців.

* * *

Ось вона, в думах омріяна Буковина. Приніс Осип у рідне місто незрадливі почуття, а з ними народжений у походах сувій віршів, пропахлий жовнірським потом.

Відшукав на кладовищі могилу сестриці Павлини, став на коліна, припавши до темно-зеленого барвінку. Повертаючись у місто, завагався. Не міг поспішати до батька, бо при згадці про нього ставало тоскно й боляче.

Продали мня ляхи в німецькі некрути,

Втопили ми долю, втопили мій світ...

Вирішив зупинитися в готелі. Тут могли мешкати лише грошовиті офіцери, до яких не належав підпоручик Федькович, бо не мав родової маєтності, а все, що одержував за службу, швидко витрачав, допомагаючи бідним жовнірам. До того ж тепер, коли полк перейшов на постій, офіцерам сплачували лише половину, бо поразка в тяжкій війні позначилась на фінансовому становищі держави.

Жити в казармі Осип не хотів, бо її сірі стіни тягарем лягали на душу. Доведеться перебувати в скруті, заборговуватись, але в готелі ліпші умови для відпочинку та літературної праці.

У перші дні ходив, оглядаючи місцевість, що викликала спогади раннього юнацтва. Зупинявся на березі Пруту, де вперше зустрів химерну дівчину. Народжувалися вірші, в яких воскресали хвилини незбагненної колись каламуті пробуджуваних юнацьких почуттів. Сівши на камені, дістав з кишені жмуток віршів, перечитував їх.

Його роздуми обірвала постать, що зринула перед ним. Похапцем заховав зошит у кишеню. Поглянув на незнайомого. Чи не фіскал? Найбільше їх треба стерегтися в рідному краю! Адже повернені з італійського походу мають бути під недремним оком державної пильності. Ні, це не такий. Адже у виразі його синіх очей приязнь, поетична замріяність. Розкішна темнувата шевелюра доповнювала вроду незнайомого.

— Пробачте за нескромність, пане офіцер. Дозвольте вас дещо запитати, — сміливо, з доброю усмішкою звернувся той.

— Прошу, — здивовано поглянув і звівся на ноги Осип.

— Вперше зустрічаю офіцера, що самотньо читає на березі Пруту. Мабуть, пан повернувся з італійського походу?

— Так. Але для чого це вам?

— Насамперед будьмо знайомі. Я професор місцевої гімназії. Ернст-Рудольф Найбавер.

— Ваше ім'я чув, — подав Осип руку. — Радий знайомству. Підпоручик сорок першого полку Гординський-Федькович.

— Це прізвище мені відоме. У місті знаю службовця Гординського-Федьковича... Може, то ваш родич? Осип звернув на інше:

— Містом Чернівці я давно зачарований. Ваблять мене мальовничі краєвиди Пруту...

— Чую у вашій душі поета. Це мені приємно. Швидко зав'язалась між ними розмова. Співбесідники знайшли багато спільного в поглядах на поезію. Професор запросив Осипа завітати до нього в неділю, обіцяючи познайомити з цікавими людьми.

Разом пішли вулицями. Розпрощалися біля будинку Найбавера.

* * *

Минуло кілька днів перебування в Чернівцях. Вагаючись, підходив до будинку, в якому мешкав батько. Згадував зустрічі з ним. Прикро й боляче ставало від невтішних спогадів. А мати де, чи воркує сивою голубкою? Може, на щастя, вона теж прибула в Чернівці? Уява малювала зустріч з нею. Ось відчинить двері й почує її голос...

У повній формі офіцера, з шаблею при боці прибув до батька. Привітавшись, зупинився біля порога, оглянув кімнату. Ніщо тут не нагадувало про перебування рідної неньки.

Скинув шаблю, повісив на кілочок і зупинився. Батько ступив кілька кроків назустріч. Але холодний, докірливий погляд сина зупинив його.

Зітнулись позирками, наче блиснули шаблі. Владний, сухий погляд Адальберта, яким він завжди підкоряв сина, цього разу не мав успіху.

— Прошу сідати, сину, давно не бачились, — розгублено промовив Адальберт.

— А мати де, що чути від неї?

— Про матір потім. Як ся маєш? Я все чекав листів од тебе... Розумію, мабуть, походи, служба...

— Я писав до матері.

— Мати — то само собі, а батько теж у тебе є...

— Так. Я не безбатченко.

— Авжеж...

Осип сів, допитливо дивився на батька. Холодом повіяло од стін, оздоблених міщанськими дрібничками. А в думках зринали згадки про той день, коли батько запровадив у жовніри.

Дивлячись на похмурніле чоло сина, обізвався батько;

— Приємно бачити тебе в цьому мундирі. Розкажи про похід.

Осип мовчав. Кожне батькове слово викликало в ньому жаль і образу. Хотів багато говорити, висловити великий біль за долю матері, за своїх нещасних сестер.

— Чого мовчиш? Чи, може, ти не вважаєш мене за рідного?..

Осип ні пари з уст. Замовк і батько, похиливши голову.

Минали хвилини напруженої мовчанки. Осип звівся з-за столу, походив по кімнаті, зупинився біля вікна, дивлячись на вулицю.

Звівся й батько. Осип причепив шаблю, взяв кашкет, швидко вийшов на вулицю. Простував, наче з кожним кроком ступав у нове життя, що відкривало перед ним далекі обрії.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА

ДАЛЕКІ ОБРІЇ

Здавалися вже пройденими жовнірські шляхи. Давні мрії поволі браталися з надіями. Добре навчився розуміти ціну дружби, але не квапився, щоб не зазнати зневір'я та розради.

Однак знайомство з Найбавером швидко переростало в дружбу. Може, цьому сприяла їхня спільна любов до поезії.

Незабаром Осип став відвідувати гурток місцевої інтелігенції, що збирався біля освіченого й талановитого професора, який при нагоді декламував "Lieder aus der Bucovina" 51. Заохочений успіхом приятеля. Осип зачитав і свої вірші, вразивши присутніх приємною несподіванкою. Виявила захоплення ними й присутня на зборах Емілія Марошані. Її, наче стиглі тернини, очі випромінювали радість і тривогу. Осип відчував на собі її допитливий погляд. Емілія сіла до фортепіано, грала й співала, її молодий голос лірично звучав у виконанні німецьких романсів. Здавалося, що вона змагалася з поетами, щоб довести й свою причетність до шанувальників музи.

51 "Пісні з Буковини" (нім).

Нарешті вийшов і Осип на середину кімнати й заспівав гуцульську пісню. Вперше в цьому салоні прозвучала самобутня, грайливо невпинна пісня. Приємним, звучним баритоном виводив співак народні мотиви.

Ще більше зацікавила присутніх розповідь учасника італійського походу. Пригоди подорожувань, бої на полях Ломбардії, Верона, Венеція — все це поставало мальовничими картинами в розповіді учасника італійського походу. В Емілії, що знала про Ломбардію з недавно прочитаного роману Стендаля "Пармський монастир", виникли запитання до офіцера. Але боялась стати подібною до школярки. Тоді рум'янцем фарбувалося її обличчя і вона затискувала губи, чекаючи слушного часу. В цей мент один із присутніх швидко підійшов до Осипа й почав обіймати його, примовляючи:

— Брате дорогий! Ти порадував нас народною піснею та чудовою розповіддю!

То був Антін Кобилянський, який походив зі Східної Галичини. Не закінчивши навчання у Львові, прибув недавно в Чернівці продовжувати освіту і виступав тут великим прихильником рідної пісні й літератури. В його блідому загостреному лиці, обрамленому пасмами довгого волосся, світилось натхнення.

Осип захопився розмовою з Кобилянським, не помічаючи того, як невдоволена Емілія відійшла і почала виконувати танки під награвання Найбавера на фортепіано. Але найзапальніше вона завихрилась, коли став до танку вродливий підпоручик.

Пізно повертався Осип, несучи враження од зустрічей, а з ними й прощальний погляд Емілії. Поруч ішов Кобилянський, підбиваючи його на відвертість. Прощаючись, Федькович прочитав ще напам'ять кілька своїх віршів. То були жовнірські поезії. Вони вразили простотою і народною пісенністю, що особливо було до серця Кобилянському, який багато записував на Буковині співанок та коломийок.

Розмова зблизила з ним Осипа.

— Нам треба зустрітися в тісному колі друзів і порадитись, — з цими словами Кобилянський розпрощався, домовившись про побачення в його квартирі, де сусідкою мешкала й Емілія Марошані з своєю матір'ю.

Поразка австрійської армії у війні підірвала основи владицтва Габсбургів і вплинула на піднесення нової визвольної хвилі. Чернишевський і Сераковський на сторінках "Современника" подавали докладну хроніку політичних подій, сповіщаючи про пробудження підвладних Австрії народів. Вони популяризували ім'я угорського революціонера Кошута і його однодумця Петефі, який загинув у бою за долю свого народу. Ці імена ширились серед передової інтелігенції. Не раз чув їх Осип, ще будучи в поході. Нові його друзі теж прославляли мужність народних героїв.

Тепер Федькович заприятелював з Кобилянським, який познайомив його з друзями. Серед них визначався сміливими думками Кость Горбаль — однолiток Кобилянського, походженням з Тисьменців. На Буковині він заробляв приватними уроками й складав іспити в Чернівцях на атестат зрілості. Кость виявив себе начитаною людиною, мав бібліотечку, в якій на почесному місці тримав "Вінок русинам на обжинки" Івана Головацького та інші видання, що ними визначився початок літературного відродження на Західній Україні.

Осип мав нагоду почути багато цікавого в колі патріотичної молоді. Тут він довідався, що у Львові існує літературний гурток студентів, про наміри письменника Богдана Дідицького видавати нову газету "Слово".

Одного зимового вечора друзі сходилися на квартирі Кобилянського, Осип поспішав, сподіваючись зустріти там Емілію. Наче вгадала вона його бажання, вийшла назустріч.

Засніжена від помірної метелиці панна стояла біля кипариса, що одинаком виріс біля дому і визирав чужинцем, прибулим з сонячного півдня. На фоні білих заметів Емілія здалася якоюсь привабливою прикрасою тієї гірки, на якій стояв будиночок.

— Добривечір, пане офіцер, — обізвалась стиха вона, посміхаючись.

— Не сподівався такої приємної зустрічі, — Осип відчув у руці панни приємну теплоту, а в її очах читав розважальну жіночу пустотливість.

— А я сподівалась на цю зустріч. Навіть бажала її, — усмішка й відвертість панни заінтригували Осипа.

— Радий, що справдилась ваша сподіванка.

— Знаю, що в домі чекають на вас. Але...

— Але не поспішатиму, якщо це буде приємно для вас.

— Можете догадатись самі, — Емілія знадливо посміхнулась до Осипа. — Підемо назустріч цій заметілі.

Скорився панночці. Та й не міг противитись їй, що інтимно заворожувала теплою щирістю, дотепами та жартами. Наче вона збагнула таємничі порухи душі армійського офіцера, що після суворих обставин казарменого життя швидко сприймав звабливу жіночу ніжність.

З деяким запізненням прибув Осип до товаришів.

— Доки чекати на тебе? Чай уже охолов, — хвилювався Кобилянський.

— Пробачте, друзі! Бувають же пригоди в житті людини...

— Добре, що хоч пізно завітав. Ми вже тут дискутуємо без тебе, — Кобилянський подав Осипу стільця. — Сідай і слухай. Тут ми обговорюємо видавничі задуми Богдана Дідицького. Горбаль ідеалізує їх. А я іншої думки і хочу переконати друзів, що нам треба ширити в літературі народну мову, писати так, як говорять прості люди. А Дідицький вигадує штучне язичіє.

— А що Осип скаже? — Горбаль поглянув запитливо на Федьковича. Той нічого не відповів, лише поклав на стіл жмуток своїх віршів. Кобилянський почав їх читати.

Це зовсім інша поезія. Мова звичайна, народна. Не така вигадана, як у Дідицького.

Зачитували свої вірші Кобилянський і Горбаль. Потім Горбаль почав декламувати:

Думи мої, думи мої,

Лихо мені з вами,

Чому стали на папері

Сумними рядами.

Від несподіванки Осип звівся, розпростер руки.

— Що це? Чий це голос звучить? Вперше чую!

— Вперше і я почув, перебуваючи у Львові. Запам'ятав цей вірш, і він невідступне переслідує мене. Написав його наддніпрянський поет Шевченко!

— Шевченко?! — багатозначно перепитав Осип. — Чув його ім'я, а віршів ще не читав...

Було вже за північ, коли розходилися друзі. Осип вийшов на вулицю. У суміжних кімнатах будинку вже не світилися вогні. Думкою побажав Емілії чарівних сновидінь і попростував засніженою вулицею.

Не міг збагнути всіх вражень цього вечора. Сидів біля столу. Крилатими словами кружляли думи й лягали на папері рядками:

Оскресни, Бояне, присвітлий співаче!

Та де ж ти довго ночуєш?

Давно вже по тобі Слов'янщина плаче,

А ти нас, Бояне, не чуєш?..

Як з побратимом, повів поет щиросердну розмову з древнім співцем — віщуном народної правди й волі.

Оскресни, оскресни, заграй нам до бою,

Заграй нам, як громи небесні,

Грай пісню правдиву, грай пісню нам свою,

А згинуть крикливці безчестії

Боян рідної землі мусить воскреснути, щоб співами своїми провіщати відродження краю.

Най руськая земля Бояна учує,

Най руські сини го забачуть.

Тепер має про що розповісти він при черговій зустрічі з друзями. Свої настрої і думки про народність літератури він висловить рядками цього вірша.

* * *

Початок 1861 року приніс новину в літературному житті. У Львові з'явилася друком нова газета "Слово" за редакцією Богдана Дідицького. Ця подія стала предметом серйозних розмов у колі чернівецького гуртка любителів літератури. Якими шляхами має бути спрямована діяльність письменників? Назріла необхідність висловити свої погляди. Досвід Маркіяна Шашкевича з виданням "Русалки Дністрової" окрилював молодих літераторів. До того ж долинали голоси й письменників Наддніпрянської України, де утверджувались народні основи літературної мови.

— Таким шляхом повинні піти й буковинські письменники, — категорично твердив Антін Кобилянський.

— І не тільки Буковини, а й Галичини, українського Закарпаття.

— Як відповімо на запрошення Дідицького до співробітництва у "Слові"?

— Відмовимось від такого співробітництва! — вимагав Антін.

— Я приватним листом відповім Дідицькому і висловлю наші побажання, — Горбаль запитливо поглянув на Федьковича й замовк.

— А я вважаю, що відповідати треба твердим словом, — поважно заговорив Федькович.

— Цебто як? — Кобилянський виявляв властивий йому неспокій.

— Друкованим словом треба відповісти, щоб наші погляди були відомі не тільки Дідицькому, а й ширшому загалу читачів, — переконливо доводив Федькович.

— Це ідея, яку я підтримую! — аж вигукнув Кобилянський. — Є змога написати брошуру й висловити в ній наші погляди.

— А чи буде це переконливо? — роздумливо запитав Горбаль.

— Буде, коли надрукуємо брошуру й додамо вірші Осипа. Вони прозвучать великою новиною в нашому літературному відродженні, — Кобилянський навіть обняв Федьковича, що сидів поруч з ним.

— Хочу застерегти вас, друзі, що мої писання дуже скромні. Я не сподівався на таку прихильність. Даю згоду надрукувати вірші при умові, що поруч знайдеться місце й для творів нашого Антона. — Федькович поглянув на Кобилянського. — Я охоче читаю твої поезії.

— А я вважаю, що й гумористичні "ущипки" Горбаля теж варто надрукувати. Але цього замало. Я мандрував по різних країнах і довідався, що всюди культурне відродження супроводжується виданням національних часописів. Усім нам відомо, що навіть у далекому Петербурзі ентузіасти рідного слова задумали видавати журнал "Основа"...

— То вельми важлива справа! — запалився Кобилянський. — На чолі журналу стали досвідчені літератори Костомаров і Куліш. Від імені нашого гуртка маємо звернутися за порадою до них!

— Видання в Буковині часопису рідною мовою є метою мого життя. Не хотів би помирати до здійснення цієї мрії, — зауваження Федьковича прозвучало як слова присяги.

Подана ним ідея стала предметом обговорення юних літераторів. Кобилянський згодом звернувся з листом до редакції "Основи". У листі він сповіщав: "Ми би тут видавали газету народну; особливо Федькович давно тим планом займається, але як тут до грошей прийти, до пренумерантів, то не знати".

Задуми молодих ентузіастів гаряче підтримував і Найбавер, який у різних галузях прагнув ширити культурне життя в Чернівцях. Він посилався на вірш Федьковича "Оскресни, Бояне", вважаючи його програмним для молодих літераторів.

Тішили себе юнаки райдужними надіями. А реальне життя вносило свої корективи. У розмовах, дискусіях нарешті склався план упорядкування полемічної брошури про народність літератури. Текст її писав Кобилянський, погоджуючи зміст з Осипом. Спільно вирішили дати брошурі назву "Slovo na slovo do redaktora "Slova". До неї додали вірші Кобилянського, "ущипки" Горбаля. А найголовніше — поезії Федьковича: "На день добрий", "Дністер", "Оскресни, Бояне", "Відправа в поле", "У Вероні", "Під Маджентою", "Співацька доля".

Думка про надрукування віршів окрилювала Осипа. Ширилися творчі інтереси. Звабливими картинами постає в його уяві Україна, Запорожжя, чумацькі шляхи до Криму. Готує надіслати до друку новий вірш "Україна", романтичним заспівом якого прозвучали рядки:

Україно, Запорожжя, годі вас забути,

Ах, бо мило тамки жити, мило тамки бути,

Де ті трави шовковії славні степи криють,

Де ся квіти поза квіти в зимних росах миють,

Де стада ржуть, де соколи, де вірли співають,

З буйним вітром у заліжку козаки літають.

Минали дні, приносячи нові творчі думи, розквітлі почуття й сердечні виразки. Ще тяжіли над ним обов'язки офіцера, і він мусив навіщати казарму та виконувати покладені на нього обов'язки. Звільнившись від них, поспішав побачитися з Найбавером, Кобилянським та піти на прогулянку з Емілією.

* * *

При зустрічі з Осипом друзі помічали його збудження. Може, по військовій службі щось не гаразд? Часто кудись зникав. Його розшукували товариші для спільних нарад, Адже треба добути цензурний дозвіл на брошуру, в якій найзначнішою частиною є вірші Федьковича. Покладали на нього і редакторські обов'язки.

Прихід весни Осип відчував, як оновлення в його житті. Виходив на узгір'я, оглядав навколо, здавалося, ширшали далекі обрії. А журавлі, що повертались до рідних гнізд, здавалися провісниками чогось незнаного. Може, так відчутно сприймав подих весняний тому, що багато років забрали в нього непривітні стіни казарми? Тепер дуже вразливий був до голосу почуттів, що нуртували в ньому нездоланними бажаннями зустрічей і милих утіх.

У домі Найбавера знаходив перепочинок і зацікавлювався розмовами професора, добре обізнаного з історією мистецтва. Наче по писаному

вичитував збуджений Ернст естетичні судження класиків, наголошуючи на твердженнях, що поезія є великим даром природи, скарбами душі народу. Тільки звільнившись від дрібножитейських умовностей та заглибившись у народні перекази й легенди, можна збагнути найчистіші джерела справжньої поезії. З кожною годиною розмови друга Осип поринав у таємниці поезії, з її романтичними джерелами героїчного й трагічного, з шуканням істинної краси. Прагнув збагнути закономірності єднання романтизму з реалізмом.

Часом прибувала в гурток Емілія, задивлялася на поета, пізнавала тривогу в його очах. А може, то скорбота від роз'ятреної рани перших юнацьких почуттів?

У прогулянках з нею вгамовував сердечну жагу, ніби випивав келих життєдайного напою, слухаючи її жарти і сміх. Поволі піддавався забаганкам дівчини і знаходив у цьому вдоволення, присвячував їй нові вірші, висловлюючи в них щирі почуття. З кожним днем міцніла дружба.

Поділяв свою самотність з чулою панною, радо поспішав бачити її, чути мелодійний голос, безтурботний сміх. Звільна входила вона глибше в його серце, наповнюючи думки відгомоном поетичних уявлень і мрій.

У віршах до Емілії поет прославляє дівочу вроду, називає її найкращою рожею півночі, хто побачить цю красу, той буде молитися на неї, навіть сам чорт, зустрівши таку вродливицю, стане побожно на коліна.

Емілія Марошані жила з овдовілою матір'ю — німкенею. Батько її, румун за походженням, працював губерніяльним секретарем у Львові. По його смерті сім'я Марошані оселилася в Чернівцях на краю міста.

Стара Марошані прихильно ставилась до дружби дочки з молодим і скромним офіцером. Вона дуже хотіла, щоб Осип познайомив Емілію з

своїм батьком. Так годіться, коли взаємини молодих людей набувають близькості. Але при згадці про батька Осип хмурнішав.

Найбільше захоплювала спільна прогулянка до Пруту. Здавалося, він приносив сюди таємниці душі і вона квітла, обіймаючи підгірські простори.

* * *

Та ось несподівано стало відомо, що 41-й полк готується до виступу з Чернівців. Осип мав лаштуватися до нових походів і залишити своїх друзів. А як бути з Емілією? Яку дати раду почуттям, що спалахнули в непривітаній душі? Може, одружитися? Добитися звільнення з військової служби?

Від офіцера австрійської армії вимагалася при одруженні значна грошова сплата. Таких коштів не мав ні Осип, ні Емілія. А час виступу в похід наближався.

Що повніше розквітали почуття, то болючіше сповнювались вони сердечної туги. За яке ж стерно вхопитись плавцеві у бурхливих хвилях житейського моря? Може, порвати з католицизмом, з його жорстокими догматами, які часто стають на перешкоді почуттям, накладають пута рабської покори й умовності. Але як до цього поставиться військова влада? Чи дозволить таке вчинити?

Звертатись за позичкою до знайомих не наважувався, бо й без того заборгувався. Почуття гідності не дозволяло випрошувати від когось поблажливості. А може, звернутися до батька за порадою?

Друзі помічали збентежений вигляд Федьковича, але все те відносили на рахунок творчих шукань.

У тривозі минали дні. За сімнадцять місяців перебування 41-го полку в Чернівцях у Федьковича було багато вільного часу. Після невдалої війни послабла муштра, командування давало перепочинок знесиленим у походах жовнірам. Та ось серед зими 1861 року затрубили в похід. Лічені дні залишалися Осипу для зустрічей з друзями, особливо — з Емілією. Прибув до неї й повідомив, що хоче одружитися до виїзду.

— Завтра буде все вирішено! — заявив категорично. — Готуйся.

— А сплата? — сумно запитала Емілія. — На цивільне одруження мати не дасть дозволу. Та й сама я — теж... Почуття вищі за умовності... Але зрозумій, любий...

— Гроші я сплачу.

— Яка я щаслива... Зараз уберуся, — Емілія обійняла Осипа.

За кілька хвилин вона постала перед ним у найкращому своєму вбранні, запропонувала піти на прогулянку.

Легка паморозь лягла на задумливі дерева, серпанками куталися далекі звиви Пруту. Осип, ідучи, обмірковував свій задум зустрітися з батьком. Емілія почувала себе щасливою...

Краса засніженої ночі торжествувала свою перемогу над усім умовним, буденним, принижено земним. Ішли мовчки, не наважуючись порушити гармонію тиші. Здавалося, що вони кожним кроком відміряли шлях в обійми незбагненного ще щастя.

Зупинилися аж біля дому. Задумливий кипарис, здавалося, стояв на сторожі спокою і ніжної млості...

Уранці Осип, перемагаючи всі сумніви, прибув до батька, привітався.

— Спасибі, сину, що не забув. Чув — твій полк виступає. От і добре, що прийшов, як належить синові.

— Прийшов попрощатись і просити дозволу на одруження.

— З ким маєш намір одружитись?

— З панною Марошані. Чули?

— Знаю. Навіть знайомий був з її батьком. Сім'я порядна, але бідна.

— Бідність не вадить, коли серце чисте.

— Це так. Але... — з холодною бундючністю витримував паузу, а потім додав: — Що ж, сину... Бачу, ти бажаєш моєї допомоги?

— Навіть не допомоги, а позички... Зароблю службою, все поверну.

— Допомогу я дам, але незначну, — Адальберт поклав на стіл кілька австрійських левів. — Це замало. Але більше не можу.

Взявши ті гроші, Осип миттю вийшов на вулицю, відчуваючи муки совісті. Докоряв себе за жебрацтво. Ніби обпікали вогнем ті гроші, затиснуті в руці. Розумів, цієї жалюгідної суми не вистачить навіть на формальності одруження. Наче запаморочений, не знать куди простував. Зустрів жебрачку-циганку з малятком, що простягало рученятка, просячи милостиню. Ткнув йому батьківські гроші, швидко закрокував, наче тікав од привиду.

Ходив, як ошалілий, вулицями, не міг дати собі раду. Хотів завітати до Найбавера, розповісти йому про все, що трапилось за останню добу. Зупинився біля його будинку і тут пригадав, що вже давно минув умовлений час зустрічі з Емілією.

Лягали сутінки, коли зайшов до знайомого двору, де його завжди гостинно зустрічали. Подзвонив. Розчинилися двері.

— Панна Емілія пішли на вечірню молитву, — мовила стара служниця.

Стояв приголомшений. Повіяв рвучкий вітер з Надпруття, струшуючи сніжинки з самотнього кипариса. Наче шепотом вони вимовляли: "Прокляття! Прокляття!" Низько слалися хмари, задушливим мороком пригнічуючи землю.

— Прокляття! — мовив Осип і пішов. Наче уві сні прибув до казарми.

Тут давно чекали на нього жовніри. Бачили збентежений вигляд поручика, пробували розважити, але він не вдавався до розмов та жартів, залишався мовчазний і задумливий.

Минала прощальна ніч. Командир полку дозволив досхочу погуляти перед відбуттям з Чернівців. У флігелі біля казарми зібралися до Осипа однополчани, з якими поділяв усі незгоди італійського походу. Спливали години, повиті сумовитими прощальними піснями. Нарешті приєднав до них Осип і свій журливий голос.

Уже поснули жовніри, мертвотна тиша обіймала казарми і лягала тяжким нагнітом на його груди. А вранці через посланця Осип одержав листа:

"Коли часом у далеких сторонах усміхнеться до Вас небо полудня, зверніть свої очі хоч раз на холодну північ і нагадайте собі на хвилину мене, що була Вам і навіки буду правдивою приятелькою.

Емілія Марошані"

Тримав у руці лист, а на устах зринали шепітливі слова:

— Мій тривожний болю, жаги невтолимої плід...

Здавалося, в минулому залишилась якась порожнеча, хоч і освітлена була проблисками свідомості й болісних шукань.

Біля нього побратими-жовніри, наче тіні, гойдалися, щось гомоніли. Але він лише чув удари свого серця. Прокидалася думка повернутися до Емілії, почути прокляття від неї, упасти до ніг, обіймати їх, прощаючись, може, назавжди. А може, ще посміхнеться доля? Може, цей похід буде недовгий? Намагався збагнути все, що трапилось. У рядках народжуваного вірша "До неї" висловлював скорботу розставання...

Спочатку походом вирушив полк, а потім розмістились вояки в ешелонах. Осип не пішов до офіцерського салону. Знайшов собі місце у жовнірському вагоні.

Відбував з Чернівців, залишивши тут частину свого серця. Наче запаморочений, подорожував з полком до Семигорода. Привидами простували в уяві дві жіночі постаті. Здавалося, чув їхні кличні голоси, скарги на лиху долю, на пароззю прибитий первоцвіт кохання. Той голос жіночої душі журливими мотивами прозвучав у баладі "Воля не бранка: Панна та й Циганка".

Світить місяць, світить ясно, як у днину,

Пугачеве пискля в лузі голосить,

А Циганка-дівка сіла під калину,

Своє русе личко сльозами росить...

"Гей коби ж я була та вельможна паня,

Я би-м ся вбирала з вечора до раня.

Я би-м ся прибрала, як калина в гаю,

Та би-м му сказала, що його кохаю,

Що за ним загину, — бо мені би можна,

Ах коби ж я була деяка вельможна!.."

Запитує Циганка свою матір: чи варто в світі жити, "коли не можна любити?". Просить поради, щоб добути зілля для чарування та убратися в шовки-кармазини., аби стати подібною до панни. Квітчає Циганка себе калиною.

Подиви ся, молодецький,

Хоть аби з наблуду,

Все ти будеш пан стрілецький,

Я Циганка буду.

Мріє про коханого і Панна. Вона хотіла би бути Циганкою, щоб ніщо не стояло їй на заваді до щастя.

Ой коби ж я вільна була, як Циганка,

То ж би я ходила з вечора до ранка,

А від ранісенька аж до пізна ночі,

Все бих ся дивила в ті соколі очі.

Все бих ся давила, бо мені би можна,

Гей, коби-м Циганка, але не вельможнаї

Бажає Панна стати пташкою, щоб полетіти слідом за милим. Може, він, полюючи, застрелить пташку.

Най умру хоть пташенятком

На його подвір'ї.

Може, озме мня в рученьку,

Та й промовить мило...

Поніс недоквітлі надії й тривогу сердечну в невідомі далі, зором обіймав рідні верховини та підгір'я, прощаючись з ними.

* * *

Куди закине доля людей у сірих жовнірських шинелях? Яку ще авантюру вигадає знахабніла австрійська вояччина? Довго не могли тримати полк в древньому місті Буковини. Треба загнати його в далекі міжгір'я Семигорода, бо армія, відірвана од народу, може бути найкращим опертям для влади свавільців і тиранів. Отож треба перегонити її з місця на місце та щоденно напучувати теревенями про великого цісаря та його добродійні вчинки. Тільки сильні духом не піддаються всепоглинаючому молохові темряви. Пісня, поезія стають тоді надійними захисниками поневолених.

Подорож до Семигорода викликала нові враження, породила нові хвилювання й роздуми. Полк зупинявся в Пешті, де Осип побував на тому місці, звідки проголошував свої промови співець угорської

революції Петефі. А в Гуморі проходили гуцули з похиленими головами біля в'язниці, тінь якої ятрила серця журбою, бо довідались, що за її стінами закатовано ватажка буковинської бідноти Лук'яна Кобилицю.

Десять літ уже минуло, як навіки замовк народний поборник. Замордували кати людину великого братолюбного серця, страдника й віщуна волі. Криють похмурі стіни катівні останні слова любові та прокляття нескоримого бунтаря. Час вибиває на своїх скрижалях титли безсмертя, переливаються вони в пісню народної скорботи:

Із-за гори великої зазоряли зорі,

Поховали Кобилицю у місті Гуморі.

Кує мені зозуленька копець Репучила 52

Ой уже си Кобилиці співанка скінчила.

52 Гора в с. Сергіях.

Новою струною забриніла в симфонії поетичного мислення Федьковича й пісня про Кобилицю. Довго вона викликатиме наміри написати біографію народного депутата.

Пам'ятним залишилося тимчасове перебування в Гуморі. Тут Осип тяжко захворів на запалення легенів. Ходили біля нього й доглядали побратими-жовніри. У тяжкому стані прибув до Семигорода. Оселився в казармі.

До всього ще виявилися й нервові захворювання. У напруженому стані він пише "Сонні мари", передаючи епізоди поетичних видінь, наче пізнає в них голос матері, веде розмови з нею.

Уяву поета тривожать згадки про минулі роки. Вони зливаються в суцільний ліричний мотив шукання щастя, правди, щирої дружби. Пригадуються епізоди з італійського походу:

У синє море сонце вже потало,

І всюди мирно, всюди тихо стало,

Лиш з Дому Марка дзвони в складних струнах

Пустили голос срібний по лягунах.

Мариться Венеція з собором Марка, Палац Дожів "з ясного мармору". В гармонію нічних венеціанських звуків поволі вплітаються нові мелодії:

Домами стало світло погасати.

В лягунах тихо, — часом десь гітара

Поплаче трохи, часом милих пара

В закритій барці стане гоготіти...

Та наймилішими здаються звуки буковинського роздолля. Адже "на Підгір'ю пісня не втихає", там навіть "камінь заспівати може".

Та пісня прославляє смілих, бо гори не приймають кволих духом. Там —

Капітан Довбуш спочиває —

Підгірський мститель.

Поволі уява поета проймається рідними звуками. Що то? Голос трембіти?..

Так, так, трембіта десь приповідає...

І чо ж так дуже миленька жаліє,

Що чагір в'яне, скалам серце мліє? —

Відай, мене так бідного витає...

Переноситься поет згадками до Чорногори, до Довбушевої могили. Тоді гармонія слів із думки в пісяю переливається.

Дуже добре тямлю,

Як я, бувало, явору наламаю,

Відтак барвінку дикого намичу,

Та й сі хрести два ялібно затичу;

Відтак си сяду кобзу настроїти,

Та й зачну пісню Довбушеві піти,

Аж плачу часом...

У "сонних марах" пропливала ніч, а ранок приносив сумні картини суворого жовнірського горювання.

* * *

Кожного свята Осип одягав своє гуцульське вбрання і запрошував погостити земляків, бо одноманітне життя в казармі пригноблювало думки і почуття.

Сходились жовніри-гуцули, по можливості хто одягав крисаню, хто киптар, хто кольорові гачі. Наче свіжим повівом з буковинських гір наповнювалась кімната, в яку запрошено гостей.

— Здорові були, пан лекман 53, — найстарший з гуцулів першим обзивався, переступивши поріг.

53 Поважна людина.

— Здоровенькі були, рідний батьку, — подавали голоси й. інші.

— Здорові, краяне рідні, черемоські, — вітав друзів Федькович. — Як ся маєте?

— Нічо, здорові, дякувати бога та добрих людей.

— Чому ви, хлопці, сумні стали?

— Бо, відай, недобру вість яку доля на битих крилах принесла...

— Не журіться, соколи милі! На свято кличу вас. Сідайте до столу! Наші друзі надіслали дорогі дарунки зі Львова! На столі лежали книги. Одну з них урочисто взяв Осип.

— Ся книга зветься "Кобзар", її написав наш співак народний з наддніпрянської землі Шевченко. Слухайте, що пишеться в ній, — Осип почав читати "Кобзаря".

Наче розсовувалися похмурі стіни казарми і відкривалися перед очима далекі простори, де "по діброві вітер виє, гуляє по полю", де носить шляхами свою недолю Катерина, де на заклик Залізняка сходяться святити ножі гайдамаки. Поетичні слова западали в жовнірські серця, єднали помисли й почуття. Глибше пізнавав поет духовний світ своїх побратимів. Кожен з них вловлював зміст прочитаного, а потім вони починали награвати рідні мелодії на флоєрах у супроводі скрипки, сівши тісним колом біля Осипа. Зворушений щирістю краян, він починав імпровізувати свої, народжувані в казармі, співанки.

Ой вийду я з хати та й стану гадати:

Коби-то не зброя, не білі кабати,

Ой то ж би-м полетів, як куля, як кріс,

Де-м орлом родився, де-м соколом ріс.

Виходить із хати рідненькая мати:

"І слихом слихатн, і видом видатні

А де ж бо ти, синку, а де ж бо ти бу,

Що моїх ти сльозей ніколи не чув?"

"Ой ненечко-утко, не жалуй, не думай:

Летів я за море, летів я за Дунай,

Ходив я далеко, далеко у світ,

Підгір'я шукати. Підгір'я там ніт".

Натхнений зустрічами, поет переходив від однієї імпровізації до другої, викликаючи кожного разу схвалення земляків.

Зашуміли темні лози

Козакові при дорозі.

По дорозі блудом ходить,

Вороного свого водить...

За північ було, коли розходились побратими. А декотрі поснули в його кімнаті. Осип ще довго не спав. Ніби продовжував задушевні бесіди з жовнірами, даючи їм поради та навчаючи бути свідомими своєї гідності.

Не спав, при миготливому каганці писав:

Можна трошки потужити,

Лиш би браття не збудити...

* * *

Готувалися побратими до великодніх свят. У кожного свій клопіт, свої турботи. Кожен мав принести якийсь дарунок до хати рідного лекмана. Той найкращу писанку, той викарбуваний топірець, той власноручно зладнану флоєру. Радий був Осип мати їх з щирих рук. Серцем сприймав усі болі добрих краян, приєднуючись до гуцульських святкових звичаїв, бо католицьких церковних традицій давно не визнавав.

Але чому стільки жури у виразі його задумливих очей? Мабуть, щось незвичайне має казати.

— Рідні краяне! Вітаю вас зі святом, яке споконвіків наша Гуцульщина відзначає своїми звичаями, — кожного обіймав і цілував.

— Спасибі, пане отаман!

— Дай, боже, у всьому добра та гаразду.

— Слава віднині й довіку!

— Щоб святилося й добро творилося!

У кожного побратима знайшлась якась приповідка.

— А тепер, братове, послухайте вістку, принесену здалеку, — вщерть налилися смутком очі Осипа. — Слухайте й пам'ятайте! Не стало співця України! Помер той, чий голос лунав од дніпрових круч до рідного Черемошу. Помер Тарас Шевченко. Вічная йому пам'ять!

— Вічная пам'ять! Вічная пам'ять! — загомоніли всі.

— Вічная йому слава! — промовляв скорботно Осип.

— Вічная слава!.. Вічная слава!..

Печаль великої туги лягла на всіх.

Сідали по-святковому за стіл, пили наливки, їли гуцульські страви, згадували рідні оселі. Заговорив мовою поета й Осип — "Співацька добраніч. На скін Тараса Шевченка".

Світить місяць світлесенько

В молоденькім маю,

Би ся було виднесенько

На козацькім краю;

Би ся було виднесенько

В калиновім лузі,

Як вкраїнський співаченько

На Вкраїні тужить.

Присягою ширити Шевченкові думи прозвучали заключні рядки скорботного вірша.

На добраніч ти, віщуне,

На козацькі діти!

Ляг єсь спати в світлі луни

В засльожені квіти.

Спи-ж ти, руський соловію,

Я за тебе тужу,

А як тутки зазоріє,

Я тебе пробуджу.

Сувора правда і щирість поетових слів, слізьми та кров'ю перемиті, роз'ятрювали пекучі болі, а в очах викрешували іскри жалю й гніву.

З похиленими головами розходились жовніри. Десь ще лунали звуки церковного гімну "Пречиста діво". А він сідав до невеличкого столу, чоло мережилося брижами незгасаючої задуми. Зовсім не по-церковному писав сатиру "Пречиста діво, радуйся, Маріє".

В уяві поставали Шевченкові безталанні покритки і сироти. А за ними прибували, наче просили поради, знедолені та горем биті шукачі притулку. Покладалися на папір дрібно писані рядки, снувалося мереживо вразливих малюнків, а слова церковної пісні звучали повним дисонансом до явищ жорстокої дійсності. Там молодий жовнір забитий лежить, "личко студене, шати му криваві", а там он помирає бідне сиротя, "там онде блудить сплакана дитина". А в церкві теленькає дзвін і співають "Пречиста діво, радуйся, Маріє".

Кожну строфу бере поет у кільце словами того співу, і вони звучать саркастично.

Не зводиться із-за столика, поки не наниже всіх строф на папір. Уже тьмяно сіріють стіни, підпираючи низько навислу стелю казарменої прибудови, перестає теленькати церковний дзвін, а з думки не сходять уявні гості. Як стогін, проклять, звучать народжувані слова.

Століттями вінчав народ у мріях пречисту діву — втілення надій, честі, добра. Церква відібрала вистражданий образ, квітчаючи ним урочистий свій гімн. Треба повернути той образ народові. Отож, наче сходяться до поета в жовнірську казарму пригноблені й поругані, наче благальне звертаються до нього.

Привітай їх тут, поете поневоленого народу! Словом поділи з ними і гнів, і скорботу. То ж твоя муза уболівань і мрій. Чути в ній і голос матері сумний, і леління первоцвіту юнацьких принад. Зрошуй їх краплинами крові живого серця, щоб слово бралося вогнем, освітлюючи в сивій млі надії.

Краю мій, озвучений голосом трембіти! Тобі дарує свій спів непривітаний долею поет, дарує написаний живим словом вірш-сатиру "Пречиста діво, радуйся, Маріє", що перегукується з безсмертною музою Шевченка. У нього треба вчитися проймати людські душі живим словом. Не відберуть його з уст поета, не вирвуть з чулого серця ні порфіроносні блазні, ні лакеї ниці.

* * *

Не заскніли думи співця в найтяжчі часи відриву від рідного краю й народу. Всіма помислами жив і творив для нього. Вогонь творення не згасав, а з кожним днем спалахував новими зблисками.

Часто виходив з тісної казарми, коли ще ранній світанок ледь торкався рожевою габою небесних схилів. Там десь, далеко за обрієм, точиться життя берегами Черемошу, там пісня плине буковинським краєм. Думками і словом обіймав ті простори.

Поет жовнірської недолі ставав співцем усієї Буковини. Звертався до свого друга Горбаля: "Ти не знаєш, брате, як мені тяжко приходить дещо гарного написати. Ох, брате! Коби того я ся хоть на два роки свої землі вздрів, заспівав би я вам інак..."

Бачив і уві сні перед собою рідні гори з кучерявими схилами та розлогими долинами, чув гомін гірських річок та потоків, живими поставали казки та перекази про волелюбних опришків, їхньому славетному ватажкові Юрію Гінді присвячує однойменну баладу.

Крилатими помислами сягав далеких обріїв часу. Вірив, що впадуть імперії — тюрми народів, підтримувані багнетами тиранів, диктаторів, владарів-пройдисвітів. Повстануть народи, принесуть на вівтар вселюдськості скарби своєї душі. Може, і в горьованому жовнірському слові поневоленого буковинця знайде хтось ще неспопелілі іскри, може, нахилить він голову і скаже дітям своїм: "Він правду любив".

Написане одсилав друзям до Львова. Радий був одержати вісточку од них, довідатись про події. Заадресував баладу "Юрій Гінда" друзям до Львова. А незабаром переслав і поему "Новобранчик" з посвятою: "Костю Горбалеві на поклін, аби згадував 2-го німецького просимця 1852 року, коли мене обстригли". Відзначив цими словами десятиліття тяжкого жовнірства. Сповіддю перед другом зазвучали рядки поеми. Не одного гуцула спіткала лиха доля, якої зазнав новобранчик Іван. Поділяє з ним співець свою власну скорботу.

Коли німці не застріля,

Самий ся застрілю...

Розповідь про поневіряння новобранчика-гуцула, якого рекрутчина одірвала від родини й призвела до загибелі, доповнюється болісними звертаннями:

Чого нам тривати, панове молодці,

Коли наша воля в поганих руках!

Ведуть нас під міру у мокрій сорочці,

В кровавій пускають по десять роках...

Найкращі роки своєї юності змушений був віддати Осип осоружній муштрі, безславним походам. А тепер змужнілий поет закликає братів до єднання, сподіваючись на часи —

Як Галичан поклониться

Україні-мати, —

Як руський син у кармазини

Вбереться, не в лати.

Проймаючись протестантським духом Шевченкового "Кобзаря" та впадаючи у властиву для романтиків ідеалізацію козацької минувшини, Федькович висіває зерна громадської свідомості на рідній ниві. "Нивою" він назвав свій вірш, написаний у казармі.

Доки маю світом нудить,

Доки маю люде гудить,

Доки маю дожидати,

Заки Галич зможе встати?

Лише сам я рано встану,

А оповівшись щиро богу,

Займу воли круторогі,

Зорю гори та й долину,

Зорю свою Буковину,

Як наш Тарас, як мій тато

Научив мене орати;

І віру, любов, надію

Буковинов скрізь посію.

Сіяна поетом надія давала свої паростки. Десятиліття його жовнірства позначилось ще й звісткою, принесеною зі Львова. Надійшла до семигородської казарми книжечка, на якій значилося:

Поезія

Іосифа Федьковича

Львов 1862

І радісно й сумно було дивитися поетові на цю книжечку. Хотілося, щоб не такою вийшла вона. Не задовольняла роблено хвалебна передмова Дідицького. Ні, не купити такою похвальбою народного співця. Прославляє він нескориму пристрасть, волелюбство своїх земляків, береться писати повісті з гуцульського життя. Тут, у казармі 41-го полку, народилися "Люба-згуба", "Серце не навчити".

У львівському журналі "Вечерниці" 1862 року сповіщалося: "Наш поет Федькович зачинає будити симпатію і у сторонських людей. Проф. Ціхановський пише з Гейдельберга:

"Знаете, я в восторге от Федьковича — это великий позт. Я читал из него кое-что Ивану Тургеневу (знаменитому романисту) — и он в

восторге; и я передал ему прочитать и дать Марку Вовчку... Они что-нибудь напишут об Федьковиче или из него переведут".

Редакція "Вечерниць" тримає зв'язки з письменником. У журналі було надруковано ряд його творів, зокрема першу прозову повість "Люба-згуба". У листах до співробітників журналу Осип повідомляє про свої літературні інтереси. Листування з Данилом Танячкевичем стає помітним епізодом у його творчій біографії. Від нього Осип одержує нові видання художньої літератури, яку читає й сам, і в колі слухачів-жовнірів. "Нема в нас сонця, як Тарас, — пише він до Танячкевича, — нема місяця, як Квітка, і нема зіроньки, як наша Марковичка. Про Тараса та Квітку нема що більше й казати, а про Марковичку хіба тільки скажу, що звичайніш та краще не годен уже ніхто написати... За Куліша не знаю, що вам казати, — може бути, що я його не можу так оцінувати, як він вартий, але й його не можу читати... Куліш дуже учений, але не знає ще серця свого народу".

У листах скаржиться Осип на свої недуги, сумує з того, що, можливо, доведеться загинути на чужині. "Якби я скоро загиб, братчики мої, то скажіть мені на Чорногорі красний хрест покласти. А Довбушеву кирницю скажіть красно вицимбрувати — кождий гуцул з-над Черемошу покаже вам, де вона є".

Перебуваючи в стані недуги. Осип не переставав писати поеми "Новобранчик" та "Лук'ян Кобилиця". Зачитував написане жовнірам. Пізнавали вони в творах своє тяжке бідування та історію рідної Гуцульщини, а рядки поеми про Кобилицю знали напам'ять.

Шумить, летить наш Черемош

Кровавий у море,

А могили берегами

Чорніють, як гори:

Кого ляхи замучили,

Кого утопили,

А хто не ждав, поки втоплять,

Сам скочив у хвилю.

Сумно зарув наш Сокільський,

Голосить Сучава:

Сини мої нещасливі,

Нащо ваша слава,

Нащо думка козацькая,

Батьківськая воля,

Коли усі погинете

У ляцькій неволі!..

Сперли ліси, сперли пашу,

Дров ні хворостини,

Ваші жінки, ваші діти

Від студені гинуть.

А з-під вас ся поточили

Кровавії ріки...

Закинутий у далеку межигірську казарму, поет вінчає сміливим словом виплеканий ще з дитинства образ народного ватажка. Адресуючи свою поему до земляків, багатозначно натякає:

Чи ще не час легіникам

На коники сісти?

Знаходив Осип щирих цінителів своїх творів. Плакали земляки, читаючи "Любу-згубу", співчували долі закоханих, пізнавали в поведінці Ілаша невтримну вдачу легіня-гуцула. Уболівали за Василя, Калину та Марійку. То були справжні квіти Буковини.

У назву гуцульської повісті "Люба-згуба" вкладав поет і свої болі недоквітлої любові.

* * *

Новий 1863 рік Осип зустрів у ліжку, хворіючи знову на запалення легенів. Чекав на видужання та звільнення з армії. Уявляв себе лірником, що розносить по Буковині рідні співанки, мандруючи від села до села. Розповість він людям історію свого пишноквітного краю, поширить освіту в народі.

Нетерпляче чекав того дня, коли скине з себе набридлий мундир і католицьке ім'я. Такий час настав по видужанні. Сходилися земляки проводити свого улюбленця. Підносячи перший келих, він промовив:

— Рідне браття! Випиваю цю гіркоту разом з жовнірською недолею! — кинув на підлогу келих, розбив його.

— Слава нашому краяну! — загули голоси жовнірів.

— Розчерепити б і нам ці пугарі!

— Ні, ще нам пити до дна свою біду! Обіймаючись, стали колом краяни, наче готувались до танку. Посередині Осип. Затяг імпровізовану пісню:

На рокиті трембітар

Із трембітою стоїть

І так згорда, як сам цар,

Погляда на нижчий світ.

А там спрага, а там порох,

А там мука та кайдан...

Жовніри ще тіснішим колом обступили Осипа, підхопили різноголосе:

Що там твориться в долині?

То куми з хрестин ідуть.

А там далі домовину

Неукритую несуть.

То ж в них тільки тої волі,

Що родиться та вмирать?..

О, вмирайте ви там вдалі,

Я вам буду трембітать!

Переходили до прощальних співанок, повитих словами приязні і скорботи розставання. Тоді голоси побратимів такою журою звучали, ніби то виривався невільницький стогін з турецької каторги. Осип наказав приготувати трембіту. Адже дехто з жовнірів добре майстрував її з березової кори.

Налили келихи вина, дали один Осипу в руку.

— Вип'ємо за подію значну! Однині католицьке ім'я Осипа я скидаю з себе. Маємо його назавжди погребти, хай народиться нове моє ім'я Юрій. Хай же трембітар затрембітує! — вихиливши, кинув і цей келих, аж заіскрилося череп'я.

Звуки трембіти потрясли повітря. Дехто переходив од співу до сліз. А кому не вистачало голосу, той затискав у кулаці руку свого товариша, наче ним зусилював і звучання пісні, і клич трембіти. Один по одному підходили до Юрія, обіймали його, вітаючи щирими словами.

— Слава нашому Юрію!

— Коби лиш щасливий був та бартку гуцульську тримав у жмені!

— І піснею підохочував нашу братію!

— Аби здоров і ласкавий був!

Загомоніли краяни, випроводжаючи Юрія в дорогу, просили передавати вітання рідним та низько уклонитися буковинській землі.

* * *

Відставного поручика привітали в Чернівцях голубі стіни скромного дванадцятого номера в "Hotel de Russie", в якому не вперше зупинявся.

Поволі почав виходити на вулицю. Радів, спостерігаючи, як березневий провесень зрушував кригу на Пруті. А узгір'я ще кутались серпанками, які сягали й вулиць міста, хоч повітря пахтіло свіжістю буковинських обширів. Його вдихав на повні груди прибулець із семигородської казарми. Пізнавав знайомі будинки, зупинявся, сподіваючись зустріти дорогих знайомих.

Давно протоптаною доріжкою потрапив до двору, в якому бовванів самотній кипарис — свідок незабутніх зустрічей. Стояв, наче в забутті, сподіваючись, що от-от вийде та привітає люба панна, що не раз чарувала його своїми співами, сміхом і танками. Здавалося, одна мить такої зустрічі буде найщасливішою хвилиною в його житті. Але навколо тихо, нікого не чутно в замкненому будинку. Німували околиці, мовчало небо. Тишу порушував тільки вуркіт голубів. Пригадував, як виходила Емілія, кидала крихти птахам, раділа, спостерігаючи за ними. Може, вийде й тепер? Може, невблаганний час ще не викрав незабутні хвилини?

Приніс до цього порога пошматовану, але не розтерзану вщент душу. В задумливому неспокої тримав у руці книжку своїх віршів. Подарує їй сповідь своєї душі. Адже життя приносить людям не тільки болі розлуки, а й хвилини радісних зустрічей, теплих обіймів. Надійде ця хвилина, і він буде просити пробачення. Тепер можна все виправити.

Обережно постукав. Ніхто не вийшов. Ще постукав — тихо, німотно. Ладен був бити в двері, гукати. Але тиша наче зловтішно обволікала будинок, у ньому не було жодної живої душі.

Навмання пішов вулицями. Зупинився біля залюдненого собору. Розходились після служби люди. Увага багатьох була звернена на розкішний екіпаж та запряжених у нього баских коней, розгін яких стримував машталір-молдаванин. В екіпажі сиділа по-святковому одягнена пара — молода жінка й літній чоловік. На їхніх обличчях вигравали щасливі усмішки.

Федькович ступив кілька кроків і застиг, пригорнувши до грудей збірку своїх поезій. Кинула на нього здивований погляд вродливиця. Пізнав її, й уста прошепотіли ім'я Емілії.

Як усі сні промайнув екіпаж, а він нездвижно стояв, уражений несподіванкою, чув розмови людей:

— Щаслива!

— Одружилась з багатим!

— Забирає її до себе в Ясси...

— Мабуть, своїми танцями причарувала.

— Краще б молодшого...

— Був і молодший, та десь у війську.

— Така доля...

Щоб не чути ущипливих розмов, швидко пішов, увесь час тиснучи до грудей збірку поезій. Так блукав навмання вулицями, аж доки не потрапив до готелю. Уже звечоріло. Запалив світло, ліг у ліжко. Але не міг заснути. Мучило безсоння.

Дочекавшись ранку, пішов знову ходити вулицями. Зупинився біля будинку, в якому мешкав батько. Не наважився зайти.

Ось і мешкання Найбавера. Як і колись, видно крізь вікно портрети Гейне, Шекспіра — свідків незабутніх зустрічей. Зупинився. Вийшла служниця, повідомила, що Ернст десь поїхав.

На березі Пруту зупинився, полинувши думкою до рідного Сторонця-Путилова, наче вчував благальний голос матерії Треба поспішати на її клич. Багато літ не бачив страдницю.

Скоріше б зустрітися з нею, принести до рідного порога свої не розгублені по чужинах почуття.

Але треба ще затриматися в Чернівцях, щоб формально зняти з себе католицьке віросповідання та з'ясувати справу з наданням пенсії.

Відміряв останні кроки багатолітніх жовнірських поневірянь. А в голові зринали запитливі роздуми:

Голубко-серце, надіє,

Куди ти знов ся зриваєш?

Куди летіти гадаєш?

Не видиш, буря як виє?

Голубко-серце, надіє...

ГЛАВА П'ЯТА

ГУЦУЛЬСЬКА ПРАВДА

Про що це гуторять краяни, з якими подорожує до Сторонця? Спочатку не вникав у ті розмови, бо увагу полонили весняні краєвиди, торжество перемоги в природі, де все живе буяло і квітло. Скаржились вони на урядовців та поміщиків, які після дарованої цісарем конституції ще більше посилили гноблення трударів.

— Хто стерпить трекляті сервітути 55?

55 Повинності, загарбання чужої власності.

— Та цур їм!

— Купаємо си щоднини нашими плачами.

— Тото є наша гуцульська правда...

— За користування лісом та пасовиськом відбирають чинш вівцями, салом, грошима.

— Терпи, куме, аби живий був.

— То-то вже нажиюся...

— Був колись Лук'ян Кобилиця, кликав до гаразду.

— Замордували, а тепер мордують кожного. На наші цяти 56 не зважають...

56 Сльози.

Розмова краян обволікала туманом радість повернення.

Подорожуючи, він пізнавав давно відомі двори, оселі, спостерігав, як за чотирнадцять літ похилились будівлі та огорожі.

Зупинилися на горі Німчич. Знявши з голови кашкета, Юрій зором вимірював роздолля, де легкокрила блакить залягла серед гір, а низини пишнобарвним вінком перевито. Не одягаючи кашкета, спускався до Черемошу, низько вклонився йому, наче зустрів незрадливого друга, якому можна довірити найсокровенніші таємниці душі. Тепер кожен крок подорожі приносив спогади ранньої юності.

Нарешті заструменіла в підгір'ї течія Путилівки, наче вливала молоду силу в натомлені груди. А ось і рідний Путилів, ніби приліг у затінку обвішаний торбинами стомлений жебрак. Зупинився Юрій біля рідного обійстя, оглянув його і пішов до хати.

Стара згорблена жінка розпростерла руки для обіймів, благальним голосом обізвалась:

— Сину мій... Синочку любий!

— Матінко ріднесенька!

— Осипку мій...

— Нене, не звіть мене Осипком, я тепер Юрій!

— Не знаю, як це? — мати розвела руками. — А Юрій — це ж вигадане?

— Записався на православного Юрія.

— Того правдишнє гуцульське ім'я. Най буде. Оце ж і свято весняне Юрія уже відбуваємо. Відай, зголоднів у дорозі. Сідай поїсти.

Юрій скинув з себе військову одежу, недбало жбурнув її до порога.

— Дістаньте, нене, зі скрині мій давній гуцульський сардак.

— Хотіла б помилуватися тобою в цісарському кабаті.

— То, нене, моя жовнірська недоля.

Тим часом у хату зайшов чоловік, несучи оберемок дров.

— Це наш наймит Юзько! — пояснювала мати. — Добрий, як рідний. Доглядає все господарство.

— Юзько?! — перепитав Юрій.

— Так, це я! — відповів, випроставшись, чоловік.

— Де ти в бога взявся? Гадав, що десь у мандрах запропастився. А ти живий, нівроку.

— Привела мене доля, друже, до твоєї хати.

— Нене, — звернувся Юрій до матері. — Віднині най Юзько буде не наймитом у цій хаті, а моїм другом, бо доля давно нас поєднала.

Нежданe свято завітало в хату Федьковичів. Мати не відступала від сина, голубкою вуркотіла біля нього.

— Прошу тебе, Юзьку, цими ж днями заклич гуцулів, що були зі мною в поході. Коли живий Михайло Дучак, то відшукай і запроси його.

— Живе не близько...

Тиха радість повивала прибульця до рідної хати. Оглядав свій гуцульський сардак, наче якусь коштовну знахідку.

Я ж бо тебе не зверчуся,

Руський мій сардаче!

Тепер аж я заспіваю,

Тепер аж заплачу,

Бо маю я в що утерти.

Широкії поли.

Не скину тя, мій сардаче,

Ніколи, ніколи.

* * *

Чепурила, як до свята, мати хату, люб'язно поглядаючи на сина, що сидів на лаві, ладнаючи свою давню флоєру.

— Коби невісточку мала, заквітчала б, гейби святкову ялицю, посадила обік тебе, Юрасику, та й ніжки їй у зіллячку скупала.

— Не кажіть такого, мамо.

— Оженися, синку. Оженися, бо я вже не годна в каті лад дати.

— Не печальтеся, нене. Дівчини в мене нема...

— Ходив по світах і не знайшов? Бідна моя голівонька, соколику рідний.

Журливі слова матері обпікали Юрія, викликали зворушливі спогади.

На подвір'ї почувся тупіт коней. Незабаром двері розчинилися, і Юзько ввів до хати цілу ватагу по-мисливському зодягнених людей. То все давні друзі Юрія. Прибули вітати й, за гуцульським звичаєм, привезли меду, вина та печеної дичини. Задзвеніли топірці й кріси, гомоном сповнилася хата.

— Добридень, пане господарю!

— Низький уклін!

— Хай добро жиє у цій світлиці!

— Щоб ся не переводили хліб та добрі звичаї!

— Спасибі! — Юрій обіймав друзів, — Сідайте до столу, любі!

— Вітаємо й зичимо щастя!

То все були бідні гуцули, що зазнали і жовнірської недолі, й поневірянь. А були й такі, які зналися з Кобилицею, за що скуштували буків. Це ті, хто не корився владі поміщиків та не забував Довбуша.

З кола ступив наперед трохи згорблений, уже немолодий гуцул. Юрій вийшов йому назустріч і міцно обняв.

— Михайлику мій, славний Дучаку! Щасливий зустріти тебе в рідній хаті. Не забув мене, не забув дружби в італійському поході?

— Не так ми-сь любили, щоби ми ся забували, товаришу милий. Візьми подарунок. Зберіг його, як велів ти, друже! — Дучак подав Юрію топірець з вирізьбленим портретом Гарібальді.

— Пізнаю цей топірець. Пригадую і поле ломбардійське.

Побратими розглядали топірець, а Дучак розповідав, як він його беріг до зустрічі з Юрієм. Всі чотири вітри най розкажуть про ті події.

Тісніше сідали побратими, слухали розповідь Юрія про жовнірські походи. Дзвеніли келихи, й виривалася з обіймів пісня журби:

Що ж того за диво,

Що ми п'ємо пиво

Ворогам на смуток,

Нам на добрий скуток...

Хтось подав думку прогулятися на конях у гори.

— У гори, у гори! — підхопили інші.

Помчала ватага вершників. Перед вів Юрій. Поруч мчав Юзько, наче джура за ватажком. Виходили з хат гуцули, вітали вершників.

— Поїдемо аж у Розтоки до нашого побратима Олекси Чернявського!

— Того, що міст побудував через Черемош?

— Того ж!

Ночували в новій хаті Олекси Чернявського. Коли поснули побратими, Юрій ще довго слухав розповіді Олекси про побудову мосту через Черемош.

Вранці, коли попрокидались побратими і сіли снідати на запрошення господаря, Юрій прочитав вірша "До мого брата Олекси Чернявського, що збудував міст на Черемоші у Розтоках".

Мостив мій братик мости

З білої риби кості,

З каменя дорогого,

З персня золотого.

Мости, брате Олексику,

Мости ти, мій друже,

Єднай нашу Буковину

З Червоною Русев 57

Най Черемош запінений,

І Чорний, і Білий,

Із братію із руською

Нас більше не ділить.

Най возьмемся однов силов

До одної справи:

Добувати батьківської

І волі, і слави...

57 Так тоді звали Галичину.

Повідав Юрій друзям про мости... Віднині хай навіщає брат свого брата, користуючись не бродом, а мощеним переходом. Хай провісники визволення прибувають новозбудо-ваними мостами і ведуть до світла людей та до щастя. Щоб сходились до тих мостів і верховинці, й підгоряни. Хай будувать мости простягають трудівні руки і буковинці, і галичани, і наддніпрянці, та й брати від Дону до Волгиі Може, тими мостами гуцульська правда вийде на широкі простори світу.

Залишаючи гостинну хату Олекси Чернявського та його подвір'я, Юрій ще раз ступив на міст, перейшов ним на той бік Черемошу, та й коня свого перевів.

Най загостить з того боку

На наше подвір'я

Руська щирість...

Слідом за Юрієм перейшли міст побратими, ступили на галицьку землю, привітали її.

* * *

Журилася мати, дивлячись на сина:

— Все з тими вівчарями знаєшся, десь з ними їздиш. Чого не женишся? Не година я вже.

З жалем поглядав він на сиву голубку, слухав старече воркотання, а думкою линув далеко за обрії. Не знала мати, де він блукав. Не знали про це і його побратими.

А він помандрує аж до Черемошу, сяде на березі, слухає, як хвиля шепоче, миючи круті береги. Наче прагнув збагнути мову розвихрених водограїв, линув думкою за хмариною, що поринала віддзеркаленою в хвилях.

А навколо шумлять дуби, неначе розмовляють козацькі діди, статечно даючи поради. Чується відгомін чорногірських верховин.

Раптово розвіяла мереживо мрій дараба, що понеслась по воді. Співучий голос водія-керманича покотився відлунням по берегу. Забісилися хвилі, б'ючись об дарабу, стогнали, шаленіли, кидаючись на берег, рвали підмиті коріння дерев. А керманич владно тримає стерно, ще й приспівує. Несеться в простір та пісня і тоне в стрімкій глибині. Про що він співає, яку казку складає в змаганні з хвилею прудкою?

Як казка, народжується тоді балада. Слова обіймаються з хвилею, з просторами підгірського роздолля.

Керманичу молоденький,

Серденько —соболю!

Возьми мене, керманичу,

На воду з собою

Та занеси копець світа!

Копець світа, брате,

Занеси долів водою.

Щоб тут не бувати...

То залягає хвиля, то знову брижиться, словами вимережує благання, не відстаючи від плину дараби.

Реве, гуде наш Черемош —

Керманич не чує:

Усе далі та все далі

Дарабу кочує...

Стомлений повертався додому. Зустрічала на порозі мати, дивувалася з поведінки сина, читала тривогу в його задумливих очах. Питала й не допиталася про його довгі блукання. А він усе писав щось у листах до Львова. Одержував звідти журнали. А в журналі "Мета" незабаром читав і свою баладу "До керманича".

Добре було б видавати такий часопис на Буковині. У Чернівцях виходить "Буковина" німецькою мовою. Писав Юрій до Танячкевича: "Іноді в Чернівцях був я в редактора "Буковини". Не одно ся там говорили, а нарешті прийшли до того, чи би не могла на нашій Буковині одна руська часопись, от, напримір, як "Вечерниці", виходити. Професор Найбавер казав, що він міг би зараз концесію дістати, сли би я ся

редактором тої часописи обібрав. Я знов йому казав, що мушу ся вперед з тобов порадити".

Думка про періодичне видання рідною мовою була підтримана багатьма. Юрій одержував про це листи зі Львова, Тернополя та інших міст. А Танячкевич писав: "Прийшов час, що справді давню мисль про видання нашого рідного письма в Чернівцях ділом об'явити маєм! Братику мій! Тут треба великого приготовлення і роздумування".

Деякі події відволікали цю справу. Багато брав на себе громадських обов'язків Юрій. Виникли ускладнення в його особистому житті.

* * *

Все частіше й частіше прибували до Юрієвої хати гуцули, приносили свої жалі, скарги. Слово "сервітути" звучало в їхній мові, як прокляття, як пуга, що дошкуляє по живому тілі. Нужденні, підневільні, хилили вони свої трудівні плечі, не знали, де шукати захисту й порятунку.

Читав у похилих постатях, тоскних очах велику народну скорботу. Дехто приводив діток у подертих киптариках.

— Заступися, синку. Ти письмо знаєш і бував по світах.

— Кажуть про сервітути. Бо нікому захистити нас. Пан за пана тримається, наче п'явка за п'явку. А ми самі, темні.

Падали ниць прохачі, ловили руки, щоб поцілувати. Навчили й діток цілувати руки.

— Не кланяйтеся нікому, гуцулиі Не цілуйте рук! Подивіться! Адже наші гуцульські гори не хиляться перед хмарами!

— Синку наш, не нам ся рівняти до гір. Ми зраджені свойов долев.

— Топірці треба міцно тримати в руках, щоб не зраджувала доля, — запитливо поглянув на прохачів Юрій.

— Або ми знаємо... Потупилися наші топірці, не годні й горобців полохати.

Гуцульські сльози проймали жалощами серце поета. Він давав їм поради, писав супліки. Щонеділі навідували його делегати з околишніх сіл, приносячи нерадісні вісті, а з ними й душевні муки.

Брався писати нові твори. Не завжди закінчував їх, відкладав надалі. Львівські приятелі зверталися з листами до Юрія, закликаючи надсилати написане. Але Федькович відповідав: "Треба, мабуть, кобзу на клинок повісити, а самому ся до ціпа та до коси узяти, щоб робити..."

Цими словами хотів сказати, що є справи, які він не може відхилити від себе. Ставав захисником гуцульської правди, що спокій і час забирає.

Сумними рядками зазвучали поезії.

Тепер з жовнірської неволі переселявся в світ гуцульської бідняцької долі. Так з'явилася поема "Дезертир", написана за живими переказами побратимів. Епіграфом до неї поставив Шевченкові слова:

А я так мало, не багато

Благав у бога — тільки хату,

Одну хатиночку в гаю.

Відкладав до слушного часу закінчення поеми. А тим часом несподіване лихо увійшло в оселю Федьковичів. Невеселими були новорічні свята, коли Путилів спіткала пошесть тифу. Не встигав панотець правити служби по померлих. З'явився він з кадилом і в хату Федьковича, коли померла його мати в січні 1864 року.

За народними звичаями відбувався похорон. А трембітарі зійшлися не тільки з рідного, а й з навколишніх сіл. Принесли вони свої жалі та пошану до цієї хати, де народився і жив захисник гуцульської правди. Коли затрембітали, то й гори обізвалися смутком, наче то плакала гуцульська доля, сльозами і кров'ю кроплена...

На кладовищі став на коліна Юрій, обіймав свіжу могилу, заквітчану ялицею. Звівшись, обійшов засніжені могили своїх сестричок. Зупинився біля Марійчиної, дивився на ялицю, що сам колись посадив на знак любові до сестри, від якої вчився співанок і казок. За п'ятнадцять років смерека розпустила віти, наче простягла жалібні обійми. Смуток нахилив голову Юрія. Його обступили побратими, тримаючи трембіти, як знаряддя, готове до бою.

Супроводили друзі зажуреного Юрія аж до хати. У риданнях билися звуки трембіт, розносячи жалобу по гуцульській землі.

* * *

Незважаючи на морози й снігові, Юрій тепер не одягав на голову крисані — так велить звичай віддавати шанобу померлій.

Приходили й простоволосі гуцули до двору, приносили нові й нові жалі.

— Обрали нас краяни від Довгопільського околу просити твоєї ласки, сину. Наша жура привела сюди. Стань за нас у сервітутському ділі, захисти нас відтак у суді.

— Змилуйся, рідний соколе, най вашій померлій нені легкою буде землиця на цвинтарі, — благали жінки.

— Не йму, яку вам раду дати?

— Добру раду дасте, аби ваша ласка. А вчуле ваше серце знаємо. Єдин наш рятівник. Най добро не лишає повік.

— Що мені діяти з вами? — сумно дивився Юрій на прибульців.

— Стати нашим повноваженим. Най ваша доля щасливою буде!

— Гаразд. Візьму на себе цю тяжку ношу…

— Спасибі, добродію!

— Коли гинути, то разом, люде добрі. Сідайте ж до столу та розповідайте про свої збиткування.

Сідали до столу, оповідали тяжкі пригоди. Читав у тих оповідях Юрій велику життєву повість.

Нужденний вигляд людей, згорблені од непосильної праці плечі, передчасно постарілі жінки, хворі діти. Брав на себе Юрій тяжку ношу — стати захисником бідноти в суді.

Якось на свята зійшлися до хати давні друзі, щоб розважити господаря та й діло вирішити.

— Радий вітати вас, побратими! Давно час нам поговорити та журботу розвіяти.

Сколихнулись заквітчані барвінком та чорнобривцями стіни від розмов, дотепних приповідок. Юрій позабирав зі столу багато паперів.

— Понаписував цілі ожереди суплік, щоб довести одвічні права гуцулів на ліси та пасовиська. Карбовані вони кров'ю батьків наших!

— Ой, карбовані, соколе наш! — додавали прибулі.

— Правду кажете! Не знаю, чи слова карбувати, чи топірці нагострити, — Юрій запитливо глянув на всіх.

— Топірці в гуцулів нагострені. Але до слушного часу не будемо орудувати ними. Ще спробуємо позмагатися з лиходіями. Оце за тим і прибули... Маємо щось сказати...

Побратими переглядалися, мовчали.

— То говоріть, браття! Тут ніхто не підслухає. Говоріть вільно, як на козацькій раді!

— Багато про що є говорити, аби до ладу. Незабаром рекрутчина впаде на голови гуцульської бідноти. Наш сільський двірник потурає багатіям.

— Та й в суді за них держить руку. Чи посварились де люди, чи в корчмі заколот зчинили, то суд не зважає на правду, а приневолює бідноту, саджає невинних годувати блощиць у буцегарню або посилає на непосильні роботи.

Слухав Юрій, похиливши голову. Кожне слово тяжким каменем падало.

— Ваша правда, браття.

— Правда наша, але вона зав'язана у драній торбі. А кривда зверху сіла на ту торбу... Радилися ми і порішили обрати тебе, наш соколе-отамане, за сільського двірника. Незабаром мають статися перевибори. Зберемо всю голоту, всіх чесних газдів, громадських пастухів і не поступимося на сільській раді.

— Кричатимемо за тебе, Юрію, аж ся гори обзиватимуть!

— А коли наша не візьме, то й топірцям дамо роботу!

— Топірці най таки до слушного часу, братове. Але мені тяжко з усім цим упоратися. Сервітутські справи тягарем лежать на мені, — вагався Юрій.

— Сервітутські справи для всього околу, а двірництво для нашого рідного села. Захисти нас, добрий соколе, від зграї вороння!

— Просимо! Всі просимо! І кров наших батьків кличе тебе!

— Просимо згоди! А ми на раді не відступимо.

— Якщо так жадає громада, то я приєднуюсь до неї, — Юрій задумливо, з виразом жалю звівся, вклонився.

Навколо нього стали оборонці правди, наче лагодились у похід. У очах Юрія поєднувались рішучість з журбою. Гордість і гідність не залишали його і в часи смутку, і в хвилини збудження.

Коли розійшлися, Юрій сів до столу. Рука покладала на папері його тривожні думи.

* * *

Кожного дня одержував якісь звістки, повідомлення. Перечитував листи, давав відповіді. Ось обізвався Олександр Кониський, який багато працював над створенням монографічної біографії Шевченка. Як рідному, розповідає він про себе: "В січні 1863 року мене заслали — без суду — у Вологду, а потім у Тотьму. Тут я загубив і останнє здоров'я, і силу, і енергію; і на старість одружився".

В особі багатьох прихильників звертається до Юрія віденська громада; надсилає листи і просить дати відомості молодий на той час австрійський літератор Кароль-Емідь Францоз, якому належить честь дослідження Шевченка та популяризації його творів.

Тепло відгукувався на запрошення досвідченого літератора, педагога і фольклориста Якова Головацького збирати зразки народної творчості на Буковині, надсилав йому записане з уст своїх краян.

Справи вимагали бувати в Чернівцях. Тоді по дорозі зупинявся в Розтоках, навіщав свого друга Олексу Чернявського або жив у родича Олександра Волянського. Тут збиралося коло молоді. Наїжджала сюди з сусіднього села Олександрова своячка попівна Павлина Волянська. Ставного зросту, говірка, вона приваблювала юнаків милим поглядом синіх очей, доброю усмішкою та жартами.

Засилали легіні сватів до Павлини, але вона вередувала, не раз підносила їм гарбуза. Познайомившись з Юрієм, дівчина захоплювалась його грою на гітарі та розповідями про Венецію, Молдову, про військові походи і всілякі пригоди. В свою чергу своїми веселощами дівчина відвертала Юрієву увагу од багатьох турбот, тяжких роздумів.

Не відмовлялася вона, коли Юрій запрошував на прогулянку. Виходили далеко за обійстя, коли сонце лягало за гори. Разом слухали, як зозуля у вечірніх сутінках голосно лічить чиїсь літа або перепел обізветься в колоссях жита, пропахлого сонцем. Дівочим сміхом

обзивалася стежка, якою ступала нога веселунки, і той сміх відлунював у серці поета.

Наступного дня Юрій запросив її на прогулянку верхи в гори. Виїхали далеко за село. Зупинились на березі, де каміння перетнуло течію, утворивши невеличке озерце. Юрій аж мружив очі, дивлячись, як бавився вітерець завихреним волоссям дівчини. Повні губи її були напіврозкриті, а грайливі очі дивилися задерикувато, по-хлоп'ячому. З кожною усмішкою розкривалися перловими разками міцні білі зуби. Зелені чобітки щільно обхвачували ноги. Зріст і вся постава дівчини говорили про молодість і силу.

Переїздили мостом, побудованим Олексою Чернявським, на той бік Черемошу. Тут зупинили коней. Юрій став на землю, подав руку. Вона хвацько вистрибнула з сідла і опинилася в його обіймах. Жартівливо дівчина звільнялась від них, виявляючи свою фізичну силу і спритність.

Повертались до хати ввечері. Юрій відчував, як по тілу розливається млость від приємної втоми. Брався грати на гітарі, імпровізуючи бадьорі, грайливі мелодії. А Павлина приспівувала — була не тиха та сумна, а голосна та гостра на язик.

Лишившись наодиниці, Юрій поринав у роздуми, які наче гойдали його на легкій хвилі. В цій новонародженій дружбі знаходив зовсім не те, що приносили йому досі сердечні поривання.

Не забирала Павлина у нього стільки уваги, як минулі захоплення. Взаємини складалися просто, бо дівчина не стільки вдавалась у поезію, як сподівалась на одруження, її перестиглий дівочий вік вимагав цього. Юрій же знаходив у її дорідності та веселій, хоч і легковажній вдачі щось нове. Однак хотів уявити Павлину гордою, прославленою в піснях, якій можна довірити найпотаємніші мрії.

У думках народжувались бажання стати народним учителем, працювати в школі, навчати дітвору любити занедбану країну, служити правді. А чи віддасть цій справі свою розважливість і енергію Павлина? Колючі питання тривожили Юрія. Прагнув знайти на них відповідь. Хотів збагнути — чи можна назвати любов'ю такі зв'язки, чи це тимчасове захоплення, що дозволяло просто й розв'язано коротати час, забувати турботи.

Не писав ліричних присвят дівчині, не називав у віршах її ім'я. Але невимушені взаємини торкалися струн поетичної душі, породжували своєрідні баладні мотиви.

Дуже заклопотаним, наче сп'янілим, видався Юзьку після повернення з мандрів Юрій. Годі було розповідати йому про господарські справи. Увесь вечір Юзько лише поглядав, як той щось пише.

Нова хвиля вражень збентежила уяву поета. Народжувалась балада "Дві пісні рожеві. (Моєму коханню на поклін)". І пережите минуле, і нові хвилювання переплiталися знову в символічному образі рожі. Небезпеку, тривогу, страждання віщує вона. Але не спинити сердечних поривань, коли вони прокидаються й розквітають.

Таких пісень співатиму,

Як твій пишний квіт,

Нехай піде твоя слава

Рожевая в світ...

Тепер нового поетичного осмислення набуває образ рожі— поєднання любові й страждань.

І слухала пишна рожа

Пісні його любі

Та й схилилась, дрімаючи,

На вівчарські груди.

Ятрились червоним квітом спогади і нові надії. На розсуд чулих сердець понесе він свою сповідь — надішле твір до Львова, а ще прочитає Павлині. Як сприйме?

Не раз уже розмовляв з нею про бажання стати вчителем, сіяти в народі освіту, ширити свідомість. Лише б докінчити взяті на себе турботи сервітутські.

Думки про школу день у день міцніли. Поділяти б з дітворою радість праці, красу життя. Велике діло зробив Шевченко, уклавши "Буквар". Користуючись цим досвідом, Юрій приготував букварик для буковинських шкіл. Але чи затвердить його духовна консисторія? Чекав і не дочекався. Потрапив "Буквар" до рук мракобісів, які намагалися не освіту, а темряву ширити в народі. Прокляттям реакційній попівщині проймався народолюбець. Несхибно виношував у палкій уяві просвітительські задуми, хотів мати надійного помічника, щирого порадника.

Роздуми й турботи приносив до Павлини, сподіваючись найти в ній друга і прихильника. Читав їй свої твори.

— Чому, Юрчику, так багато пишеш про безталання закоханих?

— У тому безталанні доля нашого народу, — Юрій зачитав рядки повісті "Безталанне кохання": — "Пливе Дністер тихий, як той руський

народ, широкий, як його думка, глибокий, як його рани. По тім боці Галичина, по сім — Буковина".

— То все смуток, Юрію. А радощі де?

— Єй радощі. Гуцул уміє сумувати і радіти. Читали жарт на одну дію "Так вам треба!".

— Так їм і треба, — сміялася Павлина. — Посватались не тільки дві пари молодят, а й старий війт з удовицею. Утішно й весело, — наспівувала коломийки, зачитані з твору:

Спали сіно, спали сіно —

Спали й обороги,

А як ідеш до дівчини —

Не питай дороги!

Захопившись її співом, Юрій виводив і собі:

Ой гуцул ся легко вбує,

Легко му ходити,

Та й молоду гуцулочку

В таночку водити.

— Ось так, — взявши за руку Юрія:

Або мене, любку, люби,

Або мене лиши,

Або моі гарні очі

На папері пиши.

— На папері я давно написав твої очі, Павлинко. Але що з того?

— А щоб не було з того іграшки, ти мене посватай! — Павлина сміялась, дивлячись просто у вічі Юрію.

— Може, й посватаю...

— А я, може, віддамся, а може, й ні, — лукаво поглядала.

— Коли свататись, то без старостів. Я просто приїду до тебе з ватагою побратимів. Всі на конях! По-козацькому!

— Це мені подобається! Хай буде так! — Павлина обіймала Юрія. — Тільки умова. Ти прибудь в офіцерському мундирі. Лише в такому разі я стану під вінець.

— А якщо прибуду в рідній ноші? Офіцерський мундир нудить мені, псує настрій, — замислився Юрій.

— Я розважу тебе. Коли любиш, то зважуй на жіночі примхи.

— Але в мене є побратими. Вони дадуть найліпшу раду. Прикро буде зламати їхню волю.

— Я теж твоя побратимка. Не зламай і моєї волі. Вже твого віршика знаю на пам'ять:

Буковино, Волощино,

Мамко моя, ненько,

Як на тебе подивлюся, —

Гуляє серденько.

Там ті гори, наше море,

Поля золотіють,

Гуцул косу несе в росу,

Волох просо сіє...

Це твоя наука, — дивилась запитливо Павлина... Лагодився Юрій скликати побратимів, щоб їхати сватати наречену.

* * *

А тим часом ускладнилися справи по захисту селян від сервітутської кабали. Треба негайно відбути в Чернівці, виконуючи волю громади. Підкуплені свідки давали фальшиві свідчення. Одного з них пізнав Юрій по його гусарських вусах. Це той, що охоче брався карати буками жовнірів. А тепер він десь за вчителя — яка ганебна спілка з жандармами!

Виступаючи захисником на процесі, Юрій тримав себе з гідністю громадського уповноваженого. Стиль його виступу був не адвокатський, а відверто викривальний. Промовляв не юрист-оборонець, а страдник, який уболівав за долю свого народу. Вперше судді зустрілися з таким захисником. Не по нутру їм було вислуховувати промови без посилань на

правові артикули. Його посилання адресувалися до серця людини, до честі й совісті. Суддя навіть зауважив:

— Ви, добродію, виступаєте не на гуцульському зборищі, а в суді, регламентованому цісарськими законами.

Юрій ледве стримав своє обурення. Бачив, як обличчя сусідів скривилися, наче від несподіваного удару.

Вирішення справи відтягалося. За кожним разом виступи Юрія ставали нервовішими, сповнювалися іронією. Ледь помітна презирлива усмішка відбивала нескоримість уповноваженого від громади. Тут велась полеміка не тільки словами, а й зовнішнім виглядом представників двох непримиренних таборів. Юрій відчував свою моральну вищість перед цими, наряженими в мундири, державними правонинцями. Жорстока необхідність підказувала йому відвагу і благородну рішучість. Адже змагається він за гуцульську правду. Якщо формально переможуть його вороги, то відголос тієї правди не згасне своєю моральною зверхністю.

Стояв перед чиновниками не тільки уповноважений громади, а й великий правдолюб. Його поведінка бентежила й дратувала ретельних слуг державного правопорядку. Завчені фрази, застиглі, ніби закам'янілі постаті в мундирах, обвішаних регаліями, затиснуті од люті вуста, міцні, обважнілі щелепи, олов'яна невиразність очей — у цих рисах пізнавав образ австрійської Феміди.

— Ви, пане офіцер, виступаючи в суді, маєте одягати форму з усіма познаками на мундирі! Зважайте, що в цьому залі виставлено портрет його величності австрійського цісаря! — суддя зробив урочистий жест рукою...

Юрій на це нічого не відповів, хоч у думці й склалася належна відповідь: "Я стою перед лицем народної гуцульської правди".

Повертався збентежений і обурений поведінкою німецьких чиновників, найманих юристів, лжесвідків. Натяк судді до болю вразив Юрія. Не мундир красить людину, а чисте серце і совість. Прибувши додому, хотів кинути своє офіцерське вбрання в піч і спалити його, але завагався. Вирішив порадитись з побратимами.

Через день посходились вони на раду. Зодягнений по-святковому, Юрій зустрічав гостей, саджав до столу.

— Рідне моє камраття! Покликав вас на свято в день мого народження.

— Вітаємо, друже!

— Аби все було добре!

— Послухайте мене, мої соколи! Давно скинув я з себе католицтво. А тепер, у цей святковий день, маю зректися й свого офіцерства. Годі мені терпіти наругу. Най всі знають. ким я єсь! Юзьку, — звернувся Юрій. — Розпалюй ватру серед двору. Та трембіти беріть, хлопці, щоб заголосити, наче за померлим!

Не могли второпати, до чого це ведеться. А тим часом, коли спалахнула ватра, Юрій виніс на подвір'я своє офіцерське вбрання. Всі навколо обступили його.

— Хай вітер димом понесе мої військові познаки аж на Чорногору! — кинув те вбрання до ватри, аж дим заклубочився.

Заголосили трембіти, ніби скликали на похорон. Попереду стояв Юрій, задумливо дивлячись на звої диму, що здіймалися над вогнищем, У якому догорав його офіцерський мундир.

На клич трембіти почали сходитись люди, здіймали шапки, ставали біля згасаючого вогнища. Десь взялися цигани — хотіли теж узяти участь у похороні.

— Хто помер? — питали.

— Чия душа приставилась?

— Кого хоронитимуть? — Може це жарт? — поглянув старий чоловік на Юрія і впевнився, що то не жарт, бо вигляд у нього був задумливий і зосереджений.

— Ні не жарт це, люде добрі, — обізвався Юрт. — Най за димом розвіється наша кривда в мундирах! Був, єсть і назавжди буду гуцулом.

Слова Юрія супроводжували голоси трембіт.

— Ото наш краян!

— Душевна людина! — дивувалися селяни.

— По конях, хлопці, і за мною! — гукнув Юрій. Помчали побратими, розмахуючи топірцями. Зупинилися біля двору нареченої, заспівали;

Вийди, дівчино,

Вийди, рибчино,

До князя свого!

Незабаром вийшла Павлина, винесла пива, частувала прибулих

— Доброго пива наварила! Спасибі!.. Це мої побратими. Прибув сватати тебе! Вітай гостей, Павлино! — Юрій вклонився.

— Пийте, гарні легіники! Але чому ти, Юрію, так довго. барився? Мені тут непевні відомості принесено про тебе, — поглянула на чоловіка, що раптом виринув з-за рогу хати. Юрій, упізнавши в ньому вусатого гусарина, аж зблід. — Я прошу тебе, Юрію, вдруге прибути в повному вбранні офіцера! Таким я жадаю бачити тебе!

— Мою душу не ввібгати в цяцькований мундирі — Юрій оглянув побратимів.

— А дівоче серце має також свій норов, — Павлина погордо випросталась.

Наперед виходить гусарин, виставляючи медалі на грудях. Юрій пригадав, що в такій позі виступав лжесвідком він на суді. Вогнем налилася кров, і він презирливо відвернувся.

— За мною, хлопці! — лиш гукнув.

Ватага помчала. Павлина розгублено стояла посеред двору. До неї переможно підійшов гусарин, простягаючи руку. Неохоче взяла її. Вершники хутко віддалялися. Збитою копитами колією стелилася побратимська пісня:

Лихо мені із сватанням,

Лихо мене било,

А мені ся з того лиха

Кучері повили.

Повилися кучерики,

Як на бараночку,

А ще мені вередливий

Дають доганочку.

Вередливки доганочку —

Дівчата догану,

Аби сім літ не женився —

Не брав незугарну!

Гіркою усмішкою сприймав Юрій побратимську пісню. А у дворі пригощав усіх прибулих, наказавши трембітарям грати. Заголосили трембіти, розносячи ридання просторами.

А на ранок Юрій збирався в дорогу, ладнаючи ліру. Захоплювало бажання стати народним лірником. Адже слово в єднанні з гармонією звуків має велику силу. Пішов у мандри, залишивши на господарстві Юзька.

Дивний той мандрівний лірник. Зупиниться десь на безлюдді під явором, поведе розмову з навколишнім світом, а думкою сягає не тільки просторів Буковини, а й лине до дніпрових берегів, зустрічається там з Шевченковими покритками, гнівними месниками, слухає їхні скарги і відгукується на них піснею.

Часом зупинявся у людних місцях, прибивався на ярмарки або храмові свята. Грав і співав не тільки давно чувані, а й зовсім ще нікому

не відомі пісні. Обступали люди мандрівного лірника, який, на диво, не брав пожертв.

Приносив свої думи в нужденні, драницями вкриті хати по підгір'ях і долинах.

Думи мої, діти мої,

Що з вами учиню?

Посів вас барвінками

По всій Україні

І буду вас виростати,

Слізьми ізрошати...

Навіщав, яких знав, учасників італійського незабутнього походу. Коли заставав кого живим, сердечно обіймав, а мертвим на могилі пісню дарував. Так потрапив і в Заставню, побував на могилі вірного побратима, колись співучого Михайла Дучака. Вклонився його барвінком порослій домовині. Великого вірша присвятив, згадавши горьоване разом жовнірське життя.

Земле моя, нене моя,

Голубко моя,

Пахучими васильками

Майованая;

Кривавими річеньками

Мальованая,

Дрібненькими слізоньками

Поливаная!

Ти вірного товариша

Узяла єси, —

Від вірного товариша

Поклін понеси...

Це ж йому колись повідав про сестриць, не таїв і свої виразки юначого серця, про перший квіт любові признавався. Пригадалися тепер —

І ті літа молодії,

Маковії квіти,

І ті сестри щебетливі —

Невиннії діти.

І ти, моя зоре,

Чорнявая Цоре,

Що-сь зоряла надо мною,

Як ранішна зоря...

Братаючись з вітром, що огортав груди пахощами полонин, мандрував далі. Коли зустрічав по шляху циганський табір, то зупинявся, прислухався, наче хотів почути знайому пісню або відшукати когось. Залишався і часом і на ночівлю в циганському таборі, наче сподівався тут колишню пісню почути, спогадами повернути давні чари...

Прибував до рідної оселі обвітрений з виду, гострий думкою і вразливий. Бентежили його різні повідомлення, що їх приносила пошта. Часопис "Русь" завдав багато хвилювань. Біль і обурення бентежили поета, коли він читав рядки критики: "Сам наш Федькович, — нехай нам сего не бере за зле, — далеко лучше писав, доки ми не стали величати його в письмах наших; послідні ж утвори його, як "Рожеві квіти" і інші дрібні поезії, суть тілько забавкою без цінності... Навіть його комедія "Так вам треба!" не зробила б на сцені жодного ефекту, окрім того, котрий його ім'я, яко ім'я народного писателя, викликає".

Жаль і обурення прокидалися в душі непривітаного поета. Але є й прихильники його. Серед них з демократичної молоді Остап Терлецький готує видання його поезій. Як з рідним, листується з ним. Та небагато таких. Більше тих, що пристосовуються до цісарської конституції. Це ті, хто рідне слово ладен увібгати в лакейську ліврею. Хилять вони голови перед вінценосцями.

Гнівно зазвучали нові рядки поезії. Влучав у тих, що, прикриваючись іменем Шевченка, слугували австрійській цісарській владі. То було послання "В день скону батька нашого Тараса Шевченка".

Чого прийшли ви во святиню?

В святому храмі що шукать

Прийшли, сини ви України?

Ті пророка поминать,

Мовби мерця у домовині?

Хіба ж пророки правди гинуть?

Поет пророкує часи гнівного пробудження пригноблених" коли настане суд, —

За кривду народів!

І заплачуть, засмутяться

Неправди владики,

А праведні звеселяться

Во віки і віки.

І засядуть в златих вінцях

На нових престолах

Всі любящі правду й світло,

Поборники волі!

І судитимуть тиранів

Страшним, правим судом...

Кому понести свій благородний гнів? З ким розвіяти тугу серця й душі живої? Хто гуцульську правду привітає, як матір скорботну?

Не давали спокою німецькі чиновники і в рідній хаті. Прибуло їх два з жандармської управи. Цікавились його паперами, листуванням з літераторами Львова та Відня, вимагали звітувати про свої мандрівки, загрожували позбавити пенсії, бо, мовляв, для цього треба носити мундир.

"Німчики мене, братику, доїдають, — писав Юрій до Горбаля. — Кажуть зректися свого народу, свого краю, своєї музи або подякувати їм за пенсію. Я на послідне пристав; тепер же звідки жити? Я гадав піти до Коломиї і там яке белетристичне письмо основати".

Доки почувати себе невільником у рідному краї? Якими словами вимовити почуття вигнанця? Задумує написати кілька трагедій, в яких обставини штовхають на занепад не тільки окремих людей, а й цілі народи. Обдумував сюжети та варіанти трагедій "Довбуш", "Гонта", "Керманич". Але в трагедіях муза поета відступає в тіні романтизму.

Відчував свою невправність у новому жанрі. Треба ще гартувати сили. А може, стати самому керманичем на дарабі, випробувати здатність вести її розбурханими хвилями бистроводдя. Треба навчитися тримати стерно і на чорториях житейських течій. Тоді легше буде створити трагедію. Виношував сюжети, робив начерки то німецькою, то українською мовами.

Шукав творчої поради, листувався з редакторами журналу "Правда". Але мало було з того користі. Не дуже порадувало його видання творів заходами Остапа Терлицького в ^ Коломиї 1867 року. А на львівський журнал "Правда" гнівався, називав "паничами" народовців, які, друкуючи його твори, переінакшували зміст. Тому писав до Терлецького:

"Правда" не варта цибулі печеної".

У хвилини тяжких сумнівів поет звертався до "Кобзаря". Перебування в полоні Шевченкової музи було його спасінням.

* * *

У часи найтяжчої душевної гризоти опановувало бажання ширити освіту серед молоді. Складав казочки та пісеньки для дітей. Приходив десь на пасовисько, розповідав, а пісеньки супроводжував грою на лірі. Полюбили діти задумливого лірника, охоче зустрічали його, розповідали про свої пригоди і обиди. Хотів би не на вигоні просвіщати малечу, а переступити поріг школи. Та чи дозволять клерикали — круги темряви? Аж ось відраду Федьковичу приніс 1869 рік. Того року на Буковині було звільнено школи від опіки духовних консисторій та передано під нагляд місцевих, повітових шкільних рад, а також краєвої ради. При запровадженні цієї реформи Федьковича наставлено шкільним інспектором на Вижницький повіт, в якому значилося сім шкіл: в Путилові, Дихтинцях, Розтоках, Іспасі, Бергометі, Лукавці, Мигові. Незабаром школу відкрито й у Вижниці. А згодом під його нагляд потрапляють школи у Вашківцях, Руському Банилові, Карапчеві, Замості, Вилавчі.

Здавалося, що настав-таки час для здійснення вистражданих мрій. Школа...

Породжує незгасні мрії це святе слово. Юрієві уста вимовляли його благоговійно.

З великою охотою взявся заводити нові порядки в школах, Прагнучи розвіяти дурман консерваторів, що простягали свої брудні руки до освіти. Тут довелося витримувати значний опір, зазнати провокаційних підступів, доносів. Стійко захищав передові педагогічні погляди, листувався в питаннях школи з освіченими людьми. "Мені блиснула надія наші школи на народнім язиці побудувати", — сповіщав Юрій друзів, мріючи написати, крім раніше складеного букваря, ще й

географію, історію та інші посібники для школи. Великого значення надавав запровадженню загальноукраїнського правопису — "кулішівки".

Нова діяльність визволяла Юрія з розпачу, душевної гризоти. Радів з того, що став біля живого джерела народної освіти. Але ця радість часто затьмарювалася жорстокою дійсністю. Школа завжди була дзеркалом соціального й національного становища в суспільстві. Коли втрачає вона народний грунт, то стає пустоцвітом. Вернути їй живу основу, зробити її знаряддям розквіту духовних сил — такі завдання поставив Федькович у своїй педагогічній діяльності.

Подовгу зупинявся в селах, навіщаючи школи. Сам брався давати уроки, навчав дітей співати рідних пісень. Мав змогу на досвіді перевірити чинність свого рукописного "Букваря", хоч він і був відхилений консерваторами. А збірку власного упорядкування, видану Бучинським у Відні під назвою "Співаник для господарських діточок", ширив у школах, навчаючи вчителів і дітей користуватися нею.

Педагогічна діяльність спонукала Юрія до написання байок, казочок, придибашок, в яких розкривався духовний світ гуцульських дітей. Віддав їм він своє серце і хист письменника.

Хоч діяльність педагога-реформатора викликала невдоволення консерваторів, однак він добув і прихильників, серед яких виявились відомі представники демократичної молоді — Мелітон Бучинський та Остап Терлецький. З ними листувався Юрій, порушуючи пекучі питання освіти і видання творів.

Своєю діяльністю Федькович утверджує демократичні педагогічні погляди. Обстежуючи школи свого повіту, він писав звіти. Не поетичними рядками орудував тут письменник. Ні. Наче викарбовував літопис гіркої правди, висловлював свої педагогічні погляди, уболівання.

"Враження, яке зробили школи повіту на інспектора, є дуже сумними, і не тому, що вчителі погано виконують свої обов'язки, їх роботою в більшості можна задовольнитися. Але шкільні власті вже давно не турбуються, щоб встановлений обов'язок відвідувати школу виконувався якнайкраще. Відвідування школи все ще вкрай незадовільне, нерегулярне. У Дихтинцях, наприклад, воно зовсім припинилось, в Розтоках і Вилавчі цього слід чекати".

Підвищення кваліфікації вчителів, матеріального становища їх, необхідність поліпшити умови шкільної праці, забезпечити учнів належними посібниками — ці питання стають животрепетними в звітах шкільного інспектора.

"Чи шкільні підручники, призначені для українських народних шкіл, повністю відповідають своєму призначенню, чи, можливо, повинні бути розроблені якісь інші і які саме?" — звертається Федькович до повітової шкільної ради з проханням розглянути його пропозиції. Він вимагав припинити фізичне покарання учнів, настійно порушував питання про відвідування учнями школи. Разючі відомості подає інспектор, наводячи приклад, як у Вижниці з 563 дітей шкільного віку навчаються в школі лише 59, переважно хлопчиків.

Аналізуючи причини поганого відвідування школи, Федькович вказує на тяжкі побутові умови селян, на безладдя, дикість у поводженні з дітьми. Біда ще й у тому, що в школах ведуться заняття "в малодоступній сільським дітям формі".

Педагогічні його звіти пройняті болями патріота-просвітителя. Вони розкривають народження багатьох його творчих задумів. Навіщав Юрій селянські оселі, знайомлячись з побутом дітей. Довідувався, що іноді батьки палять люльки разом з дітьми, потакають їхнім недобрим розвагам або водять з собою в свята до корчми.

Що настирливіше заглиблювався у педагогічну діяльність, то з більшою гіркотою пізнавав долю пригнобленого народу. Перед цією дійсністю замовкала муза поета, щоб згодом розпачливими звуками туго натягнутих струн вилитися в "Диких думах".

Гей думи ж ви мої! Гой чорні ж ви мої.

Та де вас подію?

У край Чорногори, у край золотої

На швару 58 посію.

58 Трава, зелена й лискуча, як барвінок.

Кипучу енергію віддавав народний просвітитель улюбленій справі. Мало тепер бував дома, а все обстежував школи, знайомився з побутом учителів, їхніми знаннями та умінням давати уроки. Писав до шкільної ради про необхідність відкриття бібліотек. Діяльність педагога набула розголосу і за межами Вижницького повіту. Стає прихильником його молодий буковинський поет-композитор Сидір Воробкевич, якому належить шана продовжувача традицій Федьковича в просвітительській діяльності.

Після обстеження шкіл Юрій зажадав провести у Вижни-ці учительську конференцію. На ній учасники мали висловити свої міркування з наболілих питань шкільного життя.

Найбільше враження на конференції справила доповідь інспектора. Він сміливо висловився про "мізерні ліп'янки", які з дозволу консисторії називаються шкільними підручниками, доводив необхідність запроваджувати фонетичний правопис, ширити народні пісні. Заговорив і про становище вчителів, заробіткові яких не заздрять наймити — конюхи в панських господарствах. Але мав підстави й докоряти

учителям за недбальство у виконанні "найсвітліших людських обов'язків, яким є освіта народу, повірена вам".

Ні, не чиновник австрійської держави промовляв, а сміливий викривач:

— Пригадайте собі, панове, з яким пристрасним бажанням ви чекали відділення школи від церкви. Ви скаржились на пригноблення, брутальність, навмисне пригнічення школи, порівняння її з мерзотною облесницею, яка повинна була, з одного боку, переконувати світ, що надзвичайно багато робить для освіти, а з другого боку, за хитрим планом єзуїтів, — тримати народ у дикій некультурності. Чи не так, панове? Чи не на це скаржились ви? Ваша скарга була аж надто справедливою, і тому радість, з якою ви привітали створення нової школи, є природною. Тепер, як тільки знято з вас окови, той час, коли ви були принижені до переписувачів, польових сторожів, візників, послугачів, залишиться у вашій пам'яті сумною згадкою, і ви будете йти як вірні громадяни, як почесні передові борці за освіту та знання назустріч світлій меті. Це буде, панове, чудове майбутнє, гідне завидування.

Захопившись промовою, Федькович сміливо заговорив про невідповідність усієї системи освіти до інтересів народу. Такої промови ще ніколи не чули безправні вчителі. Промовець прагнув піднести гідність учителя, вплинути на його самосвідомість. Адже педагог стоїть на сторожі розумового розвитку молодого покоління. У країнах, де педагогічна наука сягнула високості, де вчитель став виразником національної честі, там освіта й виховання проймає найсокровенніші тайники психічного складу людей. Розвинені нації пишаються іменами прославлених педагогів. То законна гордість кожного народу. Навчатися треба в них, разом іти до високої мети збагачення духовного світу людини.

Інспектор закликав удосконалювати педагогічну майстерність. Видно було, що кожне його слово зважене розумом, освітлене почуттям патріотизму й національної гідності.

Так могли виступати реформатори школи, імена яких увійшли в історію розвитку педагогічної думки. Перед учителями виступав сміливий протестант, який не зважав на те, що присутній уповноважений на конференції з Чернівців хмурив брови.

— Недаром, — вів далі Федькович, — говорить один освічений педагог: "Штука 59 квітне і нидіє через артистів, а школа — через учителів; вона є духовною їхньою фотографією. Коли учитель по двох роках не здобуде собі поважання і любові у своєї громади, то се злий знак для нього".

59 Мистецтва

Інспектор шкіл закликав учителів бути проводирями в громадському житті. Жодним словом він не прославляв узурпаторства, не згадав "пресвітлого" монарха.

Не добувши до кінця конференції, урядова особа залишила збори. Очевидно, мала вона досить матеріалів, щоб написати звіт про крамольну поведінку шкільного інспектора.

Після конференції довелося шкільному інспектору побувати в багатьох школах, перевірити методи викладання та знання учнів. Адже мав писати ґрунтовну доповідь до краєвої шкільної ради, щоб довести необхідність реформувати всю систему освіти, користуючись досягненнями педагогічної думки в інших країнах.

Подовгу вів розмови з учителями, вислухував скарги на місцеву владу, на утиски від неї, брутальне ставлення та байдужість до освіти. Зустрічав і таких учителів, яким би краще бути поліцаями, ніж

вихователями молоді. Адже і відомий "гусарин" добув десь посаду вчителя. Яка ганьба! Болів душею, коли спостерігав моральний занепад, темряву, забобони та дикість. Жива дійсність кидала свої відблиски на художню творчість. Педагогічні й поетичні його думи ставали нероздільними.

У тяжких болях вразливої уяви започатковувались поетичні роздуми "Гуцула-Невіра":

Гуцул-Невір, половчанин —

Хто на Русі 'го й не знає?

Плужить долом подолянин,

Піт кровавий утирає, —

Він же, стоя на рокиті,

Виграває у трембіту;

Хоть поруга всього світа.

Він ругаєсь всьому світу!..

Ріж, розорюй, безталанний,

Чорну свою скибу-долю,

Доки світ сей окаянний

І тебе в ню не пригорне!..

О, такий то Гуцул в світі:

Люди плачуть, він їм грає!..

Втер ся очі, втер трембіту

І знову зачинає.

* * *

Журбою самотності повиті дні приносили несподівані вісті. Народолюбний інспектор шкіл став на заваді різним прислужникам та австрійським чиновникам. Посипались доноси про його поведінку й широкі зв'язки. Не тільки до краєвої шкільної ради, а й до міністерства надійшов лист повітового старости з обвинуваченням у тому, що "Федькович не має доброї слави, бо сторониться від ліпшого товариства, а має хоробливий нахил до тісних зносин з найпростішою голотою".

Поведінка шкільного інспектора видалась австрійській владі небезпечною для держави, де все було підпорядковано тупоумству урядової субординації, а честь людини, совість і сумління тонули в брудній зливі доносів та лжесвідчень.

Всю цю мерзоту відчував на собі шукач народної правди. Наступ реакції в суспільному житті особливо гостро позначився на національне пригноблених народах Австрійської імперії. Спалахи франко-прусської війни насторожували уряд Габсбургів. А події у Франції потрясали штучно підтримувану реакцією імперію.

Хто вірив у прогрес, не втрачав надій на кращі часи, той прислухався до паризьких подій. Прислухався до них і Федькович. Вогні Паризької комуни осяйними відблисками лягли і на пригноблені в Австрії народи. Нові тріщини на застарілому тілі імперії Габсбургів розхитували

державу. Повставали поневолені чехи. Хвиля народних заворушень пронеслась по Галичині й Буковині.

Ширились чутки про мандрівку радикального молодого ученого і публіциста Михайла Драгоманова. Влітку 1871 року по дорозі з Берліна він побував у Празі та Відні.

Живучи то в Гейдельберзі, то у Флоренції, Драгоманов поширював зв'язки з українською демократичною молоддю, до якої належали і Остап Терлецький та Мелітон Бучинський. Від них багато довідався Драгоманов про співця Буковини. До віденського студента Бучинського він писав:

"Я ще у Відні казав Вам, що найбільше пішов би в Росії в продаж Федькович... Як Ви думаєте, чи згодився б він на те, щоб видати у Києві всі його твори, як поетичні, так і прозові?"

Завдяки Драгоманову ім'я Федьковича стає відомим Івану Тургенєву, Віктору Гюго та іншим літераторам. Надходив час буковинському соловейку злетіти на широкі простори.

Голос громадської свідомості кликав Юрія до нової діяльності, окрилював сподіванки. Шкода було розставатися з рідними горами і друзями.

Піду я у Львів, там красний, кажуть, город.

Високі церкви та препишні палати;

А все-бо вищі золоті наші гори!

Верхи на конях проводжали побратими Юрія аж до Сокільського. Тут пили воду з Черемошу, обіймалися, клялися зустрітися при першому поклику гуцульської волі.

Не дуже Юрій поспішав, їдучи до Львова. Зупинився в Коломиї, а в Станіславі погостив у Бучинського — енергійного двадцятип'ятилітнього юнака, великого ентузіаста по збиранню фольклору. Особливо зацікавили Юрія розповіді про Драгоманова та його листування. Адже в листах до Бучинського той часто називає ім'я Федьковича, цікавиться його творами, висловлює бажання написати про них статтю для "Вестника Европы", записує адресу співця Буковини та просить надсилати "етнографічні матеріали про гуцульський край". В листах до Бучинського зацікавився Юрій піснею, яку написав для молоді Драгоманов. Викликали запитання її рядки:

З північною Руссю не зломим союзу:

Ми з нею близнята по роду,

Ми віки ділили і радість і горе

І вкупі приймаємо свободу!

Бучинський навіть проспівав куплет, користуючись поширеним мотивом. А далі повідомив про намір Драгоманова незабаром прибути до Львова.

— У цій подорожі я буду супроводжувати його. Сподіваюся, що тоді відбудеться зустріч з вами, — доброзичливо посміхаючись, докинув Бучинський.

Проводячи в дорогу Юрія, висловлював бажання ще зустрітися і продовжити цікаві розмови.

* * *

Чим же привітає галицька земля гуцульського гостя, що прибув до Львова у 1872 році? Прокладали сюди шляхи буковинці й закарпатці,

щоб злити воєдино просвітительську діяльність для відродження рідного краю. Знайшла тут відгомін з Наддніпрянщини і Шевченкова муза.

У колах передової інтелігенції жили традиції Маркіяна Шашкевича та його друзів, що започаткували "Русалкою Дністровою" нову літературу. Але дарована цісарем після революції 1848 року конституція не виправдала надій. Спроби налагодити видання українських журналів були випадковими. Найдовше проіснував орган групи народовців "Правда" з програмою, пристосованою до легального існування. Через те лише іноді в журналі знаходили можливість друкувати твори демократичні письменники. У рік прибуття до Львова Федьковича в "Правді", поруч з його ім'ям, з'явилось ім'я Панаса Мирного з далекої Полтави.

Співробітники "Правди", учасники товариства "Просвіта" зустріли буковинського поета не без відчутної зверхності.

Серед присутніх були Ксенофонт Климкович, Федір Заревич, Омелян Огоновський, Омелян Партицький, Анатоль Вахнянин, Остап Левицький та інші. Це все освічені люди, які складали основний осередок групи народовців. На їхні облесливі привітання Юрій скромно відповідав, зважуючи поведінку кожного. А в думці роїлося: "Я, панове, не вчився так, як ви, по академіях. Моя академія — Чорногора, полонина, береги Черемошу". Але не наважувався вимовити цього. Хай гуцульський сардак повідає сам правду.

Пригадував, що дехто з присутніх завдав неприємності, редагуючи його твори. Та не можна тут згадувати про це. В інший час, може, викликав би "доброзичливця" помірятися за правду на топірцях. Але тут не Чорногора, а прославлене місто Львів, де в стародавніх будівлях криються тіні Данила Галицького та інших подвижників, а на Святоюрській горі ще не вкриті забуттям сліди Богдана Хмельницького...

Зупинився на Хорущині при Цитадельній вулиці. Звідси щоденно ходив до "Просвіти", де мав посаду, що зобов'язувала впорядкувати і редагувати популярні книжечки. Мізерна плата за роботу не давала достатніх коштів для прожиття в місті, а тому довелося ще підписати угоду на переклади драматичних творів для театру, що перебував на утриманні товариства "Руська бесіда". Не до віршування тепер було Юрію. Відірвавшись від рідних гір, від волелюбного побратимства, він занепадав. Іноді переписував у новій редакції драму "Довбуш", а найбільше часу віддавав перекладам Шекспірового "Гамлета" та закінчував розпочатий у Путилові переспів "Макбета".

Пригодилася для "Руської бесіди" і написана за Шекспіровою п'єсою "Уговтання непокірної" так звана "фрашка" — "Як козам роги вправляють". Високу майстерність перекладів не міг пильнувати за браком часу. Не за натхнення писав, а як ремісник виконував зобов'язання виготувати законтрактовану кількість аркушів. Ще більше діяв проти власного сумління, редагуючи різні дрібнички у виданні "Просвіти". Єдиною втіхою було готування до друку народних казочок.

У святкові дні Юрія запрошували діячі "Просвіти" до ресторації на Бернардській площі. Всі з'являлися сюди в добротних костюмах. Один Юрій відрізнявся своїм убранням. Та ще й топірець завжди тримав при собі.

Тут велися жваві розмови, виникали суперечки. Коли йшлося про ширення народної мови в літературі, подавав свій схвальний голос і Юрій. Адже він давно засуджував консерваторів, які намагалися писати незрозумілим для народу "язичієм". Але не міг погодитись з прихильниками церковних молебств.

— Я гадаю, — говорив Юрій, — що народну справу належить захищати не молитвою, а барткою! Присутні замовкли. Далі хтось обізвався:

— Буває, що молитва до згоди кличе. А де згода в сімействі, там люди щасливі...

— Ні, не буде там щастя, де нема просвітку та волі для людини. — Юрій звівся і окинув поглядом присутніх.

— Для цього не треба вживати бартку.

— А як пан гадає, чи можна добути голими руками правду? Може, заходимося, шановні редактори, викреслювати Шевченкові слова про те, що треба "громадою обух сталить та добре вигострить сокиру"?

Така рішучість переполошила ліберaлів. Боялися вони, щоб хто не підслухав крамольну розмову. Почали розходитись. Самотньо, з тяжкими роздумами Юрій повагом проступав на Цитадельну, затискаючи топірець у руці. А його співбесідники пішли назустріч церковному дзвону.

* * *

Виникала думка залишити Львів, тікати кудись. Але куди? Повернутися на Буковину? Там не дадуть життя жандарми. Податися на Чорногору? Але не час тепер по нетрах та печерах блукати, бо опришківство перевелось, а стежки, якими ходили прихильники Лук'яна Кобилиці, хащами позаростали.

Звернувся за порадою до Терлецького у Відень. То ж молода щира душа; нещодавно Остап повернувся з Лондона, де побував у Енгельса, зустрівся там з Марксом і розмовляв з ними. Невідомо, про що домовлялися. Але, мабуть, недаремно відбулась така зустріч.

Терлецький швидко відгукнувся листом. Читав його і перечитував Юрій, аж чоло брижилося. "Моя єдина рада і, загалом сказавши, єдина можлива рада отака: лишіться у Львові. Ви нікому не сидите на плечах.

Вам дають гроші, а Ви їм даєте роботу. А Ваша робота варта того... Кого-м ся питав у Львові про Вас, кожен хвалив, бо як і не хвалити. Ви робите як день, так ніч... Вам нігде ліпше не буде. Вас кождий чесний чоловік любить і поважає. Вас кождий громадський чоловік добрим словом згадує..."

Продовжував неухильно виконувати працю по службі, хоч думками зривався в мандри. Часом з лірою в руці виходив на шлях аж за місто. Грав на лірі, зупинялися біля нього подорожні, розпитував їх — чи не з Буковини вони?

Та ось завітав до нього давній друг Ернст Найбавер. Відбулася тепла зустріч. Юрій запросив гостя до себе на Цитадельну. В розмовах минали дні.

Волосся на голові Ернста посивіло, а в очах не згасли вогні поетичного запалу. Згадали колишній чернівецький літературний гурток.

— Когось нема, а інші десь далеко, як мовив один поет, — Ернст багатозначно поглянув на друга.

— Розкажи про всіх, кого знаєш. Що чути?

— Нікого з колишніх друзів не залишилось у Чернівцях. Я теж переводжусь на роботу в гімназію до Радівців.

— Все минає і не вертається...

— Так. Не повернулась і Емілія до Чернівців. Колись була прикрасою нашого товариства.

— Що знаєш про неї?

— Я листувався, коли вона по одруженні виїхала в Молдову. Багато танцювала, мала успіхи в артистичному колі.

— Хай буде щасливою, — тоскно мовив Юрій.

— Щастя умовне і нетривале в нашому житті. Щастя Емілії було скороминуче.

— А що?

— Дивно померла. Від перевтоми на танцях. Трагічно це, хоч і романтично.

— Чимдалі я переконуюсь, що в романтичному криється щось трагічне, непередбачене.

Звістка вразила Юрія. Це спостеріг Найбавер і перевів розмову на інше.

— Різною буває романтика. От я з інтересом прочитав надруковану в "Правді" твою драму "Довбуш". Не заперечую, що ти запозичив дещо від Шекспірового "Отелло". Але багато в ній занадто романтизованих ситуацій. Потрапляє Довбуш у сіті трьох коханок: княгині гуцульської, підступної чарівниці Дзвінки та юної Цори, дочки циганського чарівника. Чи не занадто це?

— Може, і занадто. Там є доля моїх власних уболівань. Тепер я доопрацьовую трагедію. Хочу почути твою пораду.

— Раджу читати Шіллера. Його драма "Розбійники" багато чому навчає. Романтичний пафос, бунтарський протест — це ті риси, що надають його драмам гострого звучання. Тема твоєї драми зріднена з подібними сюжетами. Але треба вчитися у великого драматурга надати відповідної єдності форми і змісту...

— Так, треба вчитися, — задумливо мовив Юрій. — Багато я позачинав. От і "Керманич" мій... Відчуваю невправність. Може, самому стати керманичем на дарабі, щоб збагнути всю суворість життя плотарів?..

Розмова затяглась допізна. Умовились наступного дня піти на чергову виставу в театр "Руської бесіди".

Виставлялась "Наталка-Полтавка" Котляревського. Найбавер з Юрієм зайняли зручні місця в залі театру.

Підіймається завіса. Виходить у ролі Наталки артистка Бачинська. Їй аплодують — це ж знаменитість у Львові. Але швидко Юрій нахмурив брови, виявляючи незадоволення. Не міг пізнати у цьому виконанні справжню Наталку.

Акторка була уквітчана широкими шовковими биндами, не в запаску або плахту зодягнута, а в купецьку до колін димчасту спідничку, підшиту багатьма прозорими мережками, груди прикриті розмальованим фартушком, на ногах панчішки та модні черевички на високих закаблуках, а на голові розвихрена куделя волосся. Акторка так напахана парфумами, що й у залі чути було їх.

Юрій терпляче дивився. Та ще більше нахмурився, коли почув співи акторки, яка переінакшувала слова, щось додавала з міщанських романсів.

А ось з'являється на кін виборний Макогоненко. Виходить він згодом до глядачів навприсядки, показуючи на тя-жинових штанях чорну велику латку. Більшість аплодували, побачивши таку прояву.

Затиснувши уста, Юрій слухав гру. Ось Макогоненко розмовляє з Петром, запитує про театр, додаючи від себе: "Чи може, воно таке руде,

як моя голова, або таке, як мій ніс?" При цьому висовував наперед носа, наліпленого великою бараболею.

Спалахнула кров у Юрія. Він звівся.

— Ганьба! Ганьба! — голосно промовив і вийшов з театру. За ним попростував і Найбавер. Довго не міг заспокоїтися Юрій.

— Оце я для такого театру маю готувати п'єси, — збуджено говорив. — Чув, що на Україні насправді мистецьки грає актор Кропивницький. Піду до директора, проситиму закликати того актора, щоб показав невігласам свою гру…

Перебування Найбавера у Львові було святом для Юрія. Але швидко довелося розпрощатися. Гість поспішав на свою нову посаду в Радівці.

* * *

Часом перемагав сумні настрої грою на лірі. Але самотня гра лише роз'ятрювала душевні рани. Святковими були години зустрічей земляків з Буковини. Тоді обов'язково брався за ліру. Пішов поговір, що з'явився народний гуцульський лірник.

Дав згоду Юрій і на запрошення виступити з лірою в концерті, який було влаштовано в Народному домі. Але панство, що зійшлося на концерт, не захоплювалося співаком, який під монотонний бренькіт струн дужим голосом з погуками виконував пісні, наче подавав клич з полонини.

Не приніс задоволення концерт і виконавцю пісень. Лише відчув тут він приниженість і образу своєї гідності. Більше на концертах не наважувався виступати. Але не кидав гри на лірі. Міг десь серед простих людей проспівати улюблену пісню або щось з власних віршів. А

коли приходили послухати лірника якісь крамарі та панки, то він своїми "Окрушками" поціляв у них:

Чому тоті наші пани —

Сам себе питаю —

Хто зна куди гримають ся

Та людей шукають:

То в Парижу, то в Лондоні,

То у святім Ромі?

Ліпше, браття, не рипать ся

Та сидіти дома,

Бо і тут їх достобіса,

Ще більше, як треба, —

І пузатих, і тузатих,

І таких, що небо

На грейцарі розпродують!..

Тоді панки розходились, а лишалися біля нього щирі прихильники.

Заповнював дозвілля такими розвагами, бо надії, з якими прибув до Львова, розвіялись за вітром, як пушинки кульбаби. Чимраз його твори

знаходять опір вимуштрованих редакторів. А скільки всюди наклепів, єхидних усмішок, прихованих і відвертих намагань знеславити ім'я співця? Цілою зграєю, наче зголоднілі шакали, недоброзичливці опаскуджують хижим виттям написане кров'ю розтерзаного серця.

Поет... Що звучить у цьому імені, коли всюди зневажають його, штовхають на край безодні? Де подіти себе? Куди понести скорботу й надії? Наче вчувалися хіхікання й образливі слова за спиною на вулиці.

Невтішні думи роз'ятрювали серце. Де ж та правда, якій віддав квіт своєї молодості, снагу почувань? Минає молодість у самоті, непривітаній любові. Тінями проходять в уяві три постаті жіночі. Хотів пізнати у виразі очей кожної щирість. Приносили вони колись надії, наповнювали душу бажаннями. Три тіні, наче три струни, бринять у серці. Кожна звучить своїм голосом.

Як повінь у негоду, пливе час, гойдає хвилями журбу. А слідом берегами рідних рік, ніби покритка безталанна, в лахмітті правда бродить.

Минають роки змужніння. Часто марнував їх, натрапляючи на перешкоди. Іноді за порадою звертався до роману Гете "Страждання молодого Вертера". Зріднився з роздумами бунтівливого страдника. Чим виправдати трагічну розв'язку його страждань?

Тисячі запитань розтерзують душу. Не міг докінчити твори на історичні теми. Переробляв, дороблял і не вдовольнявся. Все написане за останній час здавалося жалюгідним.

Переглядав начерки кількох трагедій, в які вкладав багато сил і хисту. Але відчував недовершеність творів. Ще не визріла в них суперечка людини й часу, філософія заблудлої в роздвоєнні особистості. У тенетах Цих заплутались герої трагедії "Керманич", "Довбуш" та драматизованих спроб "Богдан Хмельницький", "Гонта". Не втіху, а

сумніви викликають переклади трагедій Шекспіра "Гамлет" і "Макбет", над якими багато працював.

Куди піти? Де діти себе в лютому відчаї? Перестав ходити до "Просвіти", до товариства "Руська бесіда". Хіба знайдеться там хто, щоб простяг дружню руку, поділив з ним скорботу? Як ніколи відчував свою самотність, наче безпритульний заблуда.

У хвилини найтяжчих душевних мук нікого не приймав до себе. Переглядав надруковані в журналах свої повісті, пізнавав у них бездольців, шукачів щастя, з якими не раз поділяв свою скорботу. То ж змальовані ним гуцули простують, наче невільники, гнані до ясиру, або народні месники, засуджені на тортури. Ідуть у безвість, і сліди їх вітер замітає. Несуть свої жалі, ридання. Куди несуть? Чи пізнають нащадки стежки страдників?

Благальне простягають вони руки в непривітаній пристрасті кохання. То Ілаш, Василь, Калина і Марійка наче докоряють за написання трагічної повісті "Люба-згуба". Хто винен у тій згубі почуттів? Слідом простують винуватці "Безталанного кохання". Жалями повито, кров'ю покроплено побратимство Василя та Івана в повісточці "Серце не навчити". На дні моря знаходить угамування своєї пристрасті до жовніра вродлива дівчина, що про неї розповідає повість "Таліянка". Приносить свою скорботу убогий леґінь — безталанний Марко, не знайшовши легендарного скарбу, щоб мати право одружитись з коханою Лелією. Увічнив поет цією народною легендою і власними болями повість "Лелії могила, або Довбушів скарб". Обзивається, наче вимовляє докір, жовнір Сафат Зінич, коли його заковують у кайдани: "За правду, товаришу!"

За правду, за щастя, за любов гинуть сміливі, великодушні юнаки, безталанням вінчається щире кохання вродливих дівчат. Наче вчуваються слова: "Хто знищив наше щастя?" Навіть Максим Чудатий, герой однойменного оповідання, докірливо усміхається, коли добре побив нареченого своєї дочки Малани, та й запрошує до себе: "А тепер

ходів до шалашу та порадимось, як би то нам зробити весілля, але таке, аби раз чудате звалось".

Проходять плекані колись образи бездольців, залишаючи в серці біль. За ними тоскно квилить думка: "Куди простуєте? Не залишайте мене самотнього! Я ж вас породив своєю збудженою уявою, окропивши ваше безталання теплою сльозою. Стійте! Хай ще раз переживу з вами болі! Не кидайте мене самотнього!"

Неначе поринав у безодню, відчував занепад, не міг дати собі раду. В такі хвилини виникали тривожні думки, і він писав:

"Коли я вже собі заслужив або коли ще собі заслужу на те, щоб на мою пам'ятку ставили статую або малювали мене на образі, то я бажаю собі, щоби се так зробили: чи пластичне, чи на образі я маю бути не в іншій, тілько в гуцульській ноші. Статуя з каменя або з металу має складатися з ромбу або чотиригранної плити, а на ній моя стать у природній величині, покладена на правий бік, голова сперта на рамени, мов у дрімоті, у лівій руці топір. У кого серце повне любові і щира рука, того прошу о ялинці, рожі і барвінок на моїй могилі і довкола неї. Чи найдеться хто такий?.. У головах не ставте мені хреста, лише засадіть ялицю. Хрестів я мав досить у своїм життю..."

Не дописав. Почувся стук у двері. Відчинив. На порозі став повний сили юнак, в обличчі якого застигла привітна усмішка.

— Я Мелітон Бучинський. Пізнаєте шанувальника вашого таланту? Ми зустрічалися... Пригадуєте?..

Наче свіжим вітром подуло від привабливої постаті юнака. Світле волосся, причесане догори, широке чоло, невеличкі вуса, що ледве прикривали верхню губу, стрімкий, упевнений позір очей, чепурний одяг.

— Пізнаю, — неквапно промовив Федькович, зводячись із-за столу.

— Привіз привіт од такого ж шанувальника Остапа Терлецького... Того, що видав ваші твори в Коломиї. А привіт Михайла Драгоманова одержите безпосередньо. Він прибув з Відня і хоче з вами зустрітися, — оглянув кімнату, кинув здивований погляд на стіл, де лежали пожмакані аркуші паперу.

* * *

У вересневі дні 1873 року Михайло Петрович Драгоманов, повертаючись з дворічного відрядження в європейські країни, зупинився у Львові. Ім'я молодого вченого на той час було відоме серед громадських діячів. Добре обізнаний з російською, українською та європейськими літературами, він ширив прогресивні погляди про культурні взаємини народів, зокрема слов'янських. Ще до відрядження за кордон учений надрукував статті про культурне життя в західноукраїнських землях. А тепер мав ще подати до друку у журналі "Правда" велику працю "Література російська, великоруська, українська і галицька". З надрукованих творів Федьковича найбільше його увагу привернули прозові повісті.

Маючи намір установити контакти з інтелігенцією Львова, Драгоманов насамперед зацікавився Федьковичем, у творах якого знаходив самобутні естетичні погляди, талант народного співця.

Зустріч відбулася в готелі, де зупинився Драгоманов. Переступивши поріг, Федькович оглянув простору кімнату, подав свою крисаню й топірець Бучинському. Драгоманов швидко підвівся з крісла, пішов назустріч гостю з простягнутою рукою. У зарослому бородою обличчі, живому виразі очей, що світилися розумом і відвертістю, відчувалася простота, щирість та приязнь. Федькович уклінно привітався, виявляючи повагу до вченого, який побував у Берліні, Гейдельберзі, Празі, Флоренції, Цюріху, Парижі, а тепер прибув до Львова.

— Давно хочу познайомитись з вами. А твори ваші мені добре відомі, — тиснув руку Драгоманов.

— Я не радію своїми творами. То все гуцульські сльози та туга пекуча, — Федькович журливо й суворо поглядав то на Бучинського, то на Драгоманова.

— Читачі іншої думки про ваші твори, Юрію Адальбертовичу.

— Не звіть мене Адальбертовичем. Я безбатченко. Звіть просто Юрієм.

— Хай буде так, пане Юрію.

— І паном не звіть. Я мужик!

— Відчуваю душу гуцула. Прошу друзів до столу, — Драгоманов поставив на стіл різні ласощі.

Сідаючи, Юрій примружив очі, дивлячись на цукерки. Далі відкинув полу свого киптара, витяг капшук тютюну, запалив. Запитливо дивився на Михайла Петровича.

— Такий наш звичай, — мовив Юрій, пускаючи догори тютюновий дим.

— Розумію... Розумію, — обізвався Драгоманов. — Я поважаю звичаї кожного...

— Тому про вас іде добра слава, — Федькович поклав капшук поруч тарілки з солодощами.

— Слави я не заслужив, — бажаючи перейти до ділової розмови, Драгоманов розгорнув журнал "Правда". — Читали статтю про Івана Сергійовича Тургенєва? Це мій друг Іван Білик надрукував. Брат письменника Панаса Мирного.

— "Правду" я перечитую, хоч, сказати щиро, іноді від того в носі коле, — слова Юрія викликали сміх. — Краще б почитати те, що ви писали, мандруючи по Європі.

— Писав багато. В італійському часописі "Rivista Europea" надрукував статтю про українську літературу. Тепер "Правда" передруковує її. Розповів у ній про наших письменників, згадавши і новітніх — Нечуя-Левицького та Панаса Мирного. Закинув навіть слово про те, що наша література, разом з російськими творами Гоголя, своїми образами мужицького життя випередила сільські оповідання інших літератур, як-от Жорж Занд, Ауербах та інші.

— Спасибі. То добра думка.

— Шкодую, що, пишучи статтю, ще не мав відомостей про ваші повісті та оповідання. А нещодавно, завдяки допомозі нашого друга Мелітона Бучинського, я маю уявлення про них. Прошу вашого дозволу надрукувати їх у Росії.

— Не дозволю! Вони не варті перевидання. Хай так і заклякнуть на шпальтах журналів. Я не прозаїк... То не твори, а лихо моє.

— Твори письменника з часу їх надрукування стають надбанням народу. Найцінніше, що ви створили, це ваші повісті! "Люба-згуба" привернула увагу багатьох наддніпрянців. Які самобутні постаті проходять у творах "Сафат Зінич", "Опришок", "Серце не навчити"!.. Читаєш і пізнаєш добру душу гуцула, його радощі й трагічну долю. В ім'я братерства, єднання буковинців з галичанами та наддніпрянцями ваші повісті мають бути надруковані в Києві.

— Коли хочете щось надрукувати, то прошу повезти до Києва мою "Планиду".

— А що то за твір?

— По ньому долю людську можна пізнавати.

— Охоче ознайомлюсь і з цим твором. Прошу через пана Бучинського передати мені рукопис.

— Рукопис я передам. Але прошу і вас, професоре, завітати до мене в гості.

— Дякую... Ознайомлюсь з рукописом "Планиди" і прибуду.

Ще багато розповідав Драгоманов про свою подорож, розпитував про боротьбу, що ведеться між літераторами у Львові. З добрими враженнями повертався Юрій. Супроводжував його Бучинський.

* * *

Театр "Руської бесіди" готував до вистави Шекспірового "Гамлета" в перекладі Федьковича. Режисер та окремі артисти зажадали, щоб перекладач доопрацював текст відповідно до смаків самих виконавців ролей. Навіть ставилися вимоги послабити трагічні ситуації, поповнити твір мелодраматичними та комічними епізодами. Цим завдали турбот та неприємностей Федьковичу. Переживав він душевну драму, глибшу за саму трагедію героя.

— Бути чи не бути? — запитував сам себе, переглядаючи рукопис. Хотілося знищити його, щоб не виставляли спотвореного Шекспіра. Але над Юрієм тяжіла умова, підписана з "Руською бесідою".

Відмовитись від усіх цих підступів, порвати свою залежність від тупих ремісників, що перетворюють мистецтво на Іграшку! Тікати звідси! Тікати в гори! Може, дадуть пораду послідовники Лук'яна Кобилиці, що десь збираються там. Боляче було відчувати Юрію, що він часом втрачає рівновагу, захлескує його хвиля житейської суєти.

— Бути чи не бути? — голосно запитуючи, ходив Юрій по кімнаті. Почувши стукіт, відчинив двері.

— Бути! Обов'язково бути! — з цими словами Драгоманов увійшов у кімнату. За ним Бучинський.

— Вітаю гостей у своїй господі! Спасибі, дотримали обіцянку, — Юрій обняв Драгоманова і Бучинського, повівши до столу. — Сідайте, браття! Порозмовляємо.

— Багато треба нам поговорити, — Драгоманов сів за стіл і розгорнув принесену теку з паперами.

— Може, почую добру пораду! — Юрій розповів про історію перекладів Шекспіра, які дивні вимоги режисера та виконавців ролей.

Розповідь тяжко вразила Драгоманова.

— Доопрацьовувати Шекспіра?! — здивовано запитав. — Не беріть на себе, Юрію, те, що заплямовує нашу гідність!

— Відмовлюсь од взятих для "Руської бесіди" зобов'язань. Краще докінчуватиму свою "Планиду"! — Юрій запитливо поглянув на Драгоманова.

— Від "Планиди" треба теж відмовитись! — ще рішучіше заговорив Драгоманов. — Тільки поважаючи вас як талановитого письменника, я змушений говорити у вічі гірку правду. Не ображайтеся, Юрію. Я люблю і

шаную вас. Ваше ім'я уже вписане в історію нашого культурного відродження. Не обволікайте тінями це світле ім'я, не марнуйте свій талант, не топіть його в астрологічному тумані!..

— Перепрошую... Ви прочитали "Планиду"? — збентежено запитав Юрій.

— Уважно і з болями перечитав...

— Тож маємо судити, як розуміє сам народ про долю кожної людини. Там етнографія, міфологія...

— Справжню міфологію, етнографію треба звільнити від забобонів! Не на зорях пишеться доля народу, а на терені соціального змагання, прогресу!

— Нічого не можу збагнути. Горить мені душа! Пече у грудях біль! Де ж правда? Де шляхи, якими простувати нам до мети? Де наші надії?

— Надії треба визволяти від будь-яких затуманювань. Вони мають бути кришталевими, прозорими, як ваше гірське повітря на Буковині!

Федькович замислився, важко дишучи, ніби підіймав тяжку ношу на гору.

— Не можу збагнути...

— Раджу звернути увагу на мою статтю, яку тепер друкує "Правда". Дещо варто зараз зачитати, — Драгоманов дістав з теки рукопис, подав Бучинському. — Прошу цю сторінку.

Той зачитав підкреслені уривки: "Моральна робота в Росії один час була увійшла в белетристичну і поетичну критику, котра мала такого

майстра, як Бєлінський, що підняв у першу половину своєї діяльності високо критику естетично-психологічну, а потім почав психолого-соціальну, продовжену Добролюбовим. Через те смак літературний у Росії багато в чому, мабуть, чи не строгіший, ніж у других землях європейських..."

— Отож, дорогий Юрію, ваші повісті треба винести за межі вузького локального вжитку. Надрукувавши їх у Києві окремою збіркою, я надішлю таким цінителям художності, як Тургенєв і Гюго. Що ви скажете?

Юрій розвів руками, безнадійно поглянувши на не визнану Драгомановим "Планиду".

* * *

По виїзді Драгоманова роздумував Юрій про все почуте від ученого. Не міг ще добре взятися до творчої праці. Ще продовжував з натугою виконувати взяті зобов'язання в "Просвіті" та "Руській бесіді". Лише думкою відпочивав на полонинах, обіймав далі Чорногори...

Раптово залишає Львів і восени 1873 року повертається до Путилова. У скорому часі одержав тут лист Драгоманова, який сповіщав про обрання у Києві Федьковича членом Географічного товариства. Велику зацікавленість викликало повідомлення про виступ там Остапа Вересая та його репертуар. Це викликало бажання дечим уподібнитися славетному кобзареві.

Тепер на дозвіллі мав зважити вартість усіх львівських зустрічей та всього баченого там. Зблизька пізнав тих, хто.підпирає австрійську конституцію, поблажливо даровану монархом. О, краще в пеклі пектися, ніж скніти в єлейному багні словоблудів найрізноманітніших зафарблень.

Віддавав дні й години для побачень з давніми побратимами. Небагато їх зосталося, розбрелася сіромашня по всіх усюдах. Залишились переважно пастухи та ті, що ставали дараби гнати. Лагодився в мандрівку, мав навістити давнього друга в Розтоках Олексу Чернявського та простувати в Радівці до Найбавера, щоб познайомити його з новою редакцією "Довбуша" і задумами нових творів. Але деякі обставини затримали його дома...

Одного святкового дня привів Юзько до хати кількох побратимів. Сам одяг своє найліпше вбрання.

— Багато часу живу я в цій хаті, — говорив спроквола він. — А тепер, батьку отамане, дозволь мені у своєму сирітському житті дещо нове вчинити.

— На добре завжди даю свою згоду, — запитливо Юрій поглянув. — Кажи, що думаєш?

— Доста навештався по світу. Тра вже братися до берега. Є дівка в мене. Бідна, але щира.

— Гожа дівка? З такою не гріх побратися, — загомоніли друзі.

— Дозволь, мій отамане, одружитися, — Юзько вклонився.

— А хто вона? Чи є батько, мати, рідня?

— Батько і мати є. А хати своєї нема. Але...

— Коли серце велить, то одружуйся. Але в чужу хату не йди, краще щось інше вигадати, — Юрій зважливо поглянув на присутніх. — От що, братове... не хочу, щоб Юзько залишився безхатнім храпаком. Хай тебе і твою родину назавжди привітають стіни оцієї хати...

Незабаром відбулося вессіля. Ожила оселя Федьковичів, загомоніла молодь, справляючи обряд одруження.

За звичаєм під час весілля на конях робили прогулянку в гори.

— Поїдемо, товариство, Довбушевими шляхами! — зажадав Юрій.

— Згода!

Дзвінкокопитно понеслися коні Попереду молодий з молодою, поруч Юрій, а слідом найщиріші його друзі, з якими разом їздив у сервітутських справах. Молодий зупиняв кожного, хто зустрічався по дорозі, і частував напоями. Зупинили чоловіка і жінку, що їхали в добрій бричці. Вони не відповіли на уклін молодих. Тоді дружки зупинили їх.

— Стійте! — схопив дружко міцною рукою за вуздечку коня. — На уклін молодих треба відповідати чемністю. До того ж ми давні знайомі. Зустрічалися на сервітутському суді. Ось де зустріли свідка-підбрехача.

Юрій не вірив своїм очам. То їхав давній гусарин. Поруч сиділа огрядна його дружина. Пізнав у ній Павлину. Вона зблідла.

— Маємо нагоду тепер поквитатися з тобою, гусарине! — гнівно звернувся дружко. — Хочу повернути на твою спину буки, якими ти частував селян. Пригадуєш? Злазь з брички!

Зляканий гусарин корився, злазив з брички, а Павлина закрила лице руками.

— Скільки прикажете, гусарине, відміряти київ?

— Змилуйтеся, — став той на коліна.

— Зупинись! — втрутився Юрій. — Не годиться у цей весільний день згадувати зле...

— То хай веселиться з нами! — загули весільчани. — Хай потанцює своєї гусарської!

— Правильно! Танцюй!

— То інше. Хай потанцює, — погодився і Юрій. На галявині край лісної доріжки стали колом весільники. Задуднила флоєра. Нехотя гусарин, поглядаючи з острахом, почав танцювати. Дивний то був танок. Тряслися плечі й груди в танцюриста, брязкотіли медалі.

— Давай ще! — гукав дружко. — Танцюй! Хай і твоя пані разом танцює!

— Того не треба! — втрутився Юрій. — Краще хай вип'є з нами вина!

— Хай, батьку!

Юрій підніс келих вина Павлині. Пила вона, не зводячи очей з свого колишнього нареченого. Але не допила. Уронила сльозу в недопитий келих. Юрій взяв його і допив. Тим часом, ледве тримаючись на ногах, підійшов гусарин. Допомогли сісти на бричку поруч Павлини. Поїхали.

— Рушаймо далі, братове! — тихо промовив Юрій, але не сів на коня, а повів його за поводи. Кінь понурив голову, наче відчув настрій свого господаря. Повели за поводи коней і всі інші. Ніхто не подавав голосу — чекали, що скаже Юрій. А він мовчки вів коня, як колись під час жалоби козаки понуро вели коней тихою ходою.

Після весілля пішов-таки в мандри, відшукував давніх друзів, гостив у них, розпитував про життя. Пішла слава, що повернувся знову мандрівний лірник. Зупинився якось у віддаленому селі, де відбувалося

храмове свято. Його гра і співи привернули увагу багатьох. Дехто не пішов до церковної служби, заслухавшись дивного лірника. Два молоді гуцули не відходили від нього. Просили кілька разів проспівати невідому їм раніше пісню, та й самі почали вторити за лірником.

Гомоніла Україна,

Довго гомоніла,

Довго, довго кров степами

Текла, червоніла.

З цим співом сягав думками аж до берегів Дніпра та й далі; посилав братам свій голос.

З піднесенням повертався до рідної оселі, приносячи багато вражень від зустрічі з різними людьми.

Ще милішою здавалася тепер вона. Шуміли сосни, наче вітали повернення. А батьківська хата тихим скрипінням дверей нагадувала дитинство.

Якою піснею привітати тебе, рідна оселе? Які барвінкові плетива-слова постелити біля порога батьківської хати?

А згадки про перебування у Львові подавали свій голос. Гнів до єзуїтів, цареславців і любов до народу висловлював у новому вірші:

Тя жог татарин, бісурман,

Пив твої криви ляцкий пан,

Та ще й донині він не сит,

Бо ще й донині рад би пить!..

А білий цар, як змій, стоїть,

Та рад би зжерти цілий світ,

Та рад би разом всіх слов'ян

Закути у оден кайдан...

А єзуїт ввесь світ би рад

Перестроїть на римський лад

Та й ту святую нашу Русь

Заколотити в свою грузь...

Мав надіслати вірш до Драгоманова на Україну. Хай почують щирий голос буковинця наддніпрянські брати. Але довідався, що Михайло Петрович збирається побувати на Буковині. Він надсилає Федьковичу в Сторонець-Путилів цікаві листи й нові книги. А серед них і "Історичні пісні малоруського народу", збірки казок та чумацьких пісень Івана Рудченка, зладнані з допомогою його брата Панаса Мирного, ім'я якого вже стало відоме, завдяки надрукованим у "Правді" творам.

Листування з Драгомановим окрилювало Юрія. Та ось він одержує ще й таку звістку:

"Високоповажний Добродію,

Пишу тепер до Вас коротенько, для того, що надіюсь побачитись з Вами, бо думаю через Кути перебратись в Угорщину, так коло 30 ч. с. м. Напишіть, будьте ласкаві, чи застану Вас дома? Мені б треба було переглядіти вкупі з Вами спис слів, що вибрані з Ваших повістей, котрі тепер печатаються у Києві...

20 серпня 1875 р.

М. Драгаманов"

Федькович негайно дав свою відповідь:

"Вельможний пане!

З несповитою радістю Вас дожидаю! Лиш то одно мені жаль, що у моїй простій гуцульській хаті не матимете тої вигоди, на яку призвичаєні...

25. 8. 1875.

Вірний Ваш слуга Федькович

Ще в одному листі Драгоманов сповістив: "Мене офіціально (міністр через царя) вигнано з університету. Разом заборонено кликати і в Одеський, і Харківський".

Готувався Юрій до зустрічі наддніпрянського гостя.

У кінці серпня 1875 року Драгоманов, емігрувавши за кордон, побував у Станіславі, кілька днів жив у Львові, заприятелювавши з революційними студентами Іваном Франком та Михайлом Павликом, які розпочали свою діяльність у молодіжному журналі "Друг". Подавши лист до надрукування в журналі, Драгоманов поспішив на Буковину до

Сторонця-Путилова. Тут привітав його у своїй хаті Федькович. Михайла Петровича вразила й зацікавила проста селянська обстановка в хаті, звичайне гуцульське вмеблювання з лавами під стіною, скринею, довгим столом, що впирався до покутя; вікна, портрети прикрашені вишиваними рушничками. Посуд простий, полив'яний, з візерунками.

За звичаями, Федькович виявив велику гостинність до професора, що швидко розговорився, цікавлячись побутом та уподобанням гуцулів. Характер Федьковича він уже добре вивчив під час львівських зустрічей. Але до кінця не міг збагнути його душевних тривог і виразок. Якісь невидимі ланцюги єднали цих різних по характеру людей. Ерудований професор добре розумів, що натрапив на самобутню, непідвладну чиїйсь волі людину. Це викликало настирливі бажання вченого пізнати таємниці духовного світу поета.

В особі Федьковича пізнавав Драгоманов не тільки поета, а й своєрідного філософа.

Юрій багато почув од Драгоманова. Хвилювала його розповідь про боротьбу, яку витримав професор за дозвіл надрукувати гуцульські повісті.

— Привіз тобі привіт зі Львова од наших юнаків Івана Франка та Михайла Павлика, — говорив Драгоманов, сідаючи до столу. — Вони захоплені повістями та віршами буковинського кобзаря. Так і називають тебе, Юрію!

— Спасибі.

— Але не тільки спасибі. Треба повчитися, як вони беруться за літературну справу. — Драгоманов захопився розповіддю. Очі його світилися відблисками роздумів. — Ті юнаки зрозуміли, що недостатність нашого громадського руху в тому, що він мало спирається на науку. Можу повідомити, що недавно з'явилася, надрукована у Відні, брошура

"Парова машина". Автор її — однодумець тих юнаків Сергій Подолинський, разом з Терлецьким, організував у Відні видання громадської літератури.

— Остапа я знаю. То наш юнак.

— Отож у згоді з ним я написав статтю про шкідливість німецького "Drang nach Osten" 60. її надруковано у "Вестнике Европы". Там я розповів про роль австрійських реакціонерів у поширенні цього гасла. Вони всілякими засобами намагаються онімечувати наших людей.

60 Рух на Схід.

— Це я добре знаю. А той "Drang" відчув на власній спині. То ганьба...

— Дозволю собі зачитати, що говорив австрійський міністр з нагоди відкриття університету в Чернівцях, — Драгоманов піднесено говорив, наче виступав на трибуні. Далі розгорнув газету "Киевский телеграф" і зачитав сказане австрійським міністром: — "Буковина в 130 милях от немецко-го университета, а между тем зтот край, который всегда был верен Австрии, который в близком будущем отпразднует столетие своего присоединения к австрийскому государству, край зтот заслуживает в сущности внимания... Национальности, населяющие зтот край, не будучи в состоянии с первого раза подняться на степень высшего образования в исключительно национальном духе, жаждут сближения с такой стихией, которая в целом государстве служит посредницей в достижении высшего образования, со стихией немецкой. Необходимо поэтому учредить там университет, чтобм облегчить зто сближение..."

— Ганьба! Прокляття на голови узурпаторів! — тяжко зітхнув Юрій. — До послуги їм стають і наші добродії, виховані єзуїтами та освячені святоюрськими молебнями! — Юрій, спираючись на топірець, затис його в руці.

— Тим-то нам треба діяти! В Чернівцях належить організувати видання нашої газети і навколо неї об'єднати прогресивну молодь. Цю місію має на себе взяти відомий у Буковині письменник Федькович! — Драгоманов запитливо поглянув на Юрія, зважуючи його настрій.

— Тяжка місія. Не певен у своїй силі...

— Сила народжується у постійному змаганні за поступ! Слово за тобою, Юрію.

— Таке слово треба зважити і серцем, і розумом.

— Чекаю його до мого від'їзду на Закарпаття.

* * *

Драгоманов збирався в дорогу через Карпати до Мукачева. Коли сіли на прощання до столу, він звернувся до Юрія:

— Маю ще повідомити, що тобі передав привітання наш композитор Микола Лисенко. Прощаючись зі мною, він поклав на музику вірш Шевченка. — Тихо наспівував:

Чи ми ще зійдемося знову?

Чи вже навіки розійшлись?

І слово правди і любові

В степи і дебрі рознесли?

Зворушений Юрій взяв до рук ліру і почав награвати, вторячи мелодію.

— Радий, — мовив, хвилюючись, — що Шевченкове слово співом обізвалось у моїй хаті. Спасибі...

Проводив Юрій свого гостя аж до Жабйого і далі в гори. Їхали на конях верхи. Драгоманов мовчав, прислухаючись до гомону гірських потоків та смерекового шуму. У тому шумі колисалися думи мандрівників, відбувалося безмовне спілкування зворушених сердець.

— Здоров, брате Черемоше! — Юрій підніс крисаню догори, наче справді привітався з давнім другом.

Драгоманов теж зняв з голови кашкета. Перед його очима розкрилась мальовнича панорама.

Коні понесли вершників на берег, ударили копитами, занурили в воду свої губи.

— А тепер шлях наш у гори! — показав Юрій. Сизопері пасма гір розпростерли велетенські крила, обіймаючи півнеба.

Зупинились на перепочинок і ночівлю в гірській оселі, слухали біля варти оповіді пастухів.

Драгоманова вони зацікавили своєю легендарністю, фантастикою, породженою серед гірських просторів. У ті перекази, мабуть, влито і краплини смерекового таємничого шуму?

Засинали на сіні пастухи. Та швидко прокинулись. Здавалося, що розверзлося раптово небо, а грім розчахнувся, упавши на гори, і вони покотили в низини стогін болючого поранення.

Мандрівники звелися на ноги, міцніше в'язали коней до смерек.

Відгомони грому залягали в далеких гірських перевалах, вітровіння покотилося верхів'ями смерек. Заколихалися вони, зашуміли, наче продовжували оповідати пастуші легенди...

Після буремної ночі залягла тиша. На ранок випливало сонце таке сяйне, ніби воно щойно народилося в гармонії всесвіту. Повів довгу розмову Юрій. Слухав її Драгоманов, як думу, що долинає з правдивої бувальщини.

На конях мандрівники вирушили в дорогу. Зупинився Юрій, коли відкрився вид на Говерлу, що піднесла могутню, занурену в хмаринки, поставу, наче оглядала обабіч Карпат неозорі далі, повиті лісами, ріками, степами. Може, бачить висока гора в неосяжному обширі, як снує сиві води Дніпро, реве, стогне, посилає побратимський привіт до Дністра, Пруту й Черемошу.

— Колись тут зупинявся, кажуть люди, і Довбуш, нагострюючи каменем біля печери бартку, — повідав Юрій, збираючись з думками. — Мріяв і я колись відшукати Довбушеві скарби. Хотів знайти ту бартку, що викрешує блискавки і верже громи.

— Ти знайшов її у слові своїм поетичнім. Воно викрешує блискавки.

— Ще не викрешує... Ти знаєш багато, дорогий професоре, з писаних книг. За це дяка і шана тобі. Але... — Юрій замовк, задивився на дві хмаринки, що поволі снувалися в блакиті неба. — Поглянь, Михайле Петровичу, на ті хмаринки. Вони пливуть у чистих просторах, наче побратими. Чи так?

— Це порівняння має глибокий змісті

— А коли буря нагряне, то може погнати їх у різні сторони... Одна з них вище до неба, друга — ближче до гір. Яка ж першою уронить грім і освітить блискавкою простори?

— Цього не можу збагнути.

— Першою спалахне блискавкою та, котра ближче до землі. Так і люди можуть зійтися й розійтись. Буває...

— На блискавицях і громовицях я не розуміюся, — не знав що відповісти Драгоманов.

— Треба і це знати, — Юрій обняв його.

Свідком прощання був Чорний Черемош та капличка, будову якої легенди приписують Довбушу. Прозоре гірське сонце сліпило очі.

— Щасти тобі в дорозі! Передай; привіт закарпатським братам від Довбушевих онуків! — Юрій підніс догори топірець.

Розпрощавшись, прислухався, як віддаля ще долинав легкий тупіт копит і поволі поринав у пташиному різноголоссі. Стояв задумливий, прагнув збагнути свого серця голос, що обізвався тисячами запитань.

Зняв з голови крисаню, поклав до ніг, а зором стежив за летом орлів. Наче Чорногора посилає їх назустріч вітрам, що линуть від дніпрових обширів.

Кінь заржав, б'ючи копитом у землю, ніби кликав у дорогу вершника. Миттю сів верхи Юрій, міцно взяв до рук поводи і помчав швидким розгоном, наче наздоганяв невпинні свої думи.

* * *

Ще на Всеросійському археологічному з'їзді, що відбувся в Києві з участю Драгоманова, присутній представник від Галичини Остап Терлецький одержав доручення збирати цікаві матеріали, включаючи й

записи гуцульських пісень та народних звичаїв. За це діло взявся і його друг Бучинський, З такою метою він мав побувати у Федьковича. Як правника, його цікавили також судові папери, що їх зберігав Юрій від сервітутського процесу.

Перед тим як лагодився Бучинський у дорогу, надійшов до нього лист від Драгоманова, в якому читав: "Ну, подорож моя закінчилась. Були великі пригоди і злигодні, злі години, особливо, як у дощ через Чорногору в Угорщину з Жабйого їхав... Але вирятувавсь і тепер з приязню і те згадую. Дорога у Буковині до Федьковича і по Угорщині була дуже інтересна. Народ добрий і дивиться на життя критичніше, ніж наша інтелігенція..."

Лист Драгоманова ще більше заохотив Бучинського подорожувати до Путилова. До того ж мав уже на руках і повісті Федьковича, видані в Києві. Треба поспішити порадувати книгою автора.

Прибув Бучинський до свого друга в Путилів, коли вже в його хаті оселилась родина Юзька. На це Юрій не скаржився, а навіть радий був.

— Вітаю, друже, з перемогою! — з цими словами обіймав Бучинський Юрія.

— Яка перемога?

— Значніша від перемоги Наполеона під Аустерліцом! — Бучинський поклав на стіл книгу повістей Федьковича. Далі розгорнув сторінки і зачитав з передмови Драгоманова:

"Для розуміючого діло доволі буде сказати, що Федькович у них почав малювати життя гуцульського селянина так, як Тургенєв — великоруського. Квітка і Марко Вовчок — українського, Ауербах — німецького, Жорж Занд — французького. І всякий, хто ознайомиться з

повістями Федьковича, не перестане жалкувати, чому він не пише їх більше".

— Не сподівався на таку похвалу, — Юрій запросив гостя в свою світлицю.

— Похвала заслужена... Є ще відомості, що вже познайомився з повістями Тургенєв і висловив добру думку...

На цей час прибув до Федьковича ще один приятель. То був Олекса Чернявський з Розток.

— Вітаю в своїй хаті будівника черемоських мостів! — Юрій потискував мозолисту руку Олекси, знайомив його з Бучинським.

Вигляд Чернявського свідчив про його трудове життя. Плечі згорблені, а рука ще міцна. Запрошував він прибути в Розтоки, поглянути на нові його будови. Бучинського це дуже зацікавило.

— Був я в Чернівцях, — повідав Олекса. — Твій батько Адальберт дуже немічний. Слізно благав, аби ти прибув до нього. Хоче перед смертю побачити сина.

Вражений цими словами, Юрій нічого не відповів, лише нахилив голову, збираючись з думками.

* * *

Занепокоїла Юрія звістка про тяжку хворобу батька. Але взимку і сам захворів. Однак заповнював новими віршами великий цикл "Дикі думи".

Обізвався до нього щирим листом Сидір Воробкевич, якому Юрій присвятив колись вірш "До Данила Млаки" (такий псевдонім поета).

І звістка про батька, й заклик Сидора Воробкевича взяти участь у виданні українського альманаху викликали необхідність відбути до Чернівців. А тим часом недокінчений "Гуцул-Невір" не давав спокою. Зібрав багато легенд про Довбуша, його коханку Дзвінку, сокільську княгиню, про короля Гуцула, Сучаву, Шепітські берези, циганку-чарівницю. Про все це має розповісти мандрівний гуцул у "Диких думах". Мандрує вій по світу з кобзою за плечима. Всюди пізнає життя, розносить легенди і перекази. То потрапляє на Україну, де Тарасова пісня не завмирає, а шириться в народі. Закидає доля мандрівника-кобзаря за Дунай, де пробуджуються слов'янські народи, повстають проти турецького гноблення. Це ж той 1876 рік, коли піднялися серби, болгари, чорногорці, хорвати, стали на боротьбу за визволення.

А рідні буковинці ширять легенди про Довбуша, казки та пісні; шукають щастя, стаючи плотарями на дарабах.

Як поетичну сповідь, як свою духовну біографію викладає поет у тих думах, позначених багатьма життєвими ілюстраціями, в яких чути його роздуми, болі, шукання. Куди податись? Що діяти, коли прокидаються то прокляття, то надії? Хто пізнає в словах і мріях "Гуцула-Невіра" биття тривожного серця? Хто збагне і скаже, що там кожен рядок кров'ю политий?..

Снувалися у віршах давно виношувані болі, роздуми, хвилювання. Ой, який характерник "Гуцул-Невір". Розносить він повиті таємницями легенди й казки. Нема йому пристановища — вічному мандрівнику, що тривожні вісті ширить у народі, підносить почуття гідності й честі. В єдиному ключі постають тут багатобарвні перекази, що їх поет збирав по своїх мандрах. У віршах пов'язуються фрагменти великої ліро-епічної поеми про співця-кобзаря, про схоронені в народній пам'яті духовні скарби.

Поет має стати керманичем, що веде до берегів людського щастя. Якщо він, ошуканий своїми надіями, загине у хвилях, то відгомін його поривань перенесеться в епічні простори часу, як голос давнього Гомера. Бо все старіє, а краса вічна, якщо в ній горить полум'я правди.

Готувався до подорожі влітку 1876 року. Мав здійснити давнє бажання поплисти на дарабі за течією по Черемошу. Треба перевірити себе, тримаючи в руках кермо дараби. Тоді, може, й драмі "Керманич" пощастить надати належного забарвлення.

* * *

Юзько вже складав речі. Юрій збирав папери, переглядав листи.

Ступав на дарабу, і в думках поставали болючі запитання, наче мав тепер відпливати до незнаних берегів. Куди занесе мандрівників хвиля Черемошу? Гойдає вона дарабу, а за нею гойдається привид надій. Пригадалося, як саме на цій хвилі гойдалася колись пір'їна, що пустив за течією.

Багато минуло років, чимало води поніс Черемош до Пруту. Роїлися спогади, а думка окрилювалась надією. Може, з цією подорожжю почнеться оновлене життя? Тоді, мабуть, побачить світ і роками виношувана присвята Шевченкові:

Коли уже мстити будем

На царях лукавих,

На владиках тих неситих?

Чи ж навіки сидітимуть

Кати на престолах,

Кати правди, кати волі,

Кати всего духа,

І о перед народами

Затикати вуха?

І так в уяві розлого зазвучали ті слова, наче відлунювалися в них і голос гнівного Тараса, і Чернишевського вільнодумний клич.

Плинули за бистриною думи, перемагаючи простори часу. Хай сонце благовісне осяває сліди пройдених доріг від верховин до степових розлогів й щедротами вінчає ниви та оселі нужденних трударів.

Юзько правив кермом, ще й пісню заводив, що її склав Юрій:

Де є в світі доокола,

Як керманичеві воля,

Гоя — Черемош, гоя — хвилі!..

На дарабі — та все далі!

Насів багач над грошима,

Ще й з черленими очима:

Квоку-квоку — грошенятаї

Приведуться чортенята!

А керманичі керму в руки:

Нуте й ви так, срібні хвилі!

Гоя — Черемош, гоя — хвилі!..

На дарабі — та все далі!

На бистрині замовкав. Течія погнала дарабу до Сокільського. Аж люди почали сходитись до берега. Серед них були й цигани, позалишавши шатра, зацікавлено гурбились.

Узяв до своїх рук кермо Юрій. Застогнав Черемош, запінився розгнівано, несучи в своїй течії неприборкану силу та бавлячись дарабою, як дитячою іграшкою. А керманич з кожним порухом стерна набирався сили, угамовував жагу своєї бентежної душі, не зважаючи на людські голоси.

Хай лютує вир, хай проносяться, як примари, береги, а плотар не випускає керма з рук. Це ж тут відбувався легендарний поєдинок між чорнобогом і білобогом. Та, мабуть, триває й досі.

Пройшла небезпечною течією дараба. До керма став Юзько, а Юрій взяв ліру, на струни поклав руку. Здавалося, вона теж наливалася новою силою.

Уже сутеніло. На високому березі показався вогник, хтось запалив ватру. Може, то горить вогонь, що повідає про одержаний юнаком дарунок, який перетворився на червону троянду? І вічно буде вабити вона до себе сміливих мандрівників, що не випускають у житейських бурях стерна й ліри з рук.

Бентежно спалахнула ватра на березі, фарбуючи відблисками чорторії. Здавалося, що хвиля, б'ючись об берег, викрешує пасмами іскри і стогне...

Нескоримо й невгамовно грає пісню бистроводий Черемош.